

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Stalinismus – vláda teroru

Ladislav Tříška

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

Stalinismus – vláda teroru

Ladislav Tříška

Vedoucí práce:

PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedeníh pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Poděkování

Na tomto místě bych velmi rád vyslovil poděkování vedoucímu mé diplomové práce PhDr. Miroslavu Šedivému Ph.D. za jeho odborné vedení, za náměty, rady a připomínky, jež mi pomohly při zpracování mnou zvoleného tématu.

OBSAH

1. ÚVOD	1
2. VZNIK A VÝVOJ STALINISMU	7
3. STALINISMUS A TAJNÉ SLUŽBY	24
4. STALINISMUS A ARMÁDA	40
5. STALINISMUS A GULAGY	48
6. STALINISMUS A DEPORTACE ETNIK	57
7. STALINISMUS A HOSPODÁŘSTVÍ – PRŮMYSL	67
8. STALINISMUS A HOSPODÁŘSTVÍ – ZEMĚDĚLSTVÍ.....	77
9. STALINISMUS A INTELEKTUÁLOVÉ	85
10. STALINISMUS A CÍRKEV.....	107
11. ZÁVĚR	117
12. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	122
12. 1. Soudobé práce	122
12. 2. Paměti.....	122
12. 3. Monografie a studie	123
13. RESUMÉ	131

1. ÚVOD

Téma, které jsem si zvolil pro svoji diplomovou práci, je stalinismus a jeho dopad na ruskou společnost ve 30. letech 20. století. V průběhu stalinského teroru zemřely v tomto období miliony lidí, někteří v gulazích, jiní před hlavními pušk popravčích čet. Ti šťastnější pak přežili věznění či násilné odsuny ze svých domovů. Viník utrpení těchto lidí je známý: Byl jím daný politický systém a především vůdce Sovětského svazu Josef Visarionovič Stalin.¹

Stalin uvedl v život systém, který mu měl sloužit k udržení vlastní moci, jejíž ztráty se nesmírně obával. Jeho paranoia se projevovala až chorobnou nedůvěrou ke svým nejbližším spolustraníkům, ale zasáhla též i členy jeho vlastní rodiny. Jeho život se odehrával v absolutní samotě a obavách z vlastního svržení z postu absolutního vládce. Touha zachování vlastní moci za každou cenu a strach ze státního převratu zintenzivnily sovětský teror. Čistky jako nástroj diktátora byly zahájeny v polovině 30. let 20. století a destabilizovaly stát. Staly se součástí běžného života těch nejobyčejnějších lidí v celém sovětském impériu. Mocenský aparát zasáhl jak občany evropské části Sovětského svazu, tak i asijské národy na Dálném východě. Právě o těchto represích a dnes těžko uvěřitelných těžkostech běžného života sovětského obyvatelstva jsem se rozhodl napsat svoji práci. Jejím cílem je analyzovat tuto temnou kapitolu ruských dějin, která se vyznačovala bezbřehým a nelítostným terorem. V této práci používám metody analýzy, kompilace a komparace. Celý text je bez úvodu a závěru rozdělen do devíti kapitol.

První kapitola slouží jako úvod do složitého tématu. Líčí příčiny a průběh politických změn v Rusku v roce 1917 a cestu bolševiků v čele

¹ HILDERMEIER, Manfred, Interpretationen des Stalinismus. In: Historische Zeitschrift 264, 1997, 3, s. 659–660.

s Leninem k moci. V této kapitole se mimo jiné snažím vysvětlit, že k státním represím vůči vlastnímu obyvatelstvu nedošlo až za Stalina, ale že k nim docházelo již od prvních dnů Říjnové revoluce. Proto i když za Stalina dosáhl teror svého vrcholu, není možné ho považovat za dílo jednoho muže, nýbrž za systémovou záležitost vlády bolševiků.

Druhá kapitola prezentuje činnost sovětských bezpečnostních služeb, které bolševickému režimu sloužily jako nástroj teroru. Ty měly neomezenou možnost zatýkat, vyšetřovat, soudit, mučit a popravovat. Je zde vysvětlena činnost první porevoluční bezpečnostní složky, která se zkráceně nazývala Čeka a její aktivity v porevolučním chaosu. V represích pokračovaly další z tajných služeb, které vystupovaly pod zkratkami GPU, OGPU a NKVD. Ty sloužily stalinskému režimu v 30. letech 20. století a osvědčily se především během kolektivizace a deportací neloajálních skupin obyvatelstva. Tajné služby se postupně staly jakýmsi pilířem k udržení bolševické moci. Nevznikly náhodou či bez rozmyslu. Jejich činnost měla historické vzory a například Stalin důkladně studoval dřívější carská represivní opatření, než vytvořil vlastní síť státního teroru.

Třetí kapitola analyzuje masový teror v armádních složkách. Rudá armáda tímto krokem přišla o většinu velitelských kádrů a zůstala tak prakticky bez velení. Stalin se velmi obával rostoucí moci armády a rozhodl se její expanzivní vzestup omezit. Z tohoto důvodu mu přišla údajná zrada nejvyšších představitelů armády velmi vhod. Stala se jakýmsi Stalinovým spouštěcím mechanismem následujících represí. Čistky postihly jak velitele, tak obyčejné vojáky. Skutečnost, že kvůli nedostatku vzdělaných a schopných důstojníků museli vojákům velet mnohdy absolutní diletanti, měla mít zanedlouho katastrofální důsledky ve dvou konfliktech, kterých se Sovětský svaz zúčastnil. Rudou armádu prověřily zdánlivě jednoduchá expanze do Finska a první měsíce Velké vlastenecké války.

Čtvrtá kapitola slouží jako analýza vzniku a vývoje soustavy trestaneckých táborů, nechvalně známých gulagů. Zde je stručně vysvětlen

stalinistický systém odstraňování nepohodlných lidí, kteří se mnohdy z malicherných důvodů znelíbili bolševické moci. Stalinův režim tato zařízení dotáhl k hrůzné dokonalosti, která zároveň nemalou měrou přispívala sovětské ekonomice.

Pátá kapitola slouží jako prezentace násilných deportací etnik a jejich důsledky. Poukazuje rovněž na skutečnost, že Sovětský svaz byl mnohonárodnostním státem a jediným na světě, ve kterém žilo takové množství národnostních menšin. Bolševici se ve 30. a 40. letech 20. století rozhodli řadu národů přesídlit. Stalin a jeho věrní si velmi přáli pokořit některá etnika, která se netajila odmítavým postojem k jeho diktátorskému režimu. Zpřetrhali tak mnohdy rodinné vztahy a vysídlili národy, které po staletí žili svým tradičním způsobem života. Mnohá etnika byla násilím odvezena tisíce kilometrů od svých původních domovů a mnohé rodiny se již nikdy nesetkaly se svými příslušníky. Tato kapitola také rovněž prezentuje činnost Stalinových nejbližších spolupracovníků, kteří rozhodovali o osudu celých národů.

Šestá kapitola pojednává o budování sovětského průmyslu. Vysvětluje také, že milióny lidí byly násilím připoutány k místu své práce a mnohdy primitivními nástroji nuceny stavět gigantická díla. Prostý občan se za Stalinovy vlády nemohl bez dovolení úřadů přestěhovat, nebo změnit zaměstnání. Tato kapitola slouží jako prezentace přeměny zaostalého státu, jímž Sovětský svaz byl, v obrovské stavenišťě, z něhož vyrostly stovky továren, mostů, vodních děl a železničních tratí. Stalin a jeho spolupracovníci nebrali žádný ohled na lidské oběti, kterých byl při plnění megalomanských plánů bezpočet. Chtěli ohromit svět vybudováním obrovských děl a ukázat vyspělým kapitalistickým státům, jakých výkonů je schopen sovětský člověk za vlády Stalina. Sovětský dělník byl hnán do nadlidských výkonů pětiletými plány, které Stalin a jeho věrní propagandisticky slíbili splnit za čtyři, nebo za pouhé tři roky. Díky

nadlidským výkonům takzvaných úderníků, obyčejných dělníků a trestanců se sovětská zem výrazně změnila.

Sedmá kapitola pojednává o tragickém dopadu Stalinovy koncepce kolektivizace na život rolníků, kteří byli násilím nuceni vstoupit do bolševických zemědělských podniků kolchozů a sovchozů. Stalin a jeho mocní spolupracovníci vydali pokyn k znárodnění půdy a veškerého movitého zemědělského majetku. Tato tragédie postihla milióny rolníků, které Stalinistická vláda nutila hospodařit v kolektivních družstvech. Zemědělské neúspěchy byly dávány za vinu kulakům, schopnějším a movitějším zemědělcům. Důsledkem tohoto Stalinova experimentu byl hladomor, který vylidnil celé oblasti.

Osmá kapitola prezentuje represe v řadách inteligence. Režim si nepřál mít ve své zemi intelektuály, mnohdy spojené s církví či bývalým režimem. Analyzuje rozhodnutí bolševického režimu ve 20. letech 20. století část vzdělaných odborníků násilím donutit k emigraci a ti, kteří zůstali v zemi, se museli přizpůsobit nové stranické ideologii. Stovky intelektuálů byly omezeny nesmyslnými stalinistickými zákazy, které se výrazně odrazily v jejich činnosti. Kdo odmítl, nebo se liknavě stavěl k bolševickému zřízení, byl bez milosti odstraněn. Ve 30. letech 20. století museli všichni povinně opěvovat Stalinovu genialitu. Jméno Stalin bylo všude: na plakátech, v tisku, v knihách. Byly namalovány tisíce obrazů „geniálního“ vůdce a z rozhlasu zněly nepřetržitě budovatelské písně opěvující Stalinovu výjimečnost. Stalo se skutečností, že spisovatelé, básníci a vědci, pokud přežili, museli produkovat pouze díla poplatná režimu.

Devátá kapitola vysvětluje vztah stalinistického režimu a církve. Rusko bylo po staletí spjato s pravoslavím. Vzniklo jako odnož křesťanství, v ruské společnosti natrvalo zakořenilo a stalo se jakýmsi symbolickým protestem proti bolševické zvlí. Tato část diplomové práce představuje nenávistný postoj Stalina a jeho vyvolených k veškerému kléru, který

demonstrovali bouráním klášterů a monastýrů, likvidací církevních hodnotářů a zákazy veškerých církevních obřadů. Jejich cílem byla výchova nového typu člověka dokonale oddaného Stalinovi a straně. Stalin vytvořil dokonce pětiletý ateistický plán, jehož náplní byla totální likvidace kléru a věřících občanů. Režim se Stalinem v čele nařídil přeměnu tradiční věřící společnosti v dokonale ateistickou.

Pro zpracování této diplomové práce bylo použito děl řady spisovatelů a historiků. V první řadě by bylo třeba jmenovat knihu Stephana Courtoise, Nikolase Wertha, Jeana-Louise Panného, Andrzeje Paczkowskiho, Karla Bartoška a Jeana-Louise Margolina *Černá kniha komunismu: Zločiny, teror, represe*. Toto dílo je podrobnou analýzou doby, o které tato práce pojednává. Je zde důkladně osvětlena činnost celého stalinistického období. Stalin dal pokyn k násilnému exodu celých národů, který je v této knize velmi podrobně popsán. Rovněž velmi detailním způsobem je v tomto díle zpracována Stalinova megalomanská představa kolektivizace zemědělství.

Dále bych jmenoval monografie Michala Reimana *Ruská revoluce*, Vladimíra Liberdy *Otec totalitarismu* a Jörga Baberowskiho *Rudý teror: Dějiny Stalinismu*. Z nich byly čerpány informace o vzniku ranného sovětského státu, z něhož se během velmi krátké doby stala represivní mašinerie. Je zde velmi podrobně analyzováno období revoluce, první kroky bolševického státu až po dobu diktatury stalinismu v 30. letech 20. století. Dalším cenným zdrojem informací byly knihy Donalda Rayfielda *Stalin a jeho mistři popravčí: Hodnověrný portrét tyрана a těch, kdo mu sloužili*, Ruperta Butlera *Nástroje stalinského teroru: ČEKA, OGPU, NKVD, KGB: Od roku 1917–1991* a Slavy Katamidzeho *Věrní soudruzi, nelítostní kati*. Ty posloužily pro analýzu tajných služeb, bez kterých by stalinismus nemohl vzniknout. Datují činnost tajné policie od jejího vzniku v roce 1918, aktivitu v monstrprocesech a končí smrtí diktátora v březnu 1953.

Pro další části práce byla stěžejní díla Rudolfa Ströbingera *Stalin stíná hlavy: Případ maršála Tuchačevského*, Františka Augusta *Ve znamení temna* a Carla Van Dyke *Zimní válka: Sovětská invaze do Finska*. Ta podrobně vysvětlují činnost Rudé armády, její vznik, období spolupráce s německou armádou až po decimaci nařízenou Stalinem. Výsledkem se tak stala omezená bojeschopnost a nedostatek odborníků v jejím velení. Velmi důležitá pro tuto práci byla rovněž díla Alexandra Solženicyna *Souostroví Gulag*, Michaela Kruppy *Mělké sibiřské hroby: Na útěku z tábora smrti*, Karla Štajnera *7000 dní na Sibiři*, Ivana Soloněviče *Koncentrační tábor: Rusko* a Olega Chlevňuka *Historie Gulagu: Od kolektivizace do „Velkého teroru“*. Tyto prameny prezentují činnost sovětských koncentračních táborů od jejich vzniku po vrchol. Stalinistický režim tato zařízení používal k likvidaci svých odpůrců. Za dobu jejich působnosti jimi prošly milióny lidí, kteří byli násilím nuceni budovat novou podobu své vlasti. Dále byla pro tuto práci přínosem díla Alessandra Mongiliho *Stalin a sovětské impérium*, Žorese a Roje Medvěděva *Neznámý Stalin*, Richarda Overyho *Diktátoři: Hitlerovo Německo a Stalinovo Rusko* a Alana Bullocka *Hitler a Stalin: Paralelní životopisy*. Z těchto monografií byly analyzovány příčiny diktátorovy paranoie a je v nich množství podrobností ze Stalinova osobního života. Ty pak měly stěžejní dopad na celou sovětskou společnost.

2. VZNIK A VÝVOJ STALINISMU

Stalinský teror by nemohl být nastolen bez zásadních a překotných změn, ke kterým došlo v carském Rusku na počátku 20. století. Současní historici je prezentují jako logické vyústění situace, do které se země dostala kvůli absenci výraznější modernizace a reformního úsilí v předchozím století.² S tím je nutné souhlasit, protože především při srovnání s vývojem ve střední a západní Evropě Rusko ekonomicky, technologicky a politicky zaostávalo.³ Proto zde došlo k několika revolucím, z nichž je třeba jmenovat povstání děkabristů v roce 1825⁴ a neúspěšný pokus o revoluci v roce 1905, pokračující řadou nepokojů až do roku 1907.⁵ Podle gregoriánského kalendáře dne 8. března 1917 vypukly v Petrohradě nepokoje, které přerostly v Únorovou revoluci.⁶ K demonstrantům se připojilo i vojsko a vláda rezignovala. V březnu 1917 se car Mikuláš II.⁷ vzdal trůnu, a tím skončila vláda Romanovců⁸ trvajících tři a půl století. Tímto

² BABEROWSKI, Jörg, Stalinitismus als Demokratie? Anmerkungen zu Luciano Camora (Stalinism as Democracy? Comments on Luciano Canfora). In: *Geschichte und Gesellschaft* 32, 2006, 3, s. 386–389.

³ FLORES, Marcello, *Komunismus*, Český Těšín 2008, s. 24; REIMAN, Michal, *Ruská revoluce*, Praha 1991, s. 16–18.

⁴ V roce 1825 došlo v Rusku k povstání děkabristů. Začalo vznikem tajných spolků, které prosazovaly zrušení nevolnictví a ústavu. Ve stejném roce zemřel car Alexandr a nastoupil neschopný konzervativce Mikuláš. V té době došlo k pokusu o povstání ze strany důstojníků. Povstání bylo ale rychle potlačeno a zásah svaté aliance nebyl nutný. Vůdcové této roztržky byli popraveni a k žádné zásadní změně nedošlo.

⁵ Ruská buržoazní revoluce (1905–1907) byla řadou revolučních nepokojů v Ruském impériu. Nepokoje byly způsobeny především rusko-japonskou válkou a „Krvavou nedělí“ v roce 1905. BULLOCK, Alan, *Hitler a Stalin: Paralelní životopisy*, Praha 2005, s. 36.

⁶ Únorová revoluce 1917 byla jednou z revolucí v carském Rusku, která vypukla v závěrečné fázi první světové války a předcházela vypuknutí Říjnové revoluce.

⁷ Mikuláš II. Alexandrovič (1868–1918) byl poslední ruský car, král polský a velkokníže finský.

⁸ Romanovci byli původně ruský bojarský rod a od roku 1613 druhá panovnická dynastie vládoucí v Rusku. Jelikož romanovský rod vymřel po meči roku 1727 a po přeslici v roce 1762, přijali noví carové z linie Oldenburků (vzešlé ze sňatku romanovské velkokněžny a vévody z holstein-gottorpské linie) romanovské jméno, ale genealogicky je přesnější název Holstein-Gottorp-Romanov. V tomto smyslu jsou tedy za Romanovce zpravidla označováni všichni ruští panovníci až do roku 1917.

historickým mezníkem se daly ruské dějiny do pohybu.⁹ Na povrch se dostala veškerá napětí, která v předchozích padesáti letech stavěla část společnosti proti jejímu zastaralému politickému systému. Dosud marginalizovaná a pronásledovaná politická třída se tak ocitla ve středu pozornosti a národ poddaných byl volán k politické odpovědnosti, se kterou neměl žádné zkušenosti.¹⁰

Rusko bylo před revolucí agrární zemí, ve které většinu obyvatel tvořili zemědělci. Ti se dělili na chudé rolníky a soběstačné a někdy i bohaté sedláky, kteří se domohli určitého majetku po pozemkové reformě¹¹ vyhlášené premiérem Pjotrem Arkaděvičem Stolypinem¹² roku 1905.¹³ Venkov byl všeobecně procarský. Jiná situace však panovala ve městech, v nichž se rodící buržoazie přiklonila svým odporem proti starému režimu na stranu revolučních sil. Ve velkých městech, hlavně ve dvou hlavních, Moskvě a Petrohradě, se utvořila dělnická třída, která se po pokusu o revoluci v roce 1905 začala účastnit politického života, čímž si následně začala uvědomovat svá práva. Z těchto setkání se počátkem století začaly rodit moderní politické útvary, z nichž vynikaly revoluční/radikální strany.¹⁴ Z těchto revolučních/radikálních stran byla mezi nejdůležitějšími Sociálně revoluční strana, tzv. eseři,¹⁵ která představovala nemarxistickou levici, nacházející podporu hlavně na

⁹ COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jean-Louis, Černá kniha komunismu: Zločiny, teror, represe, 1. díl, Praha, Litomyšl 1999, s. 47; LUC, Mary, Poslední dny Romanovců, Praha 2010, s. 77–78; TUCKER, Robert C., Stalin: Na vrcholu moci 1928–1941, Brno 2008, s. 45–46.

¹⁰ MONGILI, Alessandro, Stalin a sovětské impérium, Český Těšín 2006, s. 9.

¹¹ Stolypinovy agrární reformy se snažily v Rusku vybudovat vrstvu bohatého rolnictva, která by hospodařila na soukromé půdě, což znamenalo v podstatě privatizaci tradičního hospodářství a následnou kapitalizaci ruského zemědělství.

¹² Pjotr Arkaděvič Stolypin (1862–1911) byl ruský předrevoluční politik a ministerský předseda Ruska v letech 1906–1911.

¹³ BULLOCK, s. 45; FLORES, s. 26.

¹⁴ COURTOIS, s. 48–49; LUC, s. 34–36; REIMAN, Ruská revoluce, s. 25.

¹⁵ Strana socialistů revolucionářů (zkráceně eseři) byla předrevoluční politická strana v Rusku existující v letech 1901 až 1918.

venkově. Jako její protějšek vznikla Sociálně demokratická strana Ruska,¹⁶ opírající se o myšlenky marxismu, jejímiž stoupenci byli hlavně dělníci a městské obyvatelstvo.¹⁷ Při následných represích se tato strana musela uchýlit do ilegality a její členové nejednou skončili v exilu v západní Evropě. Toto nakonec přispělo k jejímu rozštěpení na dva proudy, takzvaných menševiků¹⁸ (jmenovali se tak proto, že tvořili menšinu) a bolševiků.¹⁹ Ti druzí vedení předákem Vladimírem Iličem Uljanovem (Leninem)²⁰ chtěli vytvořit stranu nového typu. Buržoazie z řad průmyslníků, řemeslníků a také části inteligence, byla naopak stoupenkyní umírněných a liberálních stran, zejména pak strany konstitučních demokratů, tzv. strany kadetů.²¹ Pozice monarchistické a ultra nacionální pravice se stala velmi nejistou, i když měla v době carismu velké renomé a těšila se přízni velkého počtu obyvatel. Bylo nasnadě, že prioritou bude potencionální řešení sociálních problémů, které získaly na vážnosti v říjnu 1917.²² K sociální problematice se vyjadřovaly především revoluční strany v čele s bolševiky. Panovala však mezi nimi značná rivalita, a tudíž byly velmi nejednotné.²³

¹⁶ Sociálně demokratická dělnická strana Ruska byla marxistická ruská politická strana ilegálně založená roku 1898 v Minsku spojením několika různých revolučních organizací. V roce 1903 se rozštěpila na umírněnější menševiky vedené Julijem Martovem a radikální Leninovy bolševiky, z nichž později vznikla Komunistická strana Sovětského svazu.

¹⁷ MONGILI, s. 11.

¹⁸ Menševici (menšináři) je název pro členy umírněné frakce ruské sociální demokracie (RSDD), která vznikla v roce 1903. Zůstali blíže klasickému marxismu a proletářskou revoluci v Rusku podmiňovali industrializací země.

¹⁹ Bolševici byli původně frakcí Sociálnědemokratické dělnické strany Ruska a bolševismus jejich hnutí resp. učení. Později pojem bolševismus označoval i obecně podobný směr sociálnědemokratických resp. komunistických stran, ale častěji se označoval jako marxismus-leninismus.

²⁰ Vladimír Ilič Uljanov, který přijal přezdívku Lenin (1870–1924), byl ruský šlechtic, komunistický politik, revolucionář a vůdce bolševické strany.

²¹ Konstitučně demokratická strana, nebo také Strana lidové svobody (takzvaní Kadeti - od zkratky K-D), byla ruská liberální strana založená v průběhu revoluce v roce 1905. Její členové pocházeli především z řad šlechty, konzervativních a pravicových intelektuálů, kteří prosazovali nenásilnou demokratizaci země a v prozatímní vládě měli velké zastoupení.

²² SOUKUP, Josef, Quo vadis, Putine?, Praha 2003, s. 111.

²³ BRITOVŠEK, Marjan, Stalinův thermidor, Praha 1991, s. 12–15; FLORES, s. 29; ŠVANKMAJER, Milan, VEBER, Václav, SLÁDEK, Zdeněk, MOULIS, Vladislav, Dějiny Ruska, Praha 1995, s. 298.

Stran a názorů bylo mnoho a myšlenka na společnou koalici nenacházela patřičnou odezvu. Zvláště silně proti ní brojila bolševická strana, která představovala nejradikálnější politické uskupení. Bolševici propagovali v rámci své ideologie překonání starého režimu nejen po stránce politické, ale i z hlediska sociálního a ekonomického.²⁴ Této skutečnosti se mělo docílit změnou politického systému, iniciovanou dělnickou třídou v čele s bolševiky.²⁵ Bolševická strana upustila od tradičních demokratických postupů sociálních demokratů, které pranýřovala za nedostatečný radikalismus a začala propagovat odlišnou alternativu.²⁶

Strana měla základ v jakési formě moderního autoritářství, proklamované však pod opačným názvem „demokratický centralismus“. Spolurozhodování členů bylo sice možné, ale to jen velmi teoreticky a jednou schválené rozhodnutí předáků bylo neměnné a bylo nutné ho striktně dodržovat, stejně jako například rozkazy velitelů v armádě. Jak rostla moc bolševiků, právo rozhodovat si uzurpovali pouze straničtí vůdcové a obyčejní členové se stali pouhými vykonavateli jejich vůle.²⁷

Počátkem 20. století bylo Rusko málo rozvinutou zemí, lpící na svých tradicích. Za této situace vystoupili bolševici se svými převratnými názory. Jejich návrh vytrhl lid z letité letargie a propagovaným změnám se dostalo ohlasu především u mladých lidí z rodin drobné inteligence. Po dlouhodobém zklamání, které provázelo carskou vládu ze strany obyvatel, se bolševická alternativa jevila jako dravá změna, která byla navíc provázena do té doby nemyslitelnými kroky, například volenými kádry, kteří měli mít moc a právo mluvit za určitou část obyvatel.²⁸ Strana bolševiků

²⁴ BULLOCK, s. 39–40; REIMAN, Ruská revoluce, s. 40–42.

²⁵ LIBERDA, Vladimír, Otec totalitarismu, Opava 1992, s. 30.

²⁶ COURTOIS, s. 50–51; MOULIS, Vladislav, Běsové ruské revoluce, Praha 2002, s. 8.

²⁷ MONGILI, s. 13; REIMAN, Ruská revoluce, s. 44–46; SOUKUP, s. 133–134.

²⁸ RAYFIELD, Donald, Stalin a jeho mistři popravčí: Hodnověrný portrét tyрана a těch, kdo mu sloužili, Praha 2006, s. 18.

propagovala zavedení takového hodnotového systému, jenž byl vlastní straně a užívání diskusního stylu ostře napadajícího každého názorového odpůrce, který by chtěl obhajovat obraz, jenž se jenom trochu lišil od propagované bolševické ideologie. Toto byly základní rysy charakterizující bolševiky od samého počátku. Upřednostňovali stranu nového typu, stojící někde v půli cesty mezi moderní politickou organizací a náboženskou sektou, jíž navíc někteří její předáci, například Lenin a Trockij²⁹ chtěli postupně rozšířit do celého světa.³⁰ Podle juliánského kalendáře 17. října roku 1917 se bolševici chopili moci a k překvapení celé Evropy ji dokázali uhájit. Na rozdíl od ostatních politických uskupení, snažících se v revoluci prosadit, bolševici obhajovali metodu násilí a také si ji bezprostředně uzákonili jako legitimní formu boje o moc.³¹

Již v dubnu 1917 dal Lenin do programu strany požadavek svrhnout prozatímní vládu, zavést kontrolu dělníků nad továrnami a dát rolníkům to, co chtěli, tedy půdu, kterou měli slíbenou tzv. Dekretem o půdě³² uzákoněným 8. listopadu 1917.³³ Bolševici mluvili řečí, jíž rozuměla přinejmenším nejnižší třída, žijící často ve špíně a bídě. Ta byla ochotna naslouchat násilnické a nenávistné rétorice. Lenin před davy těchto lidí mluvil o tom, že je třeba očistit Rusko „od odporného hmyzu, škůdců, štěnic a hnoje“,³⁴ a žádal, aby příslušníci elit byli ocejchováni žlutými znameními a veřejně stigmatizováni a aby šlechtici byli zastřeleni, nebo v lepším případě deportováni. Rolníci toto pochopili jako cestu ze svého

²⁹ Lev Davidovič Bronštejn-Trockij (1879–1940) byl bolševický revolucionář, marxistický teoretik a první vrchní velitel Rudé armády.

³⁰ COURTOIS, s. 53; LIBERDA, s. 39; MONGILI, s. 14.

³¹ BULLOCK, s. 68–69; COUDENHOVE-KALERGI, Richard N., Pan-Evropa, Praha 1993, s. 37–38.

³² Dekret o půdě byl jeden z prvních dekretů sovětské vlády, přijatý na II. všeruském sjezdu sovětů v noci z 8. na 9. listopadu 1917. Autorem byl Lenin. Půda šlechty, církve a statkářů byla předána rolnickým výborům k rozdělení mezi rolníky jako všelidové vlastnictví.

³³ COURTOIS, s. 52; LIBERDA, s. 58.

³⁴ BABEROWSKI, Jörg, Rudý teror: Dějiny stalinismu, Praha 2004, s. 26.

omezeného světa, v němž trpěli pod jhem bohatých sedláků, tzv. kulaků,³⁵ kteří byli bolševiky označeni za příčinu jejich bídy.³⁶

Bolševici v podstatě hlásali terorismus.³⁷ Vůdce revoluce Lenin ještě před samotnou revolucí psal vojenské organizaci sociálně demokratické strany dopis, v němž doslova vybízel k násilí: „Je zapotřebí divoké energie a ještě jednou divoké energie. Jsem rozhořčen, více než rozhořčen, že uběhlo více než půl roku řečmi o bombách a při tom žádná bomba nebyla vyrobena. Obratě se na mládež, nebo proboha, přijdete pozdě (poznávám to ze všech příznaků) a budete mít množství učených svolání, plánů, letáků, návrhů, výborných předpisů, ale žádnou organizaci. Jděte mezi mládež. Tvořte okamžitě bojové skupiny ze studentů a především dělníků. Okamžitě je ozbrojte zbraněmi, které jsou po ruce, nožem, revolverem, petrolejovou lampou k zakládání požárů... Okamžitě začněte s cvičením skupin pro nejbližší operace. Některé mohou zavraždit špicla, nebo vyhodit do vzduchu policejní budovu, jiné mohou přepadnout banku, aby tam mohli vyvlastnit potřebné peníze pro povstání... Těch několik desítek obětí bude s úroky vyváženo vycvičením stovek bojovníků, kteří jsou povoláni, aby zítra vedli statisíce.“³⁸

Již v období první ruské revoluce v roce 1905 se k radikální inteligenci, sociálním revolucionářům, anarchistům a sociálním demokratům přidávali kriminální živly, které ve jménu revoluce prováděli atentáty na carské hodnostáře a rovněž se dopouštěli loupežných přepadení.³⁹ V raném období revoluce byl proto bolševikům platnější bezohledný zločinec než útlocitný socialistický teoretik. Násilí se stalo

³⁵ Kulak, v ruštině pěst, původně řídce používaný výraz pro vesnické lichváře, je ruské označení pro střední až bohaté rolníky. V roce 1914 tvořili asi 15 % ruských rolníků a v období tzv. Nové ekonomické reformy (NEPu) jejich význam ještě vzrostl. Stalin v roce 1929 nařídil provést v rámci kolektivizace likvidaci kulaků jako třídy.

³⁶ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 27; FLORES, s. 34.

³⁷ COURTOIS, s. 19; MOULIS, Běsové, s. 42–44.

³⁸ LIBERDA, s. 17.

³⁹ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 27.

samoučelem a jediným pojítkem mezi extremistickou inteligencí a rozzuřeným lidem, který byl svým hněvem dán do pohybu, z něhož však profitovala úzká elita revolucionářů.⁴⁰

Do dubna 1917 se toho o bolševicích příliš nevědělo, neboť podle vlastních statistik jich koncem roku 1916 bylo například v Petrohradě 1500–2000, v Moskvě 300–600, v Samaře 80–100 a v Charkově 120. V březnu 1917 sami uvedli číslo 22 000, ale o této výši dnešní historici více než pochybují. Bolševiků bylo málo, ale byli dobře připraveni, měli disciplínu a jejich malá početnost měla také své nesporné výhody, neboť mohli poměrně jednoduše a rychle měnit strategii.⁴¹ Kromě radikalismu disponoval Lenin ještě německými penězi, které dostával od německé vlády na vytvoření chaosu, o němž si císař Vilém II.⁴² myslel, že jím bude možné vyhrát první světovou válku, nebo alespoň výrazně ovlivnit její průběh.⁴³ Lenina pak pokládal za bezvýznamného jedince, který se dlouho u moci neudrží. Takto německá vláda ovlivňovala dění v několika státech, například v Mexiku. Prioritním pro ni však bylo Rusko, kde vytipovanou stranou pro vytvoření chaosu byli bolševici, kteří podle německých chleboďárců měli provést převrat proti Kerenského⁴⁴ demokratické vládě.⁴⁵

Přáním Němců bylo vyvolat v Rusku takový chaos, jenž by otřásl základy ruské říše a následný německý útok by pak vedl k zhroucení ruské moci. Množství peněz, které bolševici na svůj puč dostali, je dodnes diskutabilní, ale nemálo historiků se přiklání k sumě neuvěřitelných padesáti miliónů zlatých marek. To je důvod, proč bolševici mohli mít v Rusku 41 deníků, stovky placených agitátorů a rudých gardistů. Americký

⁴⁰ MOULIS, Běsové, s. 9; ŠVANKMAJER, s. 328.

⁴¹ BRITOVŠEK, s. 116; COURTOIS, s. 54; ŠVANKMAJER, s. 330.

⁴² Vilém II. Pruský (1859–1941) byl poslední německý císař a pruský král, který vládl od 15. června 1888 do 9. listopadu 1918.

⁴³ SOUKUP, s. 116.

⁴⁴ Alexandr Fjodorovič Kerenskij (1881–1970) byl ruský právník, politik a druhý předseda ruské prozatímní vlády v roce 1917.

⁴⁵ LUC, s. 72.

historik Richard Pipes⁴⁶ tuto velikou sumu přepočítal na devět až deset tun zlata. Avšak ani tato částka z počátku bolševikům k moci nepomohla, protože po neúspěšném pokusu o převrat z června 1917 byl Lenin s devíti svými souputníky obžalován z velezrady a přinucen k útěku do Finska.⁴⁷

V tomto období Stalin poprvé ukázal svoje schopnosti. Do té doby sháněl peníze na provoz strany jako bankovní lupič či organizátor veřejných domů. Teď přišla jeho šance, v níž se mu podařilo tajně zorganizovat VI. sjezd bolševické strany, jenž byl památný tím, že se na něm bolševici usnesli, že jediným prostředkem pro uchopení moci je ozbrojené povstání. Stalin svým vystoupením přesvědčil ty, kteří pochybovali, že v Rusku je možno otevřít cestu sociální revoluci a ubezpečoval je svými argumenty, že tento krok je možný a navíc je historicky neodvratný.⁴⁸ Nadto bolševici dokázali vycítit touhu ruského národa po míru, neboť neslavné výsledky účinkování carských vojsk na bojištích první světové války byly všeobecně známy. Navíc argumentovali tradičním vztahem rolníků k půdě. Na těchto bodech vybudovali svůj politický manifest, kterým vzrostla jejich prestiž do takové míry, že vojenská pravice považovala za nutné reagovat na tuto bolševickou hrozbu. Vůdce pravice generál Lavr Georgijevič Kornilov⁴⁹ se proto pokusil 7. září 1917 o státní převrat.⁵⁰

V této situaci prokázala vláda v čele s premiérem Kerenským malé schopnosti a politickou předvídatost, když odvolala liberální ministry (kadety) a obrátila se o pomoc k sovětům.⁵¹ Chaos vyvolaný pučem Kornilova trval pět dní, než se tuto vojenskou vzpouru podařilo potlačit.

⁴⁶ Richard Edgar Pipes (nar. 1923) je polsko-americký historik a akademik, který se specializuje na ruskou historii, zejména na období Sovětského svazu.

⁴⁷ LIBERDA, s. 35; REIMAN, Ruská revoluce, s. 121; ŠVANKMAJER, s. 331.

⁴⁸ BULLOCK, s. 62–63; MARCOU, Lilli, Stalin: Soukromý život, Praha 2009, s. 60–62; MEDVEDEV, Roj, Stalin a stalinismus: Historické črty, Bratislava 1990, s. 13–15.

⁴⁹ Lavr Georgijevič Kornilov (1870–1918) byl ruský carský a bělogvardějský generál.

⁵⁰ COURTOIS, s. 52; LIBERDA, s. 37; MONGILI, s. 26; REIMAN, Ruská revoluce, s. 174–176.

Názor široké veřejnosti se však radikálně stočil doleva, neboť reakční pravice a liberálové rychle získali velmi špatnou pověst, když ukázali, že pro záchranu staré společenské rovnováhy neváhají obětovat novodobý vývoj demokracie. Nicméně Lenin prohlásil později o tomto období, že Kornilovova aktivita straně pomohla a nazval dokonce carský důstojnický sbor „společentvím užitečných idiotů“.⁵² Vláda se pokusila vzít situaci do svých rukou, vyhlásila republiku a následně svolala celonárodní sjezd demokratů, na kterém byl ustanoven předběžný parlament. Důvěru lidu si však nezískala, tu měly sověty, v nichž přibývalo bolševických zástupců, a to zejména ve velkých městech, kde například v Petrohradě se stal předsedou sovětu Lev Trockij.⁵³

V říjnu 1917 byli bolševici bezpochyby nejdynamičtější a nejkonzistentnější stranou na ruské politické scéně, když jejich řady posílilo mnoho nových členů, které přilákala jasnost jejího programu a zejména vojenská organizace pod taktovkou stranického vůdce. Lenin nabyl přesvědčení, že vítězné povstání je nyní možné realizovat, neboť podle něj nastala příhodná situace.⁵⁴ Zde narazil na odpor nejužšího bolševického vedení v čele s Grigorijem Jevsejevičem Zinovjevem⁵⁵ a Lvem Borisovičem Kameněvem,⁵⁶ kteří tvrdili, že rozpoutání revoluce by bylo v dané chvíli předčasné. Stalin zaujal v této situaci poněkud překvapivý postoj, jelikož se přidal na stranu většiny horujících pro ozbrojené povstání, ale zároveň se vzepřel Leninově návrhu, aby byli ze strany vyloučeni jeho odpůrci. Dnešní vědci analyzující události té doby se přiklánějí k názoru, že šlo vlastně o pojistku pro případ, že by náhle došlo ke zvratu a jeho příklon k povstání

⁵¹ Sovět (česky rada) byla organizace vojáků, zemědělců nebo pracujících původně v období pozdního carského Ruska, ale hlavně v SSSR a v raných sovětských republikách.

⁵² LIBERDA, s. 36; REIMAN, Michal, Lenin, Stalin, Gorbačov, Havlíčkův Brod 1991, s. 17; ŠVANKMAJER, s. 330.

⁵³ LUC, s. 71.

⁵⁴ COURTOIS, s. 51; FLORES, s. 36.

⁵⁵ Grigorij Jevsejevič Radomyslskij-Zinovjev (1883–1936) byl bolševický revolucionář a sovětský politik.

⁵⁶ Lev Borisovič Rosenfeld-Kameněv (1883–1936) byl přední sovětský politik a spisovatel.

by se ukázal chybnou volbou. Když bychom porovnali ideologickou přísnost ostatních předáků strany, jeví se Stalin jako opatrný oportunist, který sledoval především své vlastní zájmy a toužil především po zisku moci.⁵⁷

Říjnové události, konkrétně ty ze 17. října 1917, které vedly k převzetí moci bolševiky, proběhly bez větší spontánnosti. Její oficiální název v sovětských slovnících „Velká říjnová socialistická revoluce“ je přinejmenším hodně nadnesený, neboť ještě ve 20. letech 20. století ji samotní bolševičtí předáci nazývali říjnovým převratem.⁵⁸ Vyjádření jejího hlavního organizátora Trockého k této události bylo více než překvapující, když poznamenal: „Státní převrat byl předně vojenským aktem, uskutečněným pod vedením vojenského výboru. Obyvatelé klidně spali, aniž by věděli, že jedna moc stírá druhou.“⁵⁹ Druhého dne se ulice zaplnily davy lidí, kteří pod dojmem hesel mír národům, půdu rolníkům a moc sovětům převrat akceptovali. Během jednoho dne obsadily rudé gardy pošty, telegrafní ústředny, nádraží, ministerstva, banky a jiná strategická místa, Zimní palác nevyjímaje.⁶⁰ Dne 26. října 1917 byl svolán všeruský sjezd sovětů, na kterém se přítomní vyslovili ve prospěch revoluce a zvolili revoluční vládu, tzv. Radu lidových komisařů,⁶¹ jejímž předsedou se stal Lenin.⁶²

Došlo tak na vládu sovětů, jež působily po únorovém pokusu o převrat po celé zemi. Dualismus moci skončil a svět tuto zprávu přijal skepticky, s převažujícím názorem o dočasnosti dané situace, v níž se ale

⁵⁷ MONGILI, s. 29; MONTEFIORE, Simon Sebag, Mladý Stalin, Praha, Plzeň 2008, s. 333–338.

⁵⁸ COURTOIS, s. 53; LIBERDA, s. 40–41.

⁵⁹ MONGILI, s. 30.

⁶⁰ Zimní palác je národní památka v Ruském Petrohradě. Byl postaven v letech 1754 až 1762 na pokyn cara Petra I. Velikého jako zimní sídlo ruských carů. V roce 1917 dočasně sloužil jako sídlo ruské Prozatímní vlády. VASILJEVOVÁ, Larisa, Ženy v Kremlu, Praha 1996, s. 12–13.

⁶¹ Rada lidových komisařů, neboli sovnarkom byla nejvyšší vládní orgán v bolševickém SSSR. Byla vytvořena na II. všeruském sjezdu sovětů v roce 1917. Prvním předsedou byl V. I. Lenin. V roce 1946 byla přeměněna v radu ministrů SSSR.

⁶² FLORES, s. 37; REIMAN, Ruská revoluce, s. 217–219; SLÁDEK, Zdeněk, Stalinská éra ve vývoji sovětské společnosti: Vybočení, nebo kontinuita? In: Slovanský přehled 76, 1990, 6, s. 469.

málokdo odvažoval odhadnout délku doby fungování nové vlády. První Rada lidových komisařů byla vládou koaliční, neboť v ní zasedli i příslušníci sociální revoluční levice, nejdůležitější posty však obsadili bolševici.⁶³ Říjnový převrat 1917 rázně ukončil snahu o životnost demokratických experimentů socialistů a liberálů. To, co se stalo legitimním, se odehrávalo přímo na ulici. V tomto zápase bolševici zvítězili, protože se prozatím nepostavili neomezené vidině svobody národa.⁶⁴ Nový režim se těšil obrovské popularitě, neboť rozpustil carskou policii a vydal tolik propagované dekrety o míru a půdě. Dekretem o půdě tak uzákonil ilegální zábor půdy. V neposlední řadě také slíbil právo na vlastní sebeurčení neruským národům ruského impéria. Těmito kroky se tak anulovaly poslední zbytky státního pořádku.⁶⁵

Bolševici vítězili, protože se nebáli být radikální, zatímco jejich odpůrci se zpočátku odvolávali na právo a nebyli jednotní. Nepochopili ihned, že jediným řešením k odstranění bolševické nadvlády je promyšlený násilný odpor, bez něhož nemají žádnou šanci na přežití. Do léta roku 1918 vládla ve velkých městech naprostá absence práva a vykonávat spravedlnost si uzurpovala především lůza. Ta přímo na ulici prováděla namátkové popravy, plenila a napadala všechny, na nichž ulpěl cejch nenáviděné buržoazie. Nebylo výjimkou, že zahraniční návštěvníci viděli alkoholem zpité a po zuby ozbrojené strážce revoluce, kteří drancovali obchody a kradli potraviny. Toto řádění se mnohdy zvrhlo v etnické konflikty, nejednou namířené i proti Židům.⁶⁶

Revoluce pokračovala krvavými střety mezi jednotlivými etniky na Kavkaze. Například v Baku, Jerevanu či ve Střední Asii mezi sebou bojovali příslušníci slovanských etnik s muslimy a nomády. Etnické běsnění

⁶³ MONGILI, s. 31; LIBERDA, s. 40; LUC, s. 65; SOUKUP, s. 135.

⁶⁴ BULLOCK, s. 100–102; MEDVĚDĚV, Žores, MEDVĚDĚV, Roj, Neznámý Stalin, Praha 2003, s. 65; REIMAN, Ruská revoluce, s. 219–223.

⁶⁵ SOUKUP, s. 117; ŠVANKMAJER, s. 335; TUCKER, s. 48.

⁶⁶ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 27; COURTOIS, s. 58.

nakonec vyústilo v občanskou válku v létě 1918. Ta jenom vyostřila anarchii a teror, který se brzy rozšířil po celé zemi, ale zároveň oživila kontrarevoluční odpor.⁶⁷ Bílé armády bývalých carských generálů Lavra Kornilova, Michaila Vasiljeviče Alexejeva,⁶⁸ Pjotra Nikolajeviče Wrangela⁶⁹ a admirála Alexandra Vasiljeviče Kolčaka⁷⁰ se zformovaly proti bolševické vládě a v Samaře na Volze vznikla vzdorovláda, odvolávající se na Ústavodárné shromáždění, jež bolševici rozpustili na počátku roku 1918. Tento vnitrostátní konflikt se odvíjel na několika frontách a bolševická Rudá armáda⁷¹ byla nucena bojovat proti několikanásobně silnějšímu nepříteli, tzv. Bílé armádě,⁷² kterou navíc podporovaly Německo, Velká Británie, Francie, Polsko a Japonsko a v neposlední řadě rovněž proti klíčovým vlasteneckým proudům neruských národů na Kavkaze a v západních regionech bývalého Ruska.⁷³

Během roku 1918 ztratili bolševici Sibiř, Dálný východ a Střední Asii. Nakonec však zvítězili. Důvodem nebyla ani tak jejich síla jako slabost a nejednotnost protivníka.⁷⁴ Kontrarevoluční politické proudy se vyznačovaly především velkou heterogeností a jejich rozsah byl od extrémní pravice až po umírněnější esery. Díky tomu nedokázali náležitě využít pomoc poskytovanou zahraničními mocnostmi. Jednou z citelných ran kontrarevoluci byla poprava cara Mikuláše II. Alexandroviče s celou jeho

⁶⁷ FLORES, s. 52–53; GLANTZ, David M., HOUSE, Jonathan M., *Souboj titánů*, Brno 2005, s. 29; TUCKER, s. 56.

⁶⁸ Michail Vasiljevič Alexejev (1857–1918) byl ruský generál a jeden z vůdců bílých armád v letech 1917–1918.

⁶⁹ Baron Pjotr Nikolajevič Wrangel (1878–1928) byl ruský bělogvardějský generál, který byl přezdíván „Černý baron“, vzhledem k tomu, že velice často nosil černou kozáckou uniformu.

⁷⁰ Admirál Alexandr Vasiljevič Kolčak (1874–1920) byl od roku 1917 ruský admirál a jeden z vůdců bílých v ruské občanské válce.

⁷¹ Rudá armáda, celým názvem Dělnicko-rolnická rudá armáda, byla armáda bolševického Ruska a posléze Sovětského svazu.

⁷² Bílá armáda, Bílí, Dobrovolnická armáda byla vojskem příslušníků skupin bojujících v Říjnové revoluci a za následující občanské války v letech 1918–1921 proti Rudé armádě za obnovení carství.

⁷³ LIBERDA, s. 48; MONGILI, s. 40; ŽUKOV, Georgij Konstantinovič, *Vzpomínky a úvahy: Část první*, Praha 2005, s. 61–64.

⁷⁴ COURTOIS, s. 73; SOUKUP, s. 124–126; ŠVANKMAJER, s. 347.

rodinou. Ti byli zastřeleni bolševiky 16. července 1918.⁷⁵ Další ranou pro kontrarevoluci byl fakt, že se bílí klonili k jakési restauraci předrevoluční situace, čímž vyvolali odpor především neruských národů, neboť ty měly od vlády bolševiků slíbenou nezávislost, a v neposlední řadě také rolníků, kterým chtěli brát půdu deklarovanou bolševickým dekretem o půdě a navrátit ji bohatým statkářům.⁷⁶ Situace měla neblahý vliv na budování nového státu, neboť armády bílých a rudých bojovali se stejnou agresivitou. V kontextu obě dvě strany braly potraviny rolníkům a těžko říci, která ze stran se dopouštěla většího násilí na prostém obyvatelstvu.⁷⁷

Lid ve městech trpěl hladem, mnohde byla přerušena výroba a dělníci propouštěni z továren. Násilné rekvizice potravin probíhaly bezohledným způsobem, kdy rolníkům bylo bráno veškeré obilí, a to i na setbu. Bolševici přistoupili k řešení hladomoru ve městech vytvořením hladomoru na venkově. Rolníci se začali bránit, nová vláda však odpověděla terorem, jehož výsledkem byly milióny mrtvých, jednak hladem, jednak hromadnými popravami. Rudý teror v mnohém předčil ten bílý a zaměřoval se nejen na skutečné odpůrce, které označil za škůdce revoluce, ale i na vrstvy, které z různých důvodů považoval za hrozbu: šlechtu, statkáře, důstojníky, kněží, kulaky a kozáky.⁷⁸ Občanská válka skončila vítězstvím Rudé armády v roce 1920. Ztráty na lidských životech byly obrovské. Na frontách padlo 550 000 lidí, masakry zajatců, civilního obyvatelstva, koncentrační tábory a trestné výpravy si pak vyžádaly mnohonásobně více obětí. Sovětské oficiální statistiky vyčíslily toto období na celkově devět miliónů mrtvých.⁷⁹ Britský historik Alan Bullock uvádí, že během občanské války a následných hladomorů zahynulo 15 000 000

⁷⁵ LIBERDA, s. 58; LUC, s. 138–140.

⁷⁶ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 29; MONGILI, s. 41.

⁷⁷ LIBERDA, s. 59; TUCKER, s. 310.

⁷⁸ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 30; MOULIS, Běsové, s. 10.

⁷⁹ COURTOIS, s. 103; ŠVANKMAJER, s. 350; ŽUKOV, s. 95–99.

lidí.⁸⁰ Když v létě 1921 vypukl hladomor, začal Lenin vážně uvažovat o změně hospodářské politiky, protože se obával, že by chudoba přiměla lid k otevřené vzpouře. Bolševici již měli zkušenost z události z roku 1920, kdy 28. února povstalo 14 000 námořníků Kronštadtské posádky,⁸¹ kteří se dožadovali nejen opětného nastolení revoluční demokracie, ale i lepšího zásobování základními potravinami.⁸² Toto povstání bylo utopeno v krvi, když Trockij a generál Michail Nikolajevič Tučačevskij⁸³ rozehnali vzpouru dělostřeleckou palbou.⁸⁴ Bolševici si byli vědomi krize, která nastala v důsledku nedostatku základních potravin, a proto přijali delegáti X. sjezdu strany Leninovy návrhy, které z hlediska hospodářského byly v tu dobu jediným řešením na odvrácení úplné katastrofy, a které ve svém důsledku vedly k relativní liberalizaci hospodářství: tzv. NEPu.⁸⁵ Negativním důsledkem sjezdu bylo rozhodnutí o zesílení represí proti případným vzpourám.⁸⁶

Stalin se v tomto období držel relativně v ústraní, byť sehrál významnější roli v občanské válce v oblasti města Caricynu,⁸⁷ pro bolševickou vládu nesmírně strategického území, kde se Rudá armáda potýkala se závažnými problémy. Zde se také projevila jeho násilnická povaha, když restrukturalizoval místní ČEKU⁸⁸ a pomocí teroru zavedl

⁸⁰ BULLOCK, s. 110–111.

⁸¹ Kronštadt je opevněné město na ostrově Kotlin v Baltském moři.

⁸² BRITOVŠEK, s. 20; COURTOIS, s. 107; REIMAN, Lenin, s. 24.

⁸³ Michajl Nikolajevič Tučačevskij (1893–1937) byl důstojník ruské císařské gardy, za občanské války velitel Rudé armády, náměstek lidového komisaře obrany a maršál Sovětského svazu.

⁸⁴ BULLOCK, s. 114–115.

⁸⁵ Nová ekonomická politika NEP byla politika omezeného soukromého podnikání zahájená sovětskou vládou v březnu 1921 po X. sjezdu komunistické strany. NEP byl především agrární program, dále se týkal obchodu a některých odvětví průmyslu.

⁸⁶ BRITOVŠEK, s. 21–23; FLORES, s. 55; MONGILI, s. 47; TUCKER, s. 51.

⁸⁷ Caricyn, dnes Volgograd, dříve též Stalingrad bylo pro bolševickou vládu strategicky a politicky důležité město.

⁸⁸ Čeka byla Všeruská mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí a sabotáží při Radě lidových komisařů RSFSR a první ze série tajných policí v Sovětském Rusku. Byla založena Felixem Edmudovičem Dzeržinskim na popud Lenina 20. prosince 1917.

v oblasti jakousi formu brutálního pořádku.⁸⁹ Na bojišti však byl katastrofálně neúspěšný, protože navzdory víře ve svůj vojenský talent, prokázal úplnou absenci vojevůdcovských schopností. Tehdejší vrchní velitel Rudé armády Trockij přiměl čelní představitele bolševického ústředí, aby ho odvolali, což mu Stalin nikdy neodpustil.⁹⁰ Dalším příkladem jeho vojenského diletantismu byla jeho účast v sovětsko-polské válce, kdy dosti chaotickým způsobem velel operacím na ukrajinské frontě.⁹¹ Přes tato pochybení byl Stalin 4. dubna 1922 zvolen generálním tajemníkem ústředního výboru, což byl klíčový post pro jeho budoucí politickou kariéru. Díky tomu soustředil ve svých rukou obrovskou moc.⁹²

V roce 1921, tedy v době, kdy byl Lenin těžce nemocen, vyvstala otázka jeho nástupnictví. V březnu téhož roku byl Lenin definitivně vyřazen z politického dění a moc v zemi převzal tzv. triumvirát, který se skládal ze Lva Kameněva, Grigorije Zinověva a stále poněkud upozaděného Josifa Džugašviliho-Stalina.⁹³ Toto spojení bylo vlastně nucené, neboť členy triumvirátu spojovala obava před ambicemi Lva Trockého, jenž měl v té době největší šanci stát se nástupcem Lenina, který se dostával v poslední fázi svého politického života s triumvirátem do stále větších rozporů, na něž už neměl životní sílu reagovat.⁹⁴

Stalin byl bolševickou reprezentací pověřen starat se o léčebný režim nemocného vůdce. V té době byl Lenin již silně znepokojen rivalitou mezi Stalinem a Trockým, kterou považoval za velkou hrozbu pro

⁸⁹ FIDLER, Jiří, *Za víru vládce a vlast: Ruští a sovětští maršálové*, Brno 2005, s. 232–234; FISHMANN, Jack, HUTTON, Josef Bernard, *Soukromý život Josefa Stalina*, Praha 1993, s. 30; MEDVEDEV, *Stalin a stalinismus*, s. 20–21.

⁹⁰ BULLOCK, s. 107–108; MARCOU, s. 66–68; MONGILI, s. 43.

⁹¹ BROŽ, Ivan, *Manažeři války*, Praha 2003, s. 378–379; MARCOU, s. 73; MEDVĚDĚV, *Neznámý Stalin*, s. 101.

⁹² BULLOCK, s. 119–120; MONGILI, s. 49.

⁹³ FLORES, s. 60; GREKOVA, Tat'jana, *Tibetský lékař kremelských vůdců*, Praha 2006, s. 44–45; SLÁDEK, *Stalinská éra*, s. 465; VASILJEVOVÁ, s. 48–50.

⁹⁴ COURTOIS, s. 124; MEDVĚDĚV, *Neznámý Stalin*, s. 272–274.

bolševickou revoluci. Proto 24. prosince 1922 nadiktoval dopis, jenž vstoupil do novodobé historie jako pověstná Leninova závěť.⁹⁵

V tomto dopise Lenin varoval před nebezpečím koncentrace politické moci v rukou Stalina, kterého paradoxně pohanil z důvodu jeho pověstné brutality a bezohlednosti. Sám měl také za porevoluční období na rukou krev nevinných lidí, které s klidným vědomím posílal na smrt, nicméně se zastal Trockého, jehož rostoucího vlivu se ostatní obávali a proti němuž se rozhodla vystoupit řada vedoucích bolševických představitelů.⁹⁶ Triumvirát v zastoupení Grigorije Zinovjeva, Lva Kameněva a Josifa Stalina začal systematicky pracovat na demontáži moci charismatického Trockého. Když 21. ledna 1924 Lenin zemřel, propukl boj o moc otevřeně. Trockij měl řadu historických možností, jak se chopit moci.⁹⁷ Promeškal však několik politických příležitostí, jak se znovu zviditelnit, včetně Leninova pohřbu. Paradoxně nepoužil ani text Leninovy závěti, v níž už nemocí paralyzovaný vůdce označil Stalina doslova za neotesance nebezpečného celé straně. Až pozdě pochopil, že za těchto okolností nemá nejmenší šanci ujmout se úlohy nového vůdce.⁹⁸

Historicky známa je též rozepře mezi Trockým a Stalinem, která vzplanula kolem otázky strategie, již má strana použít k prosazení socialismu v Sovětském svazu. Trockij byl zastáncem revolučního dění, které by mělo přesáhnout hranice země a odvolával se na životnost revoluce ve vlastní zemi jen za předpokladu, že uspěje i za jejími hranicemi. Měl dokonce představu řešení, že pokud by revoluční dění uspělo v Německu, Velké Británii a Francii, tedy v zemích, které měly

⁹⁵ BULLOCK, s. 128–129; FISHMANN, s. 36–37; LIBERDA, s. 80; SLÁDEK, Stalinská éra, s. 465; ŠVANKMAJER, s. 361.

⁹⁶ MEDVEDEV, Stalin a stalinizmus, s. 26–28; ŠVANKMAJER, s. 363.

⁹⁷ MOULIS, Běsové, s. 15–17.

⁹⁸ BULLOCK, s. 139–141; BUTLER, Rupert, Nástroje stalinského teroru: ČEKA, OGPU, NKVD, KGB: Od roku 1917–1991, Praha 2010, s. 72; MARCOU, s. 78; MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 276–277.

vyspělé ekonomiky, jejich vděčnost by pak přiměla revoluční vlády těchto států poskytnout hospodářskou pomoc bolševickému Sovětskému svazu.⁹⁹

Stalin okamžitě vrátil svému sokovi úder v podobě jedině možné socialistické společnosti vybudované na území SSSR, neboť pokusy o změnu režimu v některých státech Evropy vyzněly do ztracena, protože jejich ekonomické systémy překonaly hospodářskou krizi a došlo v nich k upevnění demokracie. Budoucí diktátor tedy hájil strategii zaměřenou na vnitřní ekonomickou stabilizaci a budování státu. Jako ústupek připustil možnost spolupráce se socialistickými stranami v sousedních zemích a zároveň zabezpečení míru s okolními státy.¹⁰⁰ V tomto sporu o moc zvítězil Stalin, který nechal následně svého rivala odstranit z funkce komisaře války a jeho věrné z vysokých postů ústředního výboru.¹⁰¹ Bolševické špičky si najednou uvědomily, že svými obavami z neomezené moci Trockého tuto moc fakticky předali dosud méně nápadnému Gruzínci, který tak mohl zaujmout roli vůdce strany i státu po zesnulém Leninovi.¹⁰²

⁹⁹ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 60; FISHMANN, s. 37; REIMAN, Ruská revoluce, s. 228.

¹⁰⁰ COURTOIS, s. 130; SOUKUP, s. 121–122.

¹⁰¹ BRITOVŠEK, s. 169–171; FLORES, s. 61; SOUKUP, s. 140–141.

¹⁰² BABEROWSKI, Rudý teror, s. 62; MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 66; SLÁDEK, Stalinská éra, s. 467.

3. STALINISMUS A TAJNÉ SLUŽBY

Naplánovat a uvést do pohybu soukolí revoluce je jedna věc, ale udržet se u moci je věc druhá, čehož si byl Lenin dobře vědom, a proto bezprostředně po Říjnové revoluci zřídil tajnou službu, která by chránila bolševické špičky před jakýmkoli náznakem kontrarevoluce a pomohla jim udržet se u moci.¹⁰³ Proto ochotně přijal návrh jednoho z nejkrutějších ruských bolševiků Felixe Edmundoviče Dzeržinského¹⁰⁴ a nechal ho v prosinci 1917 zřídít Všeruskou mimořádnou komisi pro boj s kontrarevolucí. Nechvalně proslula pod zkratkou Čeka a jejím hlavním úkolem byly politické represe.¹⁰⁵

Dzeržinskij smutně proslul výrokem, že „odpůrce nového režimu není možné zavírat a popravovat náhodně a nesystematicky, ale tuto práci je třeba řádně zorganizovat a vnést do ní řád“.¹⁰⁶ Funkci šéfa první tajné služby bolševického státu vykonával osm let v letech 1917–1926.¹⁰⁷ Ve svém prvním projevu ve funkci hlavy sovětské tajné policie prohlásil: „Teď není doba na projevy. Naše revoluce je ve vážném nebezpečí. Jsme příliš shovívaví ke všemu, co se okolo nás děje. Naši nepřátelé organizují své síly. Kontrarevolucionáři jsou všude v činnosti, organizují své skupiny v různých částech země. Nepřítel se uhnízdil už i v Petrohradě před našimi dveřmi. Máme pro to nevývratné důkazy a musíme na tuto frontu poslat nejtvrďší, nejenergetičtější a nejoddanější soudruhy, kteří jsou připraveni na vše, aby uhájili vymoženosti naší revoluce. Nemyslete si, že mi jde o formální revoluční právo. My teď nepotřebujeme žádnou justici. Teď potřebujeme boj až na nože. Já vás pověřuji, já žádám vytvoření

¹⁰³ COURTOIS, s. 57; FLORES, s. 52.

¹⁰⁴ Felix Edmundovič Dzeržinskij (1877–1926) byl ruský revolucionář a sovětský politik polského původu. Byl také zakladatelem a velitelem obávané ruské Čeky, faktické předchůdkyně pozdějšího GPU, OGPU, NKVD a posléze KGB.

¹⁰⁵ BUTLER, s. 31; KATAMIDZE, Slava, Věrní soudruzi, nelítostní kati, Český Těšín 2008, s. 10; LIBERDA, s. 55; TUCKER, s. 49.

¹⁰⁶ BULLOCK, s. 70.

¹⁰⁷ OVERY, Richard, Diktátoři: Hitlerovo Německo a Stalinovo Rusko, Praha, Plzeň 2006, s. 170.

revolučního meče, který má za úkol zničit všechny kontrarevolucionáře. My musíme jednat, ne zítra, nýbrž dnes-ihned!“¹⁰⁸ Lenin a jeho věrní využívali teroru, který Čeka za dobu svého působení ochotně vykonávala.¹⁰⁹ Byli spokojeni, že v čele jejich tajné služby stojí extrémní politický radikál, jenž ztělesňoval bolševický ideál a s nepřáteli neměl sebemenší slitování. Byli přesvědčeni, že v zájmu světlých komunistických zítřků je nutné obětování statisíců politických odpůrců, velmi často zcela nevinných lidí. Dzeržinskij byl prvním v radě patnácti bolševiků, kteří vládli tak obrovskou mocí, kterou nedisponovali žádní důstojníci bezpečnostních služeb v dějinách carského Ruska.¹¹⁰

V březnu 1918 se Rada lidových komisařů přestěhovala z Petrohradu do Moskvy, neboť v městě založeném Petrem Velikým se její členové necítili bezpečně kvůli vzrůstajícímu protirežimnímu odporu. Moskevský Kreml¹¹¹ jim poskytl pocit většího bezpečí. Zde ovšem také zjistili hrůznost situace, kterou vyvolalo bezpráví, jež uvedli v život, když dokonce Leninův automobil byl přepaden lupiči, kteří po zjištění identity přepadeného se vrátili na místo činu s myšlenkou unést bolševického vůdce a chtít za něj výkupné.¹¹² Po tomto incidentu byl počet jednotek Čeky navýšen a boj proti organizovanému zločinu a politickým odpůrcům se ještě více zintenzivnil. Moskevská městská organizace Čeky s nadšením prohlašovala, že lidé z jejího útvaru vyřizují padesát případů denně, když zpočátku více než polovina trestních případů byla kriminálního charakteru. Po posílení místní policie a oddělení vražd se do roku 1920 kriminalita snížila na deset až patnáct procent a čekistické útvary mohly věnovat pozornost především ideovému nepříteli.¹¹³ V prvních

¹⁰⁸ LIBERDA, s. 56.

¹⁰⁹ COURTOIS, s. 58; KATAMIDZE, s. 10.

¹¹⁰ BUTLER, s. 32; COURTOIS, s. 59.

¹¹¹ Moskevský Kreml představuje nejstarší část Moskvy, v současnosti jde o hlavní politické, kulturní a duchovní centrum města, které je oficiálním sídlem prezidenta Ruské federace.

¹¹² KATAMIDZE, s. 11; MOULIS, Běsově, s. 54–56.

¹¹³ COURTOIS, s. 62.

porevolučních letech netvořili Čeku jen bolševici, ale také anarchisté a socialističtí revolucionáři, což byli v podstatě agrární socialisté, kteří chtěli mobilizovat rolnictvo a kvůli těmto snahám se těšili velké popularitě. Při likvidaci předchozího režimu si však počínali stejně krutě a nelítostně jako sami bolševici, ale když byla situace zvládnuta, dalo vrchní velení Čeky pokyn i k jejich likvidaci, neboť nebylo možno mít v tajných službách zastánce jiné politické ideologie než té, již vytyčili bolševici.¹¹⁴ Trestní oddíly Čeky byly pověřovány neustále novými represivními úkoly, a tudíž byly značně vytížené. Čekisté byli rovněž velmi aktivní v drancování, které bylo organizováno státem a majetní lidé se tak stali terčem nekontrolovaného násilí a krádeží. Dzeržinskij prosadil, že útvary Čeky byly zřízeny ve všech městech bez ohledu na velikost a jejich činnost namířena proti bývalým úředníkům carské státní správy, četnictva, vysokým důstojníkům carské armády, bělogvardějským rodinám a všem občanům, jejichž majetek byl ohodnocen minimálně na 10 000 rublů.¹¹⁵ Po celé zemi byly rozšířeny čekistické tribunály, smutně proslulé trojky (byly tříčlenné), nepodléhající žádnému právnímu doзору. Mezi lety 1918 až 1921 byla Čeka státem ve státě, neboť využila absenci zákonů a právního orgánu, které by upravovaly její činnost a omezily její pravomoci.¹¹⁶

Stalin a Dzeržinskij spolu vytvořili tandem. Přes počáteční názorové rozdíly Dzeržinskij Stalina bezvýhradně podporoval proti politickým rivalům a v posledním roce Leninovy choroby sdílel s budoucím vůdcem jeho nepřátelství vůči Trockému a aktivně mu ho pomáhal odstranit z politické scény. Dzeržinskij ochotně přistoupil na Stalinův návrh paralyzovat Trockého aktivity. Stručně řečeno Dzeržinskij byl výraznou osobou v zákulisí mocenských praktik v době nástupnictví po Leninovi a věrně stál při Stalinovi v počátcích jeho samovlády.¹¹⁷ Když začala doba vyžadovat

¹¹⁴ KATAMIDZE, s. 12.

¹¹⁵ RAYFIELD, s. 74.

¹¹⁶ BUTLER, s. 33–34.

¹¹⁷ MOULIS, Běsové, s. 59–60; RAYFIELD, s. 95.

reorganizaci tajné služby, nahradila Čeku takzvaná Hlavní politická správa (GPU).¹¹⁸ Vše se však oficiálně rozhodovalo v rámci Lidového komisariátu vnitra, neboť bylo ideovým účelem ukázat světu a hlavně ruskému národu, že Čeky se svými mimořádnými pravomocemi a zvláštními opatřeními již není potřeba. Byl to však pouze politický tah, protože v čele GPU byl znovu ustanoven Dzeržinskij. Následujícího roku se tato organizace změnila na Spojenou hlavní politickou správu OGPU¹¹⁹ a stala se nezávislou na lidovém komisariátu vnitra.¹²⁰ S podporou Stalina byl Dzeržinskij také zvolen prezidentem Rady národního hospodářství a bylo do té doby ve světě ojedinělé, že vrchní představitel politické policie zaujímal také důležitou ekonomickou funkci. V letech 1930 až 1953, tedy v období vrcholného stalinismu, tajná policie zásadním způsobem ovlivňovala hospodářství, neboť masy lidí posílaných do lágrů tvořily velké procento pracovních sil, které stát mohl využít s minimálními náklady na ty nejhorší práce.¹²¹

Policie se stala obávaným a účinným nástrojem strany, neboť kromě ní neexistovaly žádné společenské dynamické síly, které by dokázaly modernizovat zemi tak, jak si bolševici představovali. Se Stalinovým jménem a systémem novodobého samoděržaví je úzce spjata tato neúměrná angažovanost policie a byl to právě on, na jehož popud její činnost gradovala. Bolševický vůdce se svými věrnými vypracoval svoji vlastní verzi modernizace a ekonomické expanze sovětské společnosti, v níž se staly prioritou donucovací metody.¹²² OGPU si brala jako záštitu ochranu revolučních výdobytků, obranu revoluce a skoncování s kontrarevoluční činností. Utvořila si tak systémový prostor pro celou řadu represálií, prakticky proti komukoli, ať jednotlivé osobě, nebo skupině

¹¹⁸ GPU bylo označení pro sovětskou tajnou službu v letech 1922–1923.

¹¹⁹ OGPU byla Sjednocená státní politická správa a sovětská tajná policie fungující v letech 1922–1934.

¹²⁰ BUTLER, s. 39; OVERY, s. 171; REIMAN, Lenin, s. 122.

¹²¹ MONGILI, s. 46.

projevující nesouhlas s režimem. Stačil jen náznak spojení s ideologickými či politickými odpůrci, aby byl člověk označen za nepřítele režimu.¹²³

Po smrti Dzeržinského v roce 1926 byl na jeho místo dosazen Vjačeslav Rudolfovič Menžinskij.¹²⁴ Prakticky řídil tajnou službu již od roku 1924 a stal se významným činitelem v tomto soukolí státem uzákoněného terorismu. Za doby jeho předsednictví OGPU vznikla jeho nová složka, takzvaná Devátá správa, pro jejíž činnost se staly prioritou atentáty v Rusku i zahraničí.¹²⁵ Menžinskij řídil OGPU v letech 1924–1934 a její aktivity zcela podřídil Stalinově vůli. Byl velmi inteligentní, hovořil mnoha evropskými jazyky a dokonce i některými orientálními. Podobal se úředníkovi v obleku s buřinkou, což byla vizuální změna oproti svému uniformovanému předchůdci. Stal se uznávanou autoritou s respektem pro hrubé vyšetřovatele. Nikdy nedržel v ruce revolver a nepřihlížel žádné popravě, přesto nechal s klidným svědomím své podřízené likvidovat ideologické nepřátele po tisících.¹²⁶

I když Rusko žilo v té době s ostatními evropskými státy ve formálním míru, soustředil tajnou policii nejen na vnitřního, ale i na zahraničního nepřítele. Na jeho popud se podařilo OGPU využít zkušeností některých vězněných carských policejních úředníků, kteří jim předali své letité špionážní zkušenosti a formou fiktivních odbojových hnutí lákali do sítí tajné policie emigrantské agenty.¹²⁷ Bez něj by Stalin nedokázal ve 20. letech 20. století porazit zahraniční ani domácí nepřátele a bez jeho krutosti by se neuvedla v život kolektivizace a zinscenované politické procesy 30. let 20. století.¹²⁸ Stalin byl fascinován existencí cizích špiónů a

¹²² COURTOIS, s. 124.

¹²³ KATAMIDZE, s. 32; SLÁDEK, *Stalinská éra*, s. 466.

¹²⁴ Vjačeslav Rudolfovič Menžinskij (1874–1934) byl sovětský politik a nejvyšší představitel OGPU v letech 1926 až 1934.

¹²⁵ BUTLER, s. 40; RAYFIELD, s. 103.

¹²⁶ BUTLER, s. 48–49.

¹²⁷ RAYFIELD, s. 129.

¹²⁸ COURTOIS, s. 129; FISHMANN, s. 41–42.

procesy s nimi. Menžinskij a jeho kontrarozvědka tuto jeho vizi bezvýhradně podporovali. Stávali se častými hosty ve vůdcově pracovně a byli často těmi prvními i posledními, kdo ho informoval o stávající situaci na špionážní scéně. Kontrašpionážním aktivitám OGPU se také dostalo díky médiím široké publicity, a proto získala punc impozantní a dobře financované tajné služby, což zahraniční rivalové nelibě nesli. Stalin podporoval přesvědčení o efektivitě OGPU, která pro každou havarijní situaci vytvářela zvláštní mimořádnou komisi.¹²⁹ Menžinskij a jeho blízcí spolupracovníci byli spiklenci z povolání a bylo za nimi mnoho ilegálních operací ještě z doby, kdy neměli tak velikou politickou moc. Vyznali se ve strukturách tajných služeb všech hlavních evropských států a dlouhodobým zkoumáním se poučovali z jejich chyb, nebo naopak využívali jejich nejsilnějších stránek. Jedinci, kteří ve 20. letech 20. století vytvořili síť konfidentů a stáli ve vedení tajné služby až do poloviny let 30., byli v době největšího teroru, takzvané Velké čistky z let 1936–1938, posláni na popraviště či do pracovních táborů.¹³⁰

Koncem 20. let 20. století se zdravotní stav Menžinského zhoršoval a Stalin musel jednat stále častěji s jeho zástupcem Genrichem Grigorijevičem Jagodou.¹³¹ Toho diktátor velmi obtížně snášel, neboť byl chráněncem Jakova Michajloviče Sverdlova,¹³² s nímž měl Stalin velmi špatné vztahy. Také se přátelil s Nikolajem Ivanovičem Bucharinem,¹³³ jehož umírněnost a dle Stalina pravičáctví byly sovětskému vůdci pomyslným trnem v oku.¹³⁴ Jagoda stanul v čele OGPU v roce 1934, kdy Menžinskij zemřel. Někteří historiky, například Donaldem Reyfieldem, je

¹²⁹ RAYFIELD, s. 131.

¹³⁰ KATAMIDZE, s. 37.

¹³¹ Genrich Grigorijevič Jagoda (1891–1938) byl velitel NKVD a iniciátor několika moskevských procesů.

¹³² Jakov Michajlovič Sverdlov (1885–1919) byl bolševický stranický předák a vůdce RSFSR.

¹³³ Nikolaj Ivanovič Bucharin (1888–1938) byl bolševický revolucionář, sovětský politik, filosof, žurnalista a spisovatel. Byl členem politbyra (1924–1929), Ústředního výboru (1917–1937), předsedou kominterny (1926–1929) a šéfredaktorem stranických novin Pravda.

mu přisuzována role vraha Menžinského, jehož měl jako těžce nemocného otrávit.¹³⁵

Jagoda byl jiný než jeho předchůdci. Scházel mu Dzeržinského plamenný fanatismus, Menžinského inteligence, ale tyto vlastnosti nahradil oddaností svému vůdci, který jím však pohrdal. Sám sebe označoval jako hlídacího psa režimu, jenž je neustále ve střehu.¹³⁶ Jagoda jako šéf OGPU vydal nařízení, že každé pracoviště tohoto úřadu musí vlastními silami vytvořit síť konfidentů, která bude v určité oblasti monitorovat politickou loajalitu národa. OGPU monitorovala politicky nespolehlivé lidi, a pokud se s nimi nevypořádala ve 20. letech 20. století, byli na řadě v letech 30., v nichž teror dostoupil svého vrcholu.¹³⁷ Byla represivní mašinérií, která používala nejrůznějších psychologických metod k zastrašování vlastního obyvatelstva a neštítla se prakticky jakýchkoli praktik. Od udání k praktickému zatčení, byl pouze krok a kdo jednou vyvolal pozornost tajné služby, mohl být rád, když byl odsouzen na „pouhých“ deset let nucených prací, což bylo všeobecně označováno za mírný trest. Lidé vytržení z běžného života byli vlastně trestáni hned dvakrát, neboť po odsouzení se dostávali do táborů nucených prací, kde je čekala přítomnost kriminálních živlů, kteří politickými vězni hluboce pohrdali a také se k nim podle toho chovali.¹³⁸

V roce 1934 prošla OGPU reorganizací, byla přejmenována na NKVD¹³⁹ a do jeho čela byl opět postaven Jagoda. Ačkoliv v čele tajné služby stál pouhé dva roky, zapsal se krvavým písmem do ruských dějin. Přeměnil průmysl závislý na práci dělníků na novodobé otroctví, v němž

¹³⁴ BUTLER, s. 39; TUCKER, s. 307.

¹³⁵ BUTLER, s. 49; GREKOVA, s. 229.

¹³⁶ MOULIS, Běsové, s. 86–89; RAYFIELD, s. 175.

¹³⁷ KATAMIDZE, s. 38.

¹³⁸ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 106; KATAMIDZE, s. 40.

¹³⁹ NKVD-Lidový komisariát vnitřních záležitostí, byl centrální státní orgán, zabývající se vnitřní bezpečností, rozvědkou a kontrarozvědkou, který existoval v Sovětském svazu v letech 1934–1946.

nejdříve statisíce a později milióny vězňů budovaly bolševiky propagované průmyslové impérium.¹⁴⁰ Otročskou prací bylo vybudováno mnoho továren, mostů a dokonce byl prokopán i kanál mezi Bílým a Baltským mořem, kde těžkou prací nepřežilo přes 90 000 lidí.¹⁴¹ Jagoda rovněž osobně velmi často řídil odstraňování nepohodlných bolševických špiček. Tyto politické vraždy nechal vykonávat pomocí jedů, jejichž používání se za jeho panování v čele tajné služby stalo velice oblíbeným. Nechal zřídit laboratoř, v níž se tímto způsobem technicky zdokonalovaly metody tajných vražd.¹⁴² Největší teror NKVD odstartoval historický okamžik, jímž byla vražda významného člena vlády Sergeje Mironoviče Kirova¹⁴³ v prosinci 1934.¹⁴⁴ Tento čin obestírá mnoho nejasností a je pravděpodobné, že Kirova nechal odstranit sám Stalin v konkurenčním boji o moc.¹⁴⁵ Tato událost také přivedla Jagodův pád. V březnu 1937 byl spolu s několika armádními generály a špičkami tajné služby zatčen pro podezření z účasti na protivládním spiknutí a atentátu na Kirova.¹⁴⁶ V jednom z monstrprocesů byl obviněn z několika hrdelních zločinů, mezi jinými i z velezrady a špionáže pro cizí imperialistické mocnosti, následně odsouzen a 15. března 1938 zastřelen.¹⁴⁷

Jagoda se v některých případech zdráhal vést persekuce proti zasloužilým členům strany, což Stalinovi nevyhovovalo. Z tohoto důvodu si našel pro funkci šéfa tajné služby jiného adepta, jímž byl Nikolaj Ježov,¹⁴⁸ který se smutně proslavil rozvinutím teroru do zcela neuvěřitelných

¹⁴⁰ COURTOIS, s. 163; GREKOVA, s. 234.

¹⁴¹ BULLOCK, s. 286; BUTLER, s. 52; FLORES, s. 59; MONGILI, s. 100.

¹⁴² WILLIAMS, Alan, *Berijovy deníky*, Praha 1999, s. 59.

¹⁴³ Sergej Mironovič Kostikov-Kirov (1886–1934) byl člen politbyra, tajemník ÚV VKS a první tajemník leningradského výboru strany.

¹⁴⁴ FISHMANN, s. 56–58; MARCOU, s. 125–127; OVERY, s. 171.

¹⁴⁵ BULLOCK, s. 455; BUTLER, s. 62; VÁGNER, Petr, *Obraz poměrů v sovětské „věrchuše“ 40. a 50. let*, Brno 2002, s. 59.

¹⁴⁶ MOULIS, Vladislav, *Kirovova smrt*. In: *Dějiny a současnost* 14, 1992, 4, s. 32.

¹⁴⁷ BRITOVŠEK, s. 206; GREKOVA, s. 234; KATAMIDZE, s. 60; RAYFIELD, s. 237.

¹⁴⁸ Nikolaj Ivanovič Ježov (1895–1940) byl sovětský politik a v letech 1936–1938 šéf všemocné sovětské policie NKVD.

rozměrů. Pro období, kdy byl u moci se vžil termín „ježovština“.¹⁴⁹ Ježov pomáhal Stalinovi odstraňovat poslední členy staré bolševické gardy a připravoval nové represivní metody proti disentu a svobodnému myšlení určité statečné části obyvatelstva. Takzvaný „Velký teror“ propukl v Sovětském svazu na jaře 1937, trval do podzimu 1938 a jeho bilance je ohromující. Bylo vykonáno 750 000 poprav a 1,5 miliónu lidí posláno na nucené práce do gulagů, v nichž byli určeni k likvidaci těžkou fyzickou prací.¹⁵⁰

Dnešní historici, například Alan Bullock a Richard Overy, se ptají, co to vůbec mohlo být za mozky, které toto zlo mohly vymyslet? Tato otázka vlastně navazuje na další: Jak se vzdělaná část obyvatelstva mohla podrobit vládě teroru, nebo s ní dokonce spolupracovat? Stalin prostřednictvím svého vykonavatele Ježova ve 30. letech 20. století systematicky likvidoval potencionálního třídního nepřítele, za nímž viděl další, a proto bylo třeba represe rozšířit do větších rozměrů. Proto když byl odsouzen jedinec, byli odsouzeni s ním příbuzní, přátelé či jen namátkově vybraní známí, takže v konečném výsledku bylo kvůli jedinci zavražděno i dvacet či třicet lidí.¹⁵¹ Obžalovaným cítícím zodpovědnost za své příbuzné a přátele často nezbylo nic jiného, než se přiznat třeba k úplnému nesmyslu v naději, že zachrání své blízké. Většinou to bylo k ničemu, neboť samotné zatčení znamenalo rozsudek viny a odsouzení buď k okamžité fyzické likvidaci, nebo k pomalému umírání v táborech.¹⁵²

Teror druhé poloviny 30. let 20. století byl umocněn Ježovovou maniackou poslušností. Z tohoto důvodu bylo každé Stalinovo přání Ježovem okamžitě uvedeno v život.¹⁵³ Velký teror prakticky začal vraždou Kirova, po níž následovala vlna zatýkání, procesů a nových represivních

¹⁴⁹ BRITOVŠEK, s. 219; OVERY, s. 172; WILLIAMS, s. 60.

¹⁵⁰ COURTOIS, s. 170–172.

¹⁵¹ TUCKER, s. 489.

¹⁵² MOULIS, Kirovova smrt, s. 28–29; MONGILI, s. 113.

¹⁵³ BRITOVŠEK, s. 220–223; BUTLER, s. 68–69; OVERY, s. 173; RAYFIELD, s. 239.

zákonů, které byly jednomyslně odsouhlaseny na XVII. sjezdu strany v roce 1934.¹⁵⁴ Více než tisíc delegátů, což byla nadpoloviční většina, přišla o život při čistkách ve druhé polovině 30. let 20. století. Více než dvě třetiny těch, kteří vytvářeli ústavu, a 80 procent členů zvolených do ústředního výboru bylo zastřeleno. Teror postihl i jedince, kteří pomáhali Stalinovi bojovat proti opozici. Téměř všichni zasloužilí členové strany, pamatující bolševické začátky, byli popraveni.¹⁵⁵ Stalin viděl všude potencionálního nepřítele. Proto nařídil tajné službě, aby tyto nepřátele našla a připravila tak velké procesy, tedy velké divadlo, kde se mučením zpracování nepřátel lidu přiznávali ke zločinům, o kterých často neměli ani tušení.¹⁵⁶ Na tato zinscenovaná soudní přelíčení byla zvláštními autobusy přivážena veřejnost, mnohdy i ze vzdálených končin, aby lidé viděli, jak se nakládá s nepřáteli státu. Bylo to chytře vymyšleno, neboť propaganda udělala bezchybně svou práci a účastníci si odnášeli do svých domovů zážitky o dokonalé spravedlnosti sovětského státu, jenž nemá s třídním nepřítelem nejmenší slitování.¹⁵⁷

V srpnu 1936 byl v Moskvě zahájen první z velkých veřejných procesů. Obžalovaní, mezi nimiž byli nejznámější Grigorij Zinovjev a Lev Kameněv, se museli zodpovídat ze založení teroristického centra, usilujícího o svržení režimu a návratu kapitalismu do Sovětského svazu.¹⁵⁸ Obžalovaných bylo šestnáct, proto se tomu také někdy říká proces šestnácti. Byli obviněni, že na příkaz Stalinova největšího nepřítele Lva Trockého připravovali vraždu Kirova a Stalina a organizovali řadu teroristických akcí. Procesu předsedal nechvalně známý prokurátor Andrej

¹⁵⁴ MOULIS, Vladislav, *Neobyčejný život Nikity Sergejeviče: N. S. Chruščov a jeho doba*, Praha 2006, s. 31–32.

¹⁵⁵ BRITOVŠEK, s. 205; FLORES, s. 59; MONGILI, s. 73.

¹⁵⁶ MOULIS, *Běsové*, s. 23–24; OVERY, s. 289.

¹⁵⁷ BRITOVŠEK, s. 214–215; TUCKER, s. 490.

¹⁵⁸ FISHMANN, s. 61–63; VASILJEVOVÁ, s. 117–118.

Januarjevič Vyšinskij,¹⁵⁹ jenž proti obviněným předložil předem připravené fiktivní důkazy. Po brutálním mučení se všech šestnáct přiznalo a 25. srpna 1936 byli všichni zastřeleni.¹⁶⁰

Ve druhém procesu, takzvaném procesu sedmnácti, zahájeném v lednu 1937, byl obžalován mezi jinými i bývalý ředitel časopisu Pravda Karl Bernardovič Radek,¹⁶¹ někdejší londýnský velvyslanec Grigorij Jakovlevič Sokolnikov¹⁶² a vícekomisař těžkého průmyslu Georgij Leonidovič Pjatakov.¹⁶³ Zmanipulovaný tisk bez přestání chrлил zprávy o těžkých zločinech obviněných a objevovaly se v něm titulky typu „Vyzvědači, vrazi, trockisté, špióni, sabotéři, zbabělci“.¹⁶⁴ Bolševičtí redaktoři se předháněli v zaručených informacích, i když velmi často ani nevěděli, o čem vlastně píší. Tento proces měl jinou funkci než ten první, směřující proti málo loajálním členům vedení. Byl orientován na záškodnictví v průmyslu a obžalovaní byli ekonomické špičky.¹⁶⁵ Industrializace nefungovala, a proto bylo třeba najít viníky za špatná hospodářská rozhodnutí nevyššího velení. Třináct vysokých hospodářských činitelů bylo odsouzeno k trestu smrti a popraveno. Sergo Ordžonikidze,¹⁶⁶ vysoký stranický činitel a někdejší Stalinův spojenec, raději spáchal sebevraždu, neboť diktátor po něm žádal, aby předstoupil před nejužší bolševické vedení a obvinil všechny své přátele a spolupracovníky ze záškodnictví a špatného vedení hospodářství.¹⁶⁷

¹⁵⁹ Andrej Januarjevič Vyšinskij (1883–1954) byl sovětský právník, politik a diplomat. Během moskevských procesů byl prokurátorem, který posílal na smrt mnoho někdejších Stalinových spolupracovníků.

¹⁶⁰ BULLOCK, s. 469; BUTLER, s. 65; OVERY, s. 35.

¹⁶¹ Karl Bernardovič Radek (1885–1939) byl sovětský politik a novinář polského původu.

¹⁶² Grigorij Jakovlevič Sokolnikov (1888–1939) byl sovětský politik a diplomat.

¹⁶³ Georgij Leonidovič Pjatakov (1890–1937) byl sovětský politik a člen Levé opozice.

¹⁶⁴ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 110.

¹⁶⁵ MONGILI, s. 114; MOULIS, Neobyčejný život, s. 33–34.

¹⁶⁶ Sergo Ordžonikidze (1886–1937) byl gruzínský a sovětský politik a člen sovětského politbyra.

¹⁶⁷ BRITOVŠEK, s. 193; MONGILI, s. 116.

V březnu 1938 se uskutečnil třetí velký veřejný proces, jehož hlavním obviněným byl Nikolaj Bucharin, jenž měl podle obžaloby společně s Alexejem Ivanovičem Rykovem,¹⁶⁸ Christianem Geogijevičem Rakovským¹⁶⁹ a bývalým šéfem NKVD Genrichem Jagodou tvořit jádro protisovětských pravičáků a trockistů.¹⁷⁰ Mimo klasická obvinění ze sabotáže a zrady revoluce byli všichni nařčeni z organizace atentátů na Lenina, Stalina, Kirova, Valeriana Vladimiroviče Kujbyševa¹⁷¹ a známého spisovatele Maxima Gorkého.¹⁷² Všichni obžalovaní, patřičně zpracováni mučením vyšetřovateli tajné služby, se ke svým zločinům doznali, i když Nikolaj Bucharin částečně rétoricky bojoval, nicméně byli nakonec všichni odsouzeni a následně zastřeleni.¹⁷³

Toto cynické divadlo bylo rovněž pod taktovkou prokurátora Andreje Vyšinského, bývalého menševika, se kterým se Stalin znal z carského vězení. Jeho nevybíravé a útočné obžalovací výroky s oblibou tlumočil tisk, čímž se stal velice populárním.¹⁷⁴ Dne 11. března 1938 přednesl svoji řeč proti Nikolaji Bucharinovi a ostatním obžalovaným, která vešla do dějin: „Celá naše země, od těch nejmladších po ty nejstarší, očekává a toužebně si přeje jedině: aby byli jako vztekli psi zastřeleni zrádci a vyzvědači, kteří naši vlast zaprodali nepříteli! Náš národ touží pouze po jediném: rozdrtit tyto proklaté zmije! Čas půjde dál. Hroby nenáviděných zrádců zarostou býlím a bodláčím, zahrne je věčná potupa poctivých sovětských občanů, veškerého sovětského lidu. A nad námi, nad naší šťastnou zemí budou dál radostně a jasně zářit oslnivé paprsky našeho slunce. My, náš národ,

¹⁶⁸ Alexej Ivanovič Rykov (1881–1938) byl sovětský politik a předseda Rady lidových komisařů.

¹⁶⁹ Christian Georgijevič Rakovskij (1873–1941) byl bulharský revolucionář, sovětský politik a diplomat.

¹⁷⁰ BULLOCK, s. 488–489; MOULIS, Neobyčejný život, s. 35–36; REIMAN, Lenin, s. 136; TUCKER, s. 539–540.

¹⁷¹ Valerian Vladimirovič Kujbyšev (1888–1935) byl bolševický revolucionář a sovětský politik.

¹⁷² Maxim Gorkij (1868–1936) byl ruský a sovětský spisovatel, dramatik, básník a revolucionář.

¹⁷³ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 111; FLORES, s. 72; MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 316; RAYFIELD, s. 257; SOLŽENICYN, Alexandr, Souostrovi Gulag, Praha 1990, s. 232–234.

¹⁷⁴ BULLOCK, s. 490–491; BUTLER, s. 66–67; MOULIS, Běsově, s. 136–139.

půjdeme dál po cestě očištěné od poslední saze minulosti, v čele s naším milovaným vůdcem a učitelem, velkým Stalinem!“¹⁷⁵

Nebylo pochyb, že za těmito procesy stál Stalin, protože právě on podepisoval rozsudky odsouzených na smrt.¹⁷⁶ Těch byly denně stovky, ale smutným rekordem se stal 12. prosinec 1938, kdy schválil popravu 3167 odsouzených. Velmi sporadicky docházelo k výjimkám, kdy Stalin udělal poznámku u odsouzeného a změnil mu trest smrti za pobyt v Gulagu, ale v zásadě to vyšlo nastejno, neboť trestanci v táborech byli většinou odsouzeni k pomalé smrti následkem otrocké práce.¹⁷⁷ Na podzim 1938 Stalin oznámil ukončení masového teroru. Ačkoliv běžné tempo zatýkání a odsuzování pokračovalo dál, největší vlna genocidy již skutečně pominula. Stalin prezentoval veřejnosti, že konečně zbavil zem nepřátel, ale nebyla to pravda, neboť teror byl ve skutečnosti jen pozastaven a v průběhu druhé světové války propukl se vši brutalitou nanovo. Jinou alternativou by mohlo být, že si uvědomil oprávněnost varování některých svých věrných, že v mnoha odvětvích a oborech již není koho zatýkat.¹⁷⁸

Spolu s koncem největší „ježovštiny“ nadešel také konec Nikolaje Ježova a jeho věrných. Již nebyli k užitku, protože procesy úspěšně sehrály svoji úlohu. Přání diktátora bylo splněno, bylo možno odstranit strůjce. Ještě začátkem roku 1938 se Ježov těšil přízni diktátora, ale již v dubnu 1938 ho pověřil vedením komisariátu lodní dopravy, což byla avizovaná předzvěst pádu.¹⁷⁹ Ježov držel v rukou obrovskou moc a Stalin ho o ni chtěl připravit.¹⁸⁰ Příležitost se mu naskytla již v létě 1938, když

¹⁷⁵ MONGILI, s. 121.

¹⁷⁶ MOULIS, Kirovova smrt, s. 30–31.

¹⁷⁷ MONGILI, s. 122.

¹⁷⁸ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 148; REIMAN, Michal, Konec „Velkého teroru“. In: Formování stalinského mocenského systému: K problému tzv. sebedestrukce bolševiků 1928–1939, Praha 2003, s. 268–271.

¹⁷⁹ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 149; BUTLER, s. 131; MARCOU, s. 145.

¹⁸⁰ MOULIS, Běsově, s. 100–104; OVERY, s. 296.

vysoký důstojník NKVD, Genrich Samoelevič Ljuškov¹⁸¹ dezertoval do Japonska. Poté Stalin jmenoval Ježovovým zástupcem Lavrentije Pavloviče Beriu,¹⁸² který byl podobně bezohledný a krutý.¹⁸³ V listopadu 1938 Beria Ježova na postu šéfa NKVD nahradil a začal svoji věrnost dokazovat zatýkáními Ježovových přívrženců, kteří byli bez soudu popraveni. Samotný konec Ježova nastal 10. dubna 1939, kdy byl zatčen a následně nařčen z vedení zahraničního spiknutí v NKVD. Tajným soudem byl 4. února 1940 odsouzen k smrti a zastřelen.¹⁸⁴

Beria byl ve své nové funkci nesmírně učenlivý a vnímavý, často žádal vůdce o radu, což se Stalinovi velmi líbilo. Neměl důvěrné moskevské styky s elitami, které měli jeho předchůdci. Ze všech velitelů tajných služeb trávil ve Stalinově pracovně nejvíce času. Bylo výjimkou, když se nesešli minimálně dvakrát týdně, většinou se však setkávali denně, což byl projev Stalinovy důvěry.¹⁸⁵ Beriovým prvním úkolem bylo očistit NKVD od lidí, kteří v tajné službě zbyli po Ježovovi a někteří ještě po Jagodovi. Byli většinou zastřeleni bez delších průtahů, byť někteří byli mučeni a vězněni před smrtí dlouhé roky.¹⁸⁶ Uvolněná místa pak Beria obsazoval vlastními loajálními lidmi, kteří se mu během jeho předcházející kariéry osvědčili. Začal klást velký důraz na vzdělání vyšetřovatelů a během jediného roku byl jeho aparát z osmdesáti procent vzdělán alespoň střední školou, takže jedinci, kteří se vyznačovali pouze hrubostí a sotva uměli číst a psát, si museli buď vzdělání doplnit, nebo místa ve velení opustit. Tajná služba se tehdy zaplnila poměrně vzdělanými surovci, kteří

¹⁸¹ Genrih Samoelevič Ljuškov (1900–1945) byl vysoký důstojník NKVD, který zběhl do Japonska. V roce 1945 byl Japonci popraven.

¹⁸² Lavrentij Pavlovič Berija (1899–1953) byl sovětský politik, velitel tajné policie a jeden z vykonavatelů Stalinových čistek v 30. letech 20. století. Od roku 1940 je jako šéf vnitra řídil.

¹⁸³ FIDLER, s. 50–52; VASILJEVOVÁ, s. 175–176.

¹⁸⁴ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 149; BULLOCK, s. 492; KATAMIDZE, s. 69; MARCOU, s. 145; WILLIAMS, s. 82.

¹⁸⁵ TUCKER, s. 372; VÁGNER, s. 54; WILLIAMS, s. 61.

¹⁸⁶ BULLOCK, s. 494; MOULIS, Neobyčejný život, s. 46–47.

byli mnohdy ještě horší, než jejich předchůdci.¹⁸⁷ Někteří jedinci věřili, že Beria v činnosti NKVD nastolí jakousi spravedlnost a umírněnost, ale to byl omyl. Beria prováděl mnoho výslechů sám, v jeho přítomnosti byli vězni mučeni a nedělalo mu problémy zúčastňovat se poprav a některé z nich dokonce vykonávat.¹⁸⁸ Přáním Stalina bylo mít tajnou službu povolnější, ale v žádném případě lidštější. Beria dostával příležitostně choulostivé příkazy zabíjet veřejně známé lidi bez zatčení a procesu. Za jeho předchůdců se toto dělo většinou v zahraničí, v době Berii se však nájemné vraždy přesunuly především na území SSSR.¹⁸⁹

Takovýchto případů byly tisíce, ovšem veřejnost se o úmrtích většinou nedozvěděla, protože tisíce obětí se prostě jen tak ztratily. Čistky také zasáhly zahraniční komunisty, kteří přijeli do Sovětského svazu jako do země zaslíbené.¹⁹⁰ Mezi nejvíce diktátorem vyzdvihované teroristické akce vykonané mimo území SSSR byl dozajista atentát na Lva Trockého v Mexiku.¹⁹¹ Tento Stalinův úhlavní nepřítel byl vyhoštěn ze Sovětského svazu v roce 1929 a po pobytu v několika evropských státech nakonec našel útočiště v této středoamerické zemi. Jeho vraždu Stalin nařídil již v roce 1937, ale několik pokusů o atentát se nezdařilo.¹⁹² Teprve španělskému komunistovi Ramónu Mercaderovi¹⁹³ se podařilo dostat do Trockého blízkosti a v roce 1940 ho zavraždit. Za tento čin později obdržel vysoké státní vyznamenání a vojenskou hodnost a Beria jako šéf tajné služby si vysloužil uznání diktátora.¹⁹⁴ Další známou akcí NKVD v Beriově období je nepochybně Katyňský masakr, během kterého jeho příslušníci

¹⁸⁷ BRITOVŠEK, s. 237–239; RAYFIELD, s. 286.

¹⁸⁸ COURTOIS, s. 186; RAYFIELD, s. 288.

¹⁸⁹ Sovětský svaz, celým názvem Svaz sovětských socialistických republik, zkráceně SSSR. BULLOCK, s. 924–925.

¹⁹⁰ MOULIS, Běsové, s. 117–120; WILLIAMS, s. 78.

¹⁹¹ BULLOCK, s. 663; BUTLER, s. 74–77; MARCOU, s. 141–142; WILLIAMS, s. 80.

¹⁹² BRITOVŠEK, s. 234; OVERY, s. 283.

¹⁹³ Jaime Ramón Mercader del Río (1913–1978) byl španělský komunist, kterého proslavila vražda ruského komunistického ideologa Lva Trockého v roce 1940. Za tuto vraždu byl následně odsouzen k 20 letům vězení. Podle odtajněných archivů byl toho času tajným agentem NKVD.

¹⁹⁴ RAYFIELD, s. 309; ŠVANKMAJER, s. 382.

povraždili na třicet tisíc polských důstojníků, četníků, úředníků a dalších Poláků, kteří se nacházeli v sovětských zajateckých táborech či ukrajinských a běloruských věznicích.¹⁹⁵ Politbyro¹⁹⁶ rozhodlo, že zastřelen má být každý, koho NKVD zaregistrovala, a to bez jakéhokoli vyšetřování a soudního přelíčení. Beria Stalinovi referoval, že věznění Poláci „jsou úhlavní nepřátelé sovětské moci, naplnění záští vůči sovětskému zřízení. Každý z nich čeká jen na své propuštění, aby měl možnost aktivně se zapojit do boje proti sovětské moci“.¹⁹⁷ Beria navrhoval všechny nechat zastřelit. Stalinův souhlas tak vedl ke strašlivému krveprolití.¹⁹⁸

Beria se stal po Stalinovi druhým nejmocnějším mužem Sovětského svazu. Diktátorovi sloužil věrně a odstraňoval mu z cesty všechny jeho nepřátele. Umírali nečekaně na zdravotní problémy, stávali se oběťmi nehod, nebo fingovaných sebevražd.¹⁹⁹ Mnoho lidí odstranil jen ze svých soukromých důvodů a tyto oběti své zůle pak dodatečně obvinil z podvrtné činnosti proti sovětskému zřízení.²⁰⁰ V čele tajných služeb stál nejdéle ze všech svých předchůdců, ale se smrtí Stalina v březnu 1953 přišel i jeho konec. Nejdříve usiloval o získání moci po diktátorovi a tomuto cíli také přizpůsobil svůj politický postoj. Překvapivě začal odsuzovat Stalinovy zločiny a mluvil dokonce o rehabilitaci jeho obětí. V boji o uchopení politické moci však prohrál s Nikitou Sergejevičem Chruščovem,²⁰¹ jenž ho po nástupu do funkce nechal zatknout a 23. prosince 1953 zastřelit.²⁰²

¹⁹⁵ BULLOCK, s. 643; REIMAN, Konec, s. 282–284.

¹⁹⁶ Politické byro (politbyro) byl nejvyšší politický orgán Komunistické strany Sovětského svazu a předsednictvo jejího Ústředního výboru.

¹⁹⁷ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 154; GLANTZ, s. 40.

¹⁹⁸ COURTOIS, s. 190; KATAMIDZE, s. 86; RAYFIELD, s. 300.

¹⁹⁹ BRITOVŠEK, s. 290–294; OVERY, s. 174.

²⁰⁰ BUTLER, s. 72; VÁGNER, s. 55.

²⁰¹ Nikita Sergejevič Chruščov (1894–1971) byl sovětský politik a vůdce, který v letech 1953–1964 zastával funkci prvního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu.

²⁰² KATAMIDZE, s. 141; MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 102; VÁGNER, s. 14; VASILJEVOVÁ, s. 268; WILLIAMS, s. 56–58.

4. STALINISMUS A ARMÁDA

Sovětský svaz chrlil do světa většinou jen informace o výtocích při budování socialismu a pracovních úspěších pod taktovkou „geniálního“ vůdce Stalina, ale zpráva z 11. června 1937 doslova šokovala celý svět. Sovětský tisk oznámil, že v předchozích dnech bylo zatčeno osm nejvyšších důstojníků sovětské armády, kteří byli obviněni ze zrady a špionáže pro Německo a Japonsko.²⁰³ Symbolem této aféry se stal maršál Michajl Tuchačevskij spolu s generály Ionem Emmanulovičem Jakirem,²⁰⁴ Jeronýmem Petrovičem Uborevičem,²⁰⁵ Augustinem Ivanovičem Korkem,²⁰⁶ Vitovtem Kazimirovičem Putnou,²⁰⁷ Robertem Petrovičem Ejdemanem,²⁰⁸ Borisem Mironovičem Feldmanem²⁰⁹ a zástupcem velitele Leningradského okruhu Vitalijem Markovičem Primakovem,²¹⁰ tedy špičkou sovětských ozbrojených sil.²¹¹

Zatčení byli již koncem května 1937.²¹² Maršála Tuchačevského vyslyšel Ježov dokonce osobně a o průběhu výslechu několikrát denně informoval Stalina, jenž měl nad průběhem vyšetřování vrchní dohled a určoval rovněž další postup.²¹³ Diktátor tento svůj krok komentoval na zasedání Vojenské rady při komisariátu obrany a zdůrazňoval, že zatčení vysokých důstojníci byli zapojeni do vojenského spiknutí proti sovětské moci a

²⁰³ AXELL, s. 36–37; OVERY, s. 397.

²⁰⁴ Jona Emanuelovič Jakir (1896–1937) byl komunistický politik, sovětský maršál, vojenský teoretik a armádní velitel 1. třídy.

²⁰⁵ Jeroným Petrovič Uborevič (1896–1937) byl carský důstojník, posléze sovětský vojenský velitel a armádní velitel 1. stupně.

²⁰⁶ August Ivanovič Kork (1887–1937) byl vysoký důstojník a armádní činitel.

²⁰⁷ Vitovt Kazimirovič Putna (1893–1937) byl vysoký důstojník Sovětské armády.

²⁰⁸ Robert Petrovič Ejdeman (1895–1937) byl sovětský armádní velitel.

²⁰⁹ Boris Mironovič Feldman (1890–1937) byl vysoký důstojník a armádní činitel.

²¹⁰ Vitalij Markovič Primakov (1897–1937) byl vysoký důstojník Sovětské armády a zástupce velitele Leningradského okruhu.

²¹¹ LITERA, Bohuslav, Sovětská armáda a „Velký teror“ 1937–1938. In: Mezinárodní politika 89, 2003, 1, s. 43; LITERA, Bohuslav, WANNER, Jan, Přeměny Rudé armády a sovětské strategické plány 1931–1941, Praha 2000, s. 20.

²¹² BULLOCK, s. 480; VAN DYKE, Carl, Zimní válka: Sovětská invaze do Finska 1939 až 1940, Brno 2007, s. 15–16.

jemu samotnému. Předali prý Němcům nejtajnější operační plán sovětské armády a jejich činnost byla údajně financována Reichswehrem.²¹⁴ Dne 12. června 1937 byli Nejvyšším soudem odsouzeni k trestu smrti a ještě téhož dne popraveni.²¹⁵

Popravou těchto důstojníků začala v Rudé armádě nová vlna represí, které probíhaly i v následujících letech. Armáda jako taková prošla řadou čistek, které prakticky začaly okamžitě po občanské válce. V průběhu 20. let 20. století byli postupně odstraňováni důstojníci, kteří sloužili pod prvním porevolučním velitelem Rudé armády, jímž byl Lev Trockij. Stalo se to součástí vnitrostranického boje s cílem odstranit stoupence Trockého z velitelských funkcí a znemožnit jejich případné využití v konfliktech v bolševické straně.²¹⁶ Na přelomu 20. a 30. let 20. století následovaly další represe zaměřené hlavně na očistu armády od bývalých důstojníků staré carské armády, kteří ještě ve sboru přežívali. Tato čistka se neomezila pouze na pouhá propuštění z činné služby, ale orgány tajné služby zinscenovaly obvinění některých z nich z přípravy spiknutí.²¹⁷ Na počátku 30. let 20. století byl v této souvislosti také vyslýchán pozdější maršál Tučačevskij. Jeho jméno se objevilo ve výpovědi jednoho ze zatčených, ale nic mu nebylo neprokázáno, a byl tudíž očištěn.²¹⁸

Po vraždě Sergeje Kirova se situace vyvinula do diktátorem požadované podoby. Stalin a jeho věrní tuto situaci dokázali využít k realizaci řady kroků, které vyústily ve „Velký teror“.²¹⁹ Nejdříve bylo třeba odstranit Genricha Jagodu, který svůj historický úkol splnil, když uvedl

²¹³ FIDLER, s. 252–254; SOLŽENICYN, Souostroví Gulag, s. 169; TUCKER, s. 420.

²¹⁴ Reichswehr byl název armády meziválečné německé republiky v letech 1919 až 1935. GLANTZ, s. 25–26; OVERY, s. 398.

²¹⁵ BRITOVŠEK, s. 6; KATAMIDZE, s. 61; MONGILI, s. 116; SHUKMAN, Harold, Stalinovi generálové, Praha, Plzeň 2001, s. 270; WRAGG, David, Obětováno Stalinovi, Praha 2008, s. 36.

²¹⁶ OVERY, s. 374; REIMAN, Lenin, s. 44–45; TUCKER, s. 419.

²¹⁷ BULLOCK, s. 390; PFAFF, Ivan, Sovětská zrada 1938, Praha 1993, s. 61.

²¹⁸ LITERA, Sovětská armáda, s. 51; SHUKMAN, s. 262.

²¹⁹ AUGUST, František, Ve znamení temna, Praha 2001, s. 62; DEUTSCHER, Issac, Josef Stalin: Eline politische Biographie, II: 1934–1953, Berlin 1979, s. 376–378.

v život koncentrační tábory a jemuž vlastně náleží smutné prvenství v realizaci Gulagu. Nahradil ho Nikolaj Ježov a tento psychopat se stal zhruba na dva roky vykonavatelem největší bolševické zvůle a vše, co Stalin třeba jen naznačil, uváděl okamžitě do hrůzné reality.²²⁰ Od léta 1936 procesy a zatýkání důstojníků RKKA²²¹ nabraly na intenzitě a současně NKVD shromažďovala kompromitující materiály proti nejvyšším armádním činitelům. V prosinci 1936 na konferenci NKVD Ježov zdůrazňoval nutnost posílit kontrolní činnost tajné služby v armádě a ve svém projevu se přítomných dotazoval řečnickou otázkou: „Jestliže jsou prováděny sabotáže v průmyslu a zemědělství, tak proč nejsou v armádě?“²²²

Po této konferenci začalo nejvyšší velení armády tušit, že se kolem něj stahuje vražedná smyčka mistrně intrikujícího diktátora, přesto si řada z nich myslela, že jejich pozice je tak silná, že jí nedokáže nic otřást. Na plénu koncem února až začátkem března 1937 vystoupil předseda lidových komisařů Vjačeslav Michajlovič Molotov²²³ s útočným projevem, v němž obvinil armádu jako celek ze špionáže ve prospěch trockistů, která byla dosud odhalena pouze v malé míře a požadoval její důsledné prověřování a tvrdé tresty pro viníky.²²⁴

Od poloviny března 1937 se represe soustředily na důstojníky, kteří prošli občanskou válkou a podléhali tudíž Lvu Trockému, tehdejšímu komisaři války a předsedovi Revoluční vojenské rady. Trockij jako úhlavní nepřítel diktátora byl v té době již dávno v emigraci, ale jeho jméno bylo často používáno v souvislosti s jakoukoli protistátní činností, takže

²²⁰ LITERA, Sovětská armáda, s. 52; STRÖBINGER, Rudolf, Stalin stíná hlavy: Případ maršála Tučačevského, Olomouc 1997, s. 23.

²²¹ RKKA je oficiální zkratka Rudé armády. AUGUST, s. 63; BULLOCK, s. 479.

²²² LITERA, Sovětská armáda, s. 53.

²²³ Vjačeslav Michajlovič Molotov (1890–1986) byl dlouholetý přední činitel komunistické strany a sovětského státu. V letech 1930–1941 byl předsedou rady lidových komisařů, 1939–1949 a 1953–1956 působil jako lidový komisař (ministr) zahraničí.

²²⁴ FISHMANN, s. 65; MOULIS, Běsové, s. 186; STRÖBINGER, s. 24.

pojmenování „trockista“ bylo velmi nebezpečné. Důstojníci, kteří pod Trockým sloužili, si ho chválili a s nostalgií na něj vzpomínali. S tímto precedentem chtěl Stalin nyní skoncovat. Zpočátku se jednalo o relativně nízké počty důstojníků, ale později se zatýkání vystupňovalo do přesně pracujícího represivního soukolí, které si trouflo uvěznit i nejvyšší armádní špičky.²²⁵ Na počátku května 1937 provedlo stalinské vedení úpravy v systému velení v armádě, které měly fungovat jako bezpečnostní pojistky loajality. Dalším krokem, potvrzujícím tuto skutečnost, byly z rozkazu komisaře obrany Klimenta Jefremoviče Vorošilova²²⁶ vytvořeny takzvané vojenské rady, které řídily daný okruh armády. S nimi byl zároveň obnoven institut obávaných vojenských komisařů.²²⁷ Ve stejné době bylo také likvidováno velení sovětské vojenské rozvědky, o němž Stalin prohlásil, že slouží německé armádě. V červnu 1937 bylo zatčeno 20 nejvyšších představitelů rozvědky, z nichž většina byla popravena. Represe postihly minimálně polovinu vojenských zpravodajských důstojníků. Důsledky této inkviziční akce se měly velení armády v předvečer války velmi vymstít.²²⁸

Celá tato rozsáhlá čistka v armádě vznikla na základě provokace nejvyššího šéfa SD²²⁹ Reinharda Heydricha.²³⁰ Její myšlenku mu vnutil dvojitý agent SD a NKVD, emigrant Nikolaj Vladimirovič Skoblin,²³¹ jenž řekl Heydrichovi, že špičky Rudé armády v čele s maršálem Tuchačevským plánují v Sovětském svazu vojenský převrat, v jehož důsledku chtějí

²²⁵ LITERA, Sovětská armáda, s. 54; ŠVANKMAJER, s. 331.

²²⁶ Kliment Jefremovič Vorošilov (1881–1969) byl sovětský státník, politik, maršál SSSR a jeden z blízkých spolupracovníků Stalina.

²²⁷ FIDLER, s. 268–270; LITERA, WANNER, Přeměny, s. 21; OVERY, s. 402; SHUKMAN, s. 315–316.

²²⁸ SLÁDEK, Zdeněk, Stalinův totalitarismus: Zničení velitelského sboru Rudé armády. In: Slovanský přehled 77, 1991, 3, s. 226–227.

²²⁹ SD (Sicherheitsdienst) byla bezpečnostní služba říšského vůdce SS.

²³⁰ Reinhard Tristan Eugen Heydrich (1904–1942) byl gruppenführer SS, od roku 1936 šéf Bezpečnostní policie a SD.

²³¹ Nikolaj Vladimirovič Skoblin (1892–1938) byl generál bělogvardějské armády a později sovětský dvojitý agent, který pracoval jako kurýr mezi sovětskou a nacistickou tajnou policií.

zaměřit své síly proti Třetí říši.²³² Heydrich se s touto informací obrátil na říšského vedoucího SS²³³ Heinricha Himmlera.²³⁴ Oba pochopili jedinečnou šanci, která mohla ve svém důsledku významně oslabit pozici Rudé armády. S plány protisovětské akce byl seznámen i vůdce Adolf Hitler,²³⁵ jenž si vyžádal dobu na přemýšlení o tom, koho obětovat. Více se bál sovětských generálů, jejichž případné odstranění by destabilizovalo armádu jako celek, což by bylo pro militaristické plány Německa velmi přínosné.²³⁶ Bylo tedy rozhodnuto obětovat generály, kteří po více než deset let byli partnery Reichsweru.²³⁷

Po první světové válce Německo jako poražená země musela podepsat pro Němce potupnou kapitulaci, která tvrdě omezovala armádu, a navíc muselo platit obrovské reparace.²³⁸ Ve 20. letech 20. století se Reichswer s RKKa velmi sblížili v důsledku pověstné Rapalské smlouvy²³⁹ z 16. dubna 1922. Spolupráce obou armád probíhala k oboustranné spokojenosti a to dokonce ještě i nějaký čas po Hitlerově jmenování říšským kancléřem v roce 1933.²⁴⁰ V té době dostala spolupráce obou armád vážné trhliny, když v roce 1934 Německo uzavřelo smlouvu

²³² AUGUST, s. 64; TUCKER, s. 422.

²³³ SS (Schutzstaffel) byla ozbrojená organizace NSDAP, vytvořená v roce 1925, původně osobní stráž Adolfa Hitlera.

²³⁴ Heinrich Luitpold Himmler (1900–1945) byl říšský vůdce SS, šéf gestapa, velitel zbraní SS, říšský ministr vnitra a organizátor hromadného vyvražďování Židů.

²³⁵ Adolf Hitler (1889–1945) byl německý nacistický politik, vůdce Národně socialistické německé dělnické strany (NSDAP), od 30. ledna 1933 do své smrti německý kancléř, vybavený diktátorskými pravomocemi, od roku 1934 rovněž hlava státu. Jakožto „Vůdce“ (německy Führer) vybudoval v Německu militaristický totalitní stát, byl odpovědný za genocidu některých skupin obyvatelstva, zejména holokaustu Židů.

²³⁶ PFAFF, s. 65; TUCKER, s. 303.

²³⁷ STRÖBINGER, s. 73.

²³⁸ AXELL, s. 39; OVERY, s. 378.

²³⁹ Rapalská smlouva byla podepsána 16. dubna 1922 v Rapallu (Itálie). Šlo o smlouvu mezi Německem a Sovětským Ruskem. Byly tím obnoveny diplomatické styky mezi oběma zeměmi, které se zřekly navzájem náhrady válečných škod a přiznaly si doložku nejvyšších výhod. Byla to první mezinárodní smlouva, uzavřená Ruskem po Říjnové revoluci. Rusko se tímto krokem dostalo z diplomatické izolace.

²⁴⁰ AUGUST, s. 55; BULLOCK, s. 391; LUKACS, John, Červen 1941: Hitler a Stalin, Praha 2007, s. 21–22.

o neútočení s Polskem, které Sovětský svaz považoval za svého úhlavního nepřítele. Vzájemné vztahy obou států ještě více ochladly, když v květnu 1935 Sovětský svaz uzavřel smlouvu o vzájemné bojové pomoci s Francií, kterou zase považovalo za svého nepřítele číslo jedna Německo. Vztahy bývalých spřátelených armád se v roce 1935 začaly rychle zhoršovat, až se nakonec z bývalých partnerů stali nepřátelé.²⁴¹

Šance, jak oslabit Rudou armádu, nemohla přijít Německu v příhodnější dobu. Heydrich pochopil, že tato akce, pokud dosáhne kýženého výsledku, ho dostane mezi nejvyšší špičky nacistického Německa, a proto se se svým týmem pustil do vytvoření falešných dokumentů, které měly být doručeny sovětské vládě. Bylo mu také jasné, že Stalin bude vyžadovat důkazy o zradě a jestliže takové důkazy neexistovaly, musely být vytvořeny. Pro SD nebyl problém připravit padělanou korespondenci mezi důstojníky obou armád. Poradila si i s věrohodnými podpisy maršálů, včetně podpisu maršála Tuchačevského.²⁴² Výsledek bravurní falzifikátorské práce doputoval přes NKVD a Skoblina ke Stalinovi. Diktátor se již delší dobu chtěl vypořádat s vedením armády a tyto dokumenty mu přišly vhod.²⁴³ Smutnou úlohu v této provokaci sehrál také prezident Československé republiky Edvard Beneš, který v rámci utužení dobrých vztahů se Sovětským svazem posloužil jako doručitel důkazních materiálů o chystané armádní vzpouře. Na toto téma vyšla řada knih, článků a statí, z nichž vyplývá, že československý prezident nechtěně posloužil Heydrichově provokaci a intrice.²⁴⁴

K zatýkání armádních důstojníků neměla NKVD automaticky právo, ale potřebovala souhlas komisaře obrany. K uvěznění špiček armády pak

²⁴¹ LITERA, WANNER, Přeměny, s. 23; STRÖBINGER, s. 78–88.

²⁴² AUGUST, s. 64; AXELL, s. 38; TUCKER, s. 423.

²⁴³ BUTLER, s. 72.

²⁴⁴ AXELL, s. 41; PETRUŠEK, Miloslav, RYCHTAŘÍK, Karel, Beneš a „Případ Tuchačevskij“. In: Mezinárodní politika 15, 1991, 8, s. 28.

byl potřeba souhlas nejvyšších představitelů vlády, včetně Stalina. V tom nebyl žádný problém, neboť komisařem obrany byl Nikolaj Ježov, jenž dopředu souhlasil se všemi represemi důstojníků i obyčejných vojáků. Souhlas za vládu dával prakticky Stalin, jemuž se nikdo neodvážil odporovat, takže hromadný zátah na příslušníky armády mohl začít. Ježov využíval Stalinovy až chorobné podezřívavosti. Diktátor v té době obdržel 383 seznamy obsahující jména tisíců důstojníků i vojáků. Součástí každého seznamu byl i návrh na trest, který téměř vždy zněl „k nejvyššímu trestu“. Kremelský diktátor spolu s Molotovem a Vorošilovem tyto seznamy skoro ve všech případech schvalovali beze změny.²⁴⁵

Likvidace velitelského sboru nabyla rozměrů genocidy, když po nejvyšších velitelích přišli na řadu jejich podřízených. Byli zatýkáni velitelé divizí, brigád i pluků.²⁴⁶ V počtech obětí čistek v ozbrojených silách se statistiky liší, ale předpokládá se, že od května do září 1937 bylo zbaveno funkce přibližně 36 700 armádních a přes 3000 námořních důstojníků. Celkem bylo v letech 1937–1941 zatčeno 43 000 důstojníků, kteří skončili buď na popravišti, nebo v lepším případě v gulazích.²⁴⁷ Byli zlikvidováni tři z pěti maršálů, třináct z patnácti armádních generálů, 62 z 85 velitelů sborů, 110 ze 195 velitelů divizí a 220 ze 406 velitelů brigád.²⁴⁸ Teror se nezastavil ani před politickými komisaři, oporami a prodlouženou rukou strany v Rudé armádě. Na počátku roku 1938 byla tato funkce v armádě obsazena jen z třiceti procent, nejméně 20 000 politických komisařů bylo popraveno a koncem roku 1938 nebyla naživu ani polovina z 300 000 členů bolševické strany v armádě.²⁴⁹ Diktátor měl vše promyšleno do detailu, neboť například členové komise, kteří poslali na smrt osm nejvyšších

²⁴⁵ LITERA, *Sovětská armáda*, s. 61; MOULIS, *Neobyčejný život*, s. 38–39; VASILJEVOVÁ, s. 77–78.

²⁴⁶ MOULIS, *Běsové*, s. 78.

²⁴⁷ BUTLER, s. 73; COURTOIS, s. 179–180; MEDVEDEV, *Stalin a stalinismus*, s. 128–130; SUVOROV, Viktor, *Očista*, Praha 2007, s. 37–39.

²⁴⁸ GLANTZ, s. 26; OVERY, s. 399.

²⁴⁹ BULLOCK, s. 482; LITERA, WANNER, *Přeměny*, s. 21; STRÖBINGER, s. 219.

představitelů armády, byli do jednoho roku taktéž popraveni. Ti, kteří odsuzovali, tak byli najednou také odsouzeni a zastřeleni. Stalin svým odpůrcům neodpouštěl a nezapomínal ani zničit jejich rodiny. Pozůstali po armádních špičkách byli většinou zastřeleni či posláni do táborů. Je smutnou statistikou, že na jednoho důstojníka bylo odsouzeno dalších minimálně dvacet lidí, z nichž jen málo přežilo pobyt v Gulagu.²⁵⁰

Genocida v armádě se projevila negativním způsobem na její bojeschopnosti. Ztráty důstojnického sboru nebylo možné rychle nahradit. Na uvolněná místa sice byli jmenováni noví lidé, často čerství absolventi vojenské akademie, ovšem ti většinou postrádali patřičné schopnosti a zkušenosti.²⁵¹ Důkazem omezené bojeschopnosti Rudé armády byla sovětská agrese proti Finsku (Zimní válka) 30. prosince 1939.²⁵² Srovnání rivalů v evropském tisku bylo více než výstižné, když tento konflikt byl nazván bojem „obra a trpaslíka“.²⁵³ Ovšem průběh války brzy ukázal slabost a špatnou organizaci Rudé armády.²⁵⁴ Ta musela být dodatečně posílena a až s desetinásobnou početní převahou byla schopna dosáhnout vítězství, které však zdaleka nenaplnilo Stalinovo očekávání.²⁵⁵ Ještě větší tragédie však na sovětskou armádu teprve čekala. Prvních pět měsíců Velké vlastenecké války, od června do listopadu 1941, jasně ukázalo na problémy, jež způsobil nedostatek schopných důstojníků, kteří ve válce s Německem citelně chyběli.²⁵⁶

²⁵⁰ MURPHY, David E., O čem Stalin věděl, Praha 2008, s. 15.

²⁵¹ LITERA, Sovětská armáda, s. 62; SHUKMAN, s. 23.

²⁵² CAWTHORNE, Nigel, Největší vojevůdci v dějinách, Frýdek-Místek 2006, s. 301–303.

²⁵³ MALAPARTE, Curzio, Kaput, Praha 1988, s. 53–58.

²⁵⁴ HOLLOWAY, David, Stalin a bomba, Praha 2008, s. 85.

²⁵⁵ RICHTER, Karel, Hranice placená krví, Praha 2006, s. 9.

²⁵⁶ KOŠELEV, A. D., Velká vlastenecká katastrofa: Tragédie roku 1941, Brno 2008, s. 183–186; SUVOROV, Viktor, Beru svá slova zpět, Praha 2006, s. 158–159.

5. STALINISMUS A GULAGY

Již za koloniálních válek byly známy koncentrační tábory. Například ve válce vedené Španělskem po roce 1898 na Kubě proti Spojeným státům, Američané je používali na Filipínách a Britové do nich zavírali Bůry za války v jižní Africe. Tyto tábory však se skončením války zanikaly. Soustava koncentračních táborů v Sovětském svazu se však postupně vyvinula v dlouhodobě pojatý komplex, který byl důležitým faktorem sovětské ekonomiky a přes nízkou produktivitu práce dosáhl gigantických rozměrů.²⁵⁷

Pojem koncentrační tábor byl později za éry nacismu doveden až k pojmu vyhlazovací tábor, jenž byl přímo určen k hromadné likvidaci vězňů. Vznik prvních koncentračních táborů v Rusku byl spjat s již existujícími tábory pro válečné zajatce, kteří po svém odchodu uvolnili místo pro nový typ vězňů.²⁵⁸ Již průběh občanské války zajistil takový nadbytek trestanců, že stávající tábory byly naplněny. Řešením situace pověřila bolševická vláda oblastní města, která dostala nařízeno stavět vězeňské objekty s kapacitou minimálně 300 vězňů.²⁵⁹

Červenec 1918 je v hrubých rysech považován za datum vzniku sovětského systému koncentračních táborů. Vznikl v době Čeky pod vedením čerstvě ustanoveného bolševického režimu.²⁶⁰ Nepřátelé režimu byli nahnáni do kasáren, továren a dokonce i do vyvlastněných šlechtických paláců. K těmto lidem patřil podle nových bolševických norem každý jedinec představující potencionální hrozbu nově vznikajícímu bolševickému státu.²⁶¹ V začátcích bylo těchto trestaneckých táborů asi

²⁵⁷ ŠVANKMAJER, s. 372.

²⁵⁸ MOULIS, Běsové, s. 20–21; OVERY, s. 489.

²⁵⁹ MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 161; VORÁČEK, Emil, Stalinismus a Sovětský svaz 1927–1939, III: Vznik, vývoj a praxe moci násilí v Sovětském svazu 1917–1939: Základní problémy a historiografie. In: Slovanský přehled 89, 2003, 2, s. 254.

²⁶⁰ SOLŽENICYN, Souostroví Gulag, s. 176–177.

²⁶¹ COURTOIS, s. 155.

kolem 300 a nebyl nad nimi prakticky žádný dohled. Byly řízeny psychopaty, kteří s vězni velmi surově zacházeli, a tak nebylo divu, že hlad, choroby a špatné zacházení způsobily úmrtí minimálně třetiny odsouzených.²⁶² První snahy o centralizaci vězeňství a uzavření provizorních zařízení začaly až po skončení občanské války. V té době GPU a po ní OGPU provozovaly dvě oficiální věznice v Moskvě a Leningradu (bývalý Petrohrad). Dále měly k dispozici deset malých táborů, kam byli umisťováni zvláště nebezpeční trestanci, a k tomu ještě patřila síť koncentračních táborů na dalekém severu, označených jako Severní tábory zvláštního určení. Tyto severní kolonie později posloužily jako jádro smutně proslulého Gulagu a byly umístěny v Archangelské oblasti na Soloveckých ostrovech.²⁶³ Lidé z vedení tajných služeb viděli v táborech příležitost rozšíření své již beztak skoro neomezené moci. Snažili se přesvědčit vládu v čele s Leninem, aby se rozšířila kategorie vězňů odesílaných do táborů. Lenin a jeho spolupracovníci tento návrh bezvýhradně akceptovali, a tak mohli být do táborů odesíláni vězni, kteří byli odsouzeni na dobu delší tří let. Ti pak byli násilím nuceni k těžké otrocké práci, která byla brána jako podíl nepřátel režimu na budování socialistického státu.²⁶⁴

Dne 7. dubna 1930 přinesla rozsáhlejší reforma vznik Hlavní správy nápravných pracovních táborů a pracovních usedlostí, mající zkratku GUITLTP. Pro svou špatnou výslovnost se neujala a místo ní spatřila světlo světa zkomolenina tohoto slova, která se mezi lidmi rychle rozšířila jako Gulag.²⁶⁵ Nejvyššími představiteli této instituce se stali dva funkcionáři

²⁶² KATAMIDZE, s. 40; ŠTAJNER, Karlo, 7000 dní na Sibiři, Praha 2011, s. 48–52.

²⁶³ BULLOCK, s. 285; BYSTROV, Vladimír, Průvodce říší zla, Praha 2006, s. 219; COURTOIS, s. 28; SOLŽENICYN, Souostroví Gulag, s. 297–298.

²⁶⁴ BUTLER, s. 57; CHLEVŇUK, Oleg, Historie gulagu: Od kolektivizace do „Velkého teroru“, Brno 2008, s. 23; KRUPA, Michael, Mělké sibiřské hroby: Na útěku z tábora smrti, Brno 2006, s. 96–100.

²⁶⁵ BRITOVŠEK, s. 58; OVERY, s. 490; SOLONĚVIČ, Ivan, Koncentrační tábor: Rusko, Praha 2000, s. 329.

OGPU Lazar Josefovič Kogan²⁶⁶ a Matvej Davidovič Berman.²⁶⁷ Druhý jmenovaný později celou Hlavní správu převzal.²⁶⁸ Když socialistickou ideologii dohnaly ekonomické problémy, bylo Stalinem a jeho vládou nařízeno (na návrh Menžinského a Jagody) táborům, aby poskytovaly pracovní sílu pro výstavbu a provoz dolů na dalekém severu.²⁶⁹ Stát vytvořil jakési směrnice pro předpokládaný počet zatčených, které potřeboval na otrockou práci. Největší část z nich tvořili rolníci, z nichž stalinistická mašinérie vytvořila režimem nenáviděné kulaky.²⁷⁰ Orgánům OGPU se směrnice stran kulaků plnily poměrně snadno. Jen v roce 1930 bylo v trestních stíháních odsouzeno k pobytu v táborech 283 000 rolníků, což bylo více, než za předchozích devět let dohromady.²⁷¹ Stalinské represe ve 30. letech 20. století přinesly obrovské rozšíření systému koncentračních táborů, ve kterých pracovalo v roce 1930 asi 140 000 vězňů, ale v roce 1932 jich bylo již 300 000.²⁷²

V té době již GPU organizovala realizace velkých staveb, na které neustále dodávala nové dělníky, neboť jejich úmrtnost byla mnohdy více než desetiprocentní. V červenci 1934 při reorganizaci GPU v NKVD spadalo pod Hlavní správu táborů 780 menších trestaneckých kolonií, které neměly požadované ekonomické výsledky. Z rozhodnutí vyšších míst bylo nařízeno, že se tábory budou slučovat do velkých, specializovaných celků. Tímto způsobem vznikly obrovské vězeňské komplexy, které zaujaly v sovětské ekonomice čelné místo.²⁷³ V lednu 1935 bylo v Gulagu zaevidováno 965 000 vězňů, z nichž 725 000 otrocky dřelo v pracovních

²⁶⁶ Lazar Josefovič Kogan (1889–1939) byl velitelem Čeky, majorem OGPU, NKVD SSSR a vrchním představitelem Gulagu. V roce 1938 byl při čistkách zatčen a v roce 1939 zastřelen.

²⁶⁷ Matvei Davidovič Berman (1898–1939) byl sovětský zpravodajský důstojník a šéf Gulagu 1932–1937. V roce 1939 byl zastřelen.

²⁶⁸ OVERY, s. 490–491.

²⁶⁹ BUTLER, s. 58; MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 183–185; ŠTAJNER, s. 121–124.

²⁷⁰ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 139–140.

²⁷¹ CHLEVŇUK, s. 26; MONGILI, s. 84; VORÁČEK, Stalнизм, III, s. 257.

²⁷² ŠVANKMAJER, s. 380; TUCKER, s. 203.

²⁷³ COURTOIS, s. 185.

táborech a 240 000 bylo odsouzeno k pobytu v takzvaných „pracovních koloniích“. To byly tábory pro společensky méně nebezpečné vězně, kteří byli většinou odsouzeni k trestu trvání do tří let odnětí svobody. Na počátku roku 1941 již gulagy pohltily dvojnásobek odsouzených, a to 1 930 000 jedinců. Jen v roce 1937 přibýlo na 700 000 osob a takto masivní příliv vězňů paradoxně zdezorganizoval výrobu, která klesla o třináct procent oproti roku 1936.²⁷⁴ Tato stagnace pokračovala i v roce 1938 až do nástupu Lavrentije Beriji do funkce nejvyššího velitele tajných služeb. Ten s okamžitou platností zavedl energická opatření, zaručující procentuelní ekonomický nárůst.²⁷⁵ Největšího počtu vězňů v lágrech a koloniích bylo dosaženo v květnu 1950, kdy počet odsouzených přesáhl hranici 2 800 000 osob. V průběhu dalších tří let částečně klesl na 2 600 000 osob, po Stalinově smrti v březnu 1953 bylo propuštěno 1 000 000 vězňů a do roku 1956 jejich počet pomalu klesal.²⁷⁶

K nejběžnějším činnostem vězňů patřily práce v dolech, těžba a zpracování dřeva, ale především budování nových staveb.²⁷⁷ Za příklad může posloužit norma z jednoho dolu, v němž odsouzenec musel narubat 13 000 kg rudy denně. Pokud to z nějakého důvodu nesplnil, byl mu krácen denní příděl potravy, což nevyhnutelně vedlo k vážným zdravotním následkům. Podvýživa byla běžným jevem a trestanci byli nuceni pracovat v nelidských podmínkách, na které jejich věznitelé nebrali žádné ohledy.²⁷⁸ Vězňové měli při práci v krutých mrazech nedostatečné oblečení a nedostávalo se jim mnohdy žádné lékařské péče. Výskyt nemocí, například tyfu, tuberkulózy, nebo kurdějí byl zcela běžným jevem. Dozorci tyto otroky bedlivě hlídali, neboť nebylo výjimkou, že za uprchlého vězně se na jeho

²⁷⁴ REIMAN, Konec, s. 278–279.

²⁷⁵ COURTOIS, s. 186; ŠVANKMAJER, s. 379.

²⁷⁶ FLORES, s. 75; VORÁČEK, Stalнизмus, III, s. 264.

²⁷⁷ TZOULIADIS, Tim, Opuštění: Z velké krize do Gulagu: Naděje a zrada ve Stalinově Rusku, Praha 2010, s. 165–168.

²⁷⁸ KRUPA, s. 102–107; SOLONĚVIČ, s. 185–190.

SOLŽENICYN, Alexandr, Jeden den Ivana Děnisoviče a jiné prózy, Brno 1965, s. 110–112.

místo postavil službu konající dozorce, a musel tak pracovat za uprchlíka. Proto se k trestancům chovali zvláště surově, aby je přešla sebemenší myšlenka na útěk.²⁷⁹ Otročskou prací trestanců byla vytvořena obrovská díla, z nichž nejznámější jsou Bělomořský kanál, Bajkalsko-amurská magistrála, kanál Moskva-Volha a vodní elektrárny Kujbyševa a Stalingradu.²⁸⁰

Bělomořský kanál, jehož délka byla 227 km, je názorným příkladem megalomanské nesmyslnosti, na níž pracovalo 130 000 až 180 000 vězňů. Z velké části v žulovém masívu vězňové ručně kopali tuto vodní cestu, která byla vybudována o dva roky dříve oproti plánu. Byla dokonce levnější, než předpokládal rozpočet, ale stála minimálně 10 000 životů. Paradoxem bylo, že tento kanál byl nevhodný pro dopravu velkých lodí kvůli své malé hloubce.²⁸¹ Pro Genricha Jagodu to však byl osobní triumf, neboť tuto stavbu pojal jako dar k diktátorovým narozeninám. Mrtví se nepočítali a Stalin dostal důkaz o přínosu OGPU sovětské ekonomice.²⁸²

Stále více republikových komisariátů vnitra, mezi nimiž byl největší NKVD RSFSR,²⁸³ se aktivně zabývalo hospodářskou činností. Na základě vzájemných smluv s podniky dodávaly tábory a kolonie dříví pro hutnictví železa na Uralu a na výstavbu severních železničních tratí. Těžila se také dřevní hmota na vývoz, v lomech se dobývaly rudy, v dolech uhlí a vytvářely se pomocné provozy pro řadu továren. Tyto bojovaly mezi sebou o prestiž a výsledky dané Stalinovou první pětiletkou.²⁸⁴ Jelikož bylo potřeba neustále doplňovat pracovní síly, začaly o ně republikové

²⁷⁹ BUTLER, s. 58; EASTLAND, Sam, *Okno rudého cara*, Praha 2011, s. 14–17; MEDVEDEV, *Stalin a stalinismus*, s. 162–163.

²⁸⁰ HARTFELD, Hermann, *Víra navzdory KGB*, Jindřichův Hradec 2000, s. 50–52; SOLONĚVIČ, s. 33–38.

²⁸¹ BYSTROV, s. 65; MONGILI, s. 100.

²⁸² BUTLER, s. 59; CHLEVŇUK, s. 40; VORÁČEK, *Stalinismus*, III, s. 268.

²⁸³ Ruská sovětská federativní socialistická republika (do roku 1936 Ruská socialistická federativní sovětská republika, zkratka RSFSR) byl socialistický stát a od roku 1922 největší svazová republika Sovětského svazu.

²⁸⁴ FLORES, s. 75; MONGILI, s. 101.

komisariáty navzájem bojovat. Je paradoxem, že trestanci přibývali geometrickou řadou, ale stále jich bylo vlastně málo.²⁸⁵ Rozvíjející se soustava táborů přinášela i určité problémy. Na Západ pronikly informace o širokém zapojování vězňů a rolnických vyhnanců do těžby dřeva na vývoz a vyvolaly tam ostrou kampaň proti sovětskému exportu. Tato kampaň byla samozřejmě podpořena hospodářskou krizí a došla tak daleko, že v létě 1930 byl import dřevní hmoty do USA zcela zastaven. Některé západní země se k tomuto embargu připojily a sovětská vláda musela složitě manévrovat a vysvětlovat, že na exportní těžbě dřeva nepracují političtí trestanci. Na návrh předsedy rady lidových komisařů Alexeje Rykova byl trestancům zamezen jakýkoli kontakt s obsluhami zahraničních parníků v přístavech. Při nutném styku s cizinci byli vězňové vydáváni za běžné dělníky a pod hrozbou prodlouženého trestu nesměli s nikým mluvit. Veškerá dokumentace musela být předělána tak, aby si zahraniční obchodní partner myslel, že s touto prací přicházejí do styku pouze civilisté. V souvislosti s tímto incidentem rozhodly bolševické špičky o protipatření v podobě kontrapropagandy. Vypadala tak, že krajské noviny na území, jehož se to bezprostředně týkalo, vyvracely „legendy buržoazního tisku“ o nucené trestanecké práci při těžbě dříví.²⁸⁶

Podmínky pro přežití v táborech byly hrozná, ale v letech 1941–1944, tedy v období Velké vlastenecké války, se ještě zhoršily. Všudypřítomný hlad, epidemie, přelidnění a nelidské vykořisťování museli vězňové, kterým se říkalo zekové, každodenně snášet. Každý nový den bojovali mezi sebou mnohdy o holý život.²⁸⁷ Rychlý postup německých vojsk na začátku války přiměl NKVD, aby část svých pracovních táborů, ležících v evropské části země a tak v dosahu Němců, urychleně evakuovala.²⁸⁸ Za pouhých pět

²⁸⁵ KRUPA, s. 85–88; SOLONĚVIČ, s. 43–47.

²⁸⁶ CHLEVŇUK, s. 44; KRUPA, s. 110–113.

²⁸⁷ OVERY, s. 490; SOLONĚVIČ, s. 159–164; SOLŽENICYN, Jeden den, s. 30–33. SOLŽENICYN, Souostroví Gulag, s. 278.

²⁸⁸ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 153–154; BYSTROV, s. 65.

měsíců, tedy od července do prosince roku 1941, bylo na východ přestěhováno 210 kolonií, 135 věznic a 27 lágrů, které čítaly dohromady asi 750 000 lidí.²⁸⁹ Pro nedostatek dopravních prostředků byla většina vězňů evakuována pěšky, a to do vzdálenosti mnohdy více než tisíc kilometrů. Lze si jen těžko představit, jakou anabázi museli tito nešťastníci vydržet a v jakém stavu se na nové místo určení dostávali. V prvních týdnech války se často stávalo, že na evakuaci nebyl čas, a tak byli vězňové dozorcí na místě popraveni, aby nemohli poskytnout nepříteli informace o fungování táborů. Tyto případy se stávaly především na západní Ukrajině, kde například ve Lvově na konci července 1941 NKVD zmasakrovala 10 000 trestanců.²⁹⁰

Ve válečných letech velitelé táborů do svých hlášení pravidelně psali o neustále se zhoršujících životních podmínkách následkem přelidnění. Na jednoho vězně se snížila takzvaná obytná plocha z jednoho a půl metru na polovinu. To znamenalo, že se trestanci museli ve spaní na podlahách ubikací střídat, neboť pryčny byly luxusem určeným pro úderníky.²⁹¹ Těžko si lze představit, že kalorická strava pro vězně byla v té době o 65% nižší než před válkou. Je samozřejmé, že s tímto také propukaly epidemie, na něž věčně hladoví lidé umírali ve stále větším počtu. Podle údajů velitelství bylo na konci roku 1942 schopno těžké fyzické práce pouze 19% vězňů, středně těžké 17% a 64% pouze lehké fyzické práce a toto procento bylo spíše pro nemohoucí, kteří už sotva stáli na nohou.²⁹²

Provoz koncentračních táborů během druhé světové války nejenže nepolevil, nýbrž nabral na intenzitě. Ti, kteří doufali ve své propuštění po vítězství nad Německem, se dočkali jen hořkého zklamání. Tábory se přeměnily v jakási střediska pomsty a trestu pro takzvané kolaboranty. Toto označení bylo velmi nebezpečné a hodilo se dle situace prakticky skoro na

²⁸⁹ OVERY, s. 491.

²⁹⁰ COURTOIS, s. 202; MARCOU, s. 152–153.

²⁹¹ SOLONĚVIČ, s. 177–182.

každého. Byli to vojáci přicházející ze zajetí, ženy obviněné ze styku s Němci, loajální úředníci, nebo označení špióni, což mohli být paradoxně všichni, kdo přežili válku.²⁹³

Vojáci, kteří jako váleční zajatci prošli německými koncentračními tábory, do nichž se dostali v počátcích chaoticky vedeného sovětsko-německého konfliktu, prakticky přešli z německých táborů rovnou do sovětských. Dostávali mnohaleté tresty a ještě označení zbabělců. Sovětská strana nebrala v potaz možnost zajetí, neboť to se podle bolševické ideologie rovnalo zbabělosti. Sovětská propaganda hlásala, že sovětský voják se nevzdává, nýbrž bojuje do posledního dechu.²⁹⁴ OGPU a NKVD označovaly ve služebních dokumentech vězně jako „táborové obyvatelstvo“. Tento byrokratický a cynický termín byl jenom obrazem tehdejší násilné společnosti. V zásadě to byla lidská sídliště, a to jak v zeměpisném, tak i sociálním měřítku. I tak lze pohlížet na tábory, v nichž si „táborové obyvatelstvo“ vytvářelo zvláštní komunity, v nichž platily vlastní vnitrotáborové zákony. Je s podivem, že díky těmto takzvaným „normám existence“ lidé v extrémních podmínkách vůbec přežívali.²⁹⁵

Tábory měly vlastní kulturu, specifický životní způsob i vlastní jazyk. Neustálé střídání lidí, kteří tábory procházeli, mělo za důsledek rozsáhlou šíření táborové kultury a jazyka v těchto společnostech jako celku. Je zajímavé, že ve vzdálených, věčně zmrzlých regionech země, kde kolonizace probíhala převážně silami trestanců, měli lidé na tábory určitým způsobem specifickou vazbu. Ta zanechávala, pokud přežili, v jejich životě nesmazatelnou stopu.²⁹⁶ Gulag byl státem ve státě za ostnatým drátem.

²⁹² COURTOIS, s. 203; MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 164–165.

²⁹³ OVERY, s. 500–501; ŠTAJNER, s. 108–112; ŠVANKMAJER, s. 417.

²⁹⁴ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 168–170; BUTLER, s. 114; SOLŽENICYN, Jeden den, s. 54–56.

²⁹⁵ CHLEVŇUK, s. 401; MONGILI, 166; SOLONĚVIČ, s. 209–213.

²⁹⁶ ABDULIN, Mansur, Krvavá cesta od Stalingradu: Otevřená zpověď prostého vojáka, Brno 2005, 181–184; SOLŽENICYN, Jeden den, s. 101–103.

Lidé v lágrech i kolem něj, milióny zničených životů, to byla cena, kterou zaplatil celý národ za expanzi stalinismu.²⁹⁷

Po Stalinově smrti v březnu 1953, tedy v období takzvané destalinizace za vlády Nikity Chruščova, se sovětský národ oficiálně dozvěděl o strašlivém utlačování, které prakticky zasáhlo celou společnost. Dotklo se to fakticky každé páté rodiny. To byla daň za honbu za slibovanou ekonomickou prosperitou. Spektrum vězňů Gulagu bylo velmi široké a představovalo prakticky celou společnost.²⁹⁸ Největší postiženou skupinou byli rolníci, ale ve ztracených táborech věčného ledu, nebo jak říkali vězňové na konci světa, byli věznění také aristokraté, dělníci, političtí oponenti, vojáci, členové strany, mladí, staří, muži, ženy i děti.²⁹⁹

²⁹⁷ CHLEVŇUK, s. 402; KRUPA, s. 237–239; SLÁDEK, *Stalinská éra*, s. 467.

²⁹⁸ BULLOCK, s. 929–930; TZOULIADIS, s. 198–203.

²⁹⁹ FLORES, s. 75; ŠTAJNER, s. 102–103.

6. STALINISMUS A DEPORTACE ETNIK

Ve 30. letech 20. století kremeľští vůdcové tvrdili, že Sovětský svaz je ohrožen některými etniky žijícími v jeho různých částech.³⁰⁰ V rámci přesídlovací politiky bylo proto přemístěno více než 1,5 miliónu lidí, povolžských Němců, muslimů, krymských a kavkazských národů.³⁰¹ Jako záminka k tomuto nucenému přesunu posloužilo i nepatrné podezření ze špionážní spolupráce s cizími zeměmi, separatistického hnutí a po vypuknutí Velké vlastenecké války i údajné spolupráce s německými dobyvateli.³⁰² Hlavou této hyperúčinné mašinerie byl šéf NKVD Berija. Ve svém zvláštním obrněném vlaku projížděl Ukrajinou a Kavkazem a vybíral národy, které se měly stát obětí mimořádně krutých etnických čistek, v jejichž důsledku byl statisícům osob zásadním způsobem změněn život. NKVD vytvořil podrobný scénář represí, jehož podstatou bylo široce medializované politické divadlo monstrprocesů. Za ním následovala pečlivá příprava odsunu údajných stoupenců, povstalců a politických rivalů Kremlu.³⁰³ Na průběh deportací dohlížely trojky NKVD, tříčlenné komise, odpovědné pouze Zvláštní radě NKVD. Měly oprávnění k takzvanému mimosoudnímu trestání. Tento velmi neurčitý pojem byl nesmírně důležitý, protože k perzekucím, deportacím a popravám tak nebylo třeba žádného soudního rozsudku.³⁰⁴

V létě roku 1940 obsadila sovětská armáda pobaltské státy.³⁰⁵ Náměstek NKVD Ivan Alexandrovič Serov³⁰⁶ vydal cynické pokyny

³⁰⁰ AXELL, s. 65; MURPHY, s. 55–56.

³⁰¹ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 103; BRITOVŠEK, s. 20.

³⁰² MOULIS, Neobyčejný život, s. 54–55; OVERY, s. 448.

³⁰³ BUTLER, s. 79; COURTOIS, s. 20–21.

³⁰⁴ KATAMIDZE, s. 87.

³⁰⁵ KOŠELEV, s. 50; MURPHY, s. 68–72.

³⁰⁶ Ivan Alexandrovič Serov (1905–1990) byl prominentní představitel sovětské státní bezpečnosti a zpravodajských agentur, vedoucí KGB 1954–1958. Byl náměstkem šéfa NKVD Lavrentije Beriji a velmi se angažoval v politických intrikách po Stalinově smrti. Pomohl vytvořit řadu tajných policejních sil ve střední a východní Evropě po vzestupu železné opony a hrál důležitou roli v rozdrčení maďarské revoluce v roce 1956.

k přesídlovací akci: „Operace začne za úsvitu. Po vstupu do obydlí vysídlence shromáždí vedoucí operativní skupiny celou rodinu v jedné místnosti. S ohledem na skutečnost, že značný počet vysídlenců musí být zatčen a rozdělen do zvláštních táborů a jejich rodiny se musí odebrat do zvláštních usedlostí v určených oblastech, je nejdůležitější provést odvoz hlavy rodiny a ostatních rodinných příslušníků současně a nedat jim vědět, že budou rozděleni.“³⁰⁷ Oběťmi byli Litevci, Lotyšši, Estonci a Poláci.³⁰⁸ Podmínky pro přepravu do nově určených míst byly velmi špatné. V železničních vagoněch lidé strávili týdny i měsíce za katastrofálních hygienických podmínek spojených s nedostačující stravou.³⁰⁹ To vedlo k onemocnění mnoha z nich, zejména dětí a starců. Hromadně umírali a byli vyhazováni z vagonů podél trati. Do novin se o tomto exodu nedostala ani zmínka a rozdělené rodiny se o osudu svých blízkých mnohdy již nikdy nedozvěděli.³¹⁰

V září a říjnu 1937 přišli na řadu Korejci. Trojky NKVD musely z důvodu nařízení Kremlu a s ohledem na časovou tíseň urychleně připravit plány deportací. Bylo třeba přesunout více než 172 000 osob korejské národnosti z příhraničních oblastí Dálného východu.³¹¹ Tuto akci podepsali osobně Stalin s Molotovem a byla odůvodněna potřebou potlačení pronikání údajných japonských špiónů na sovětské území. Na odsun dohlížel Ježovův oblíbenec Ljuškov. Byl to nemilosrdný vykonavatel bolševické zvěle ještě z dob čekistů, jenž měl plnou důvěru stranického vedení. Novým domovem pro násilně přesídlené Korejce se mělo stát území rozsáhlých středoasijských stepí dnešního Kazachstánu. Byla to

³⁰⁷ BUTLER, s. 81.

³⁰⁸ GLANTZ, s. 40–41; FLORES, s. 74; WRAGG, s. 29.

³⁰⁹ BULLOCK, s. 662; MURPHY, s. 43–44; OVERY, s. 465.

³¹⁰ BUTLER, s. 82; COURTOIS, s. 20.

³¹¹ BUGAJ, Nikolaj Fedorovič, L. Berija, J. Stalinu: "Soglasno Vašemu ukazaniju...", Moskva 1995, s. 18–22; OVERY, s. 463.

liduprázdná oblast zvládnutých travnatých plání, které sloužily po staletí kočovníkům jako pastviny.³¹²

Nejvíce obyvatel jednoho etnika deportovaných ze svých domovů byli na sovětském území usazení Němci.³¹³ Původní obyvatele pozvala do Ruska carevna Kateřina II. z důvodu osídlení rozsáhlých pustin na jihu země. V roce 1924 byla bolševiky schválena a vytvořena Autonomní republika povolžských Němců. Bylo jich v té době asi 370 000 a představovali asi jednu čtvrtinu německé populace na území Ruska.³¹⁴ Jednalo se většinou o sedláky, kteří do Ruska přinesli novou kulturu zemědělství a svojí pracovitostí si vytvořili na ruské poměry celkem slušnou životní úroveň. Po napadení Sovětského svazu Německem 22. června 1941 přijalo nejvyšší vedení státu dekret, podle něhož měla být veškerá německá populace povolžských Němců z oblasti Saratova a Stalingradu deportována do Kazachstánu a na Sibiř.³¹⁵

Bolševici, s cynismem sobě vlastním, nazvali tuto akci preventivním humanitárním opatřením. Výňatek z tohoto dokumentu o kolektivní deportaci ze dne 28. srpna 1941 mluví za vše: „Podle věrohodných informací získaných od vojenských orgánů, jsou mezi německým obyvatelstvem v Povolží tisíce a desetitisíce záškodníků a špiónů, kteří mají na první signál z Německa organizovat atentáty v oblastech, kde žijí povolžští Němci. Přítomnost takového množství sabotérů a špiónů v řadách povolžských Němců nikdo sovětským orgánům neoznámil; důsledkem je že se v německé populaci skrývají nepřátelé lidu a sovětské moci.“³¹⁶ Tato vyhláška měla mít pro německé usedlíky jediné řešení, exodus: „Jestliže němečtí záškodníci a špióni vyvinou na rozkaz Německa v republice

³¹² VORÁČEK, Emil, Stalinismus a Sovětský svaz 1927–1939, IV: Kulminace teroru 1917–1939. In: Slovanský přehled 89, 2003, 3, s. 393.

³¹³ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 147–148; SOLŽENICYN, Souostroví Gulag, s. 314.

³¹⁴ OVERY, s. 448–449; ŠVANKMAJER, s. 400.

³¹⁵ KATAMIDZE, s. 88; MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 118.

³¹⁶ COURTOIS, s. 196.

povolžských Němců a okolních okresech rozvratnou činností, poteče krev a sovětská vláda bude nucena v souladu s válečnými zákony přijmout trestná opatření proti veškeré populaci v Povolží. Ve snaze vyhnout se tak politováníhodné situaci a velkému krveprolití usoudilo prezidium Nejvyššího sovětu SSSR, že je nezbytné veškeré německé obyvatelstvo v Povolží přemístit do jiných okresů a poskytnout mu půdu a státní pomoc při usídlení v nových krajích. K tomuto přesunu jsou vyčleněny okrsky s dostatkem půdy v krajích Novosibirsk a Omsk, na území Altaje a Kazachstánu a v dalších pohraničních oblastech.³¹⁷

Při sčítání lidu v roce 1939 žilo na sovětském území 1 427 000 občanů německé národnosti. Od srpna 1941 do června 1942 bylo deportováno 1 209 430 osob. Celkem 82 % Němců rozesetých po Sovětském svazu bylo přemístěno na nově určená území. Tento počet byl ve skutečnosti ještě vyšší, neboť z Rudé armády byly staženy desítky tisíc vojáků a důstojníků německého původu. Byli posláni na pracoviště takzvané „Armády práce“, kde pracovali prakticky ve stejných otrockých podmínkách jako údajně nespolehliví občané v gulazích. Byli zařazeni do disciplinárních rot a nasazováni na těžkou práci. Například ve městě Čeljabinsku jich na stavbě hutnického kombinátu pracovalo 25 000.³¹⁸ Jakou brutalitou se vyznačovaly etnické čistky v Povolží je možné posoudit z dochovaných archivních dokumentů. Na přípravu k evakuaci dostali sovětští Němci čtyři hodiny a poté byli shromažďováni na nádražích, nebo na březích řek. Do nových sídlišť je po tisících odvážely vlaky a nákladní čluny. Transport nepřežily desítky tisíc lidí, převážně starců a dětí. Mnozí se pokusili ve svých domovech před odsunem ukrýt, ale pokud byli nalezeni, byli nemilosrdně postříleni.³¹⁹

³¹⁷ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 174; COURTOIS, s. 197.

³¹⁸ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 145; RAYFIELD, s. 320.

³¹⁹ BUGAJ, Nikolaj Fedorovič, Josif Stalin, Lavrentiju Beriji: „Ich nado deportirovat“, Moskva 1992, s. 36–42; KATAMIDZE, s. 88.

Dalším národem, který musel opustit své domovy, byli Kalmyci. Byli to buddhističtí Mongolové, o jejichž osudu rozhodovaly střídavě ruská a čínská říše. V prosinci 1941 byli nařčeni z kolaborace s německými dobyvateli a jejich autonomní republika byla následně zrušena.³²⁰ Tito stepní pastevci byli násilím přeměněni v dělníky na nucených pracích a nasazováni na nejhorší otrockou práci v lesnictví a na stavbách přehrad. Je těžko uvěřitelné, že bez jakéhokoli předchozího upozornění bylo 90 000 Kalmyků deportováno bez osobních věcí, šatstva, či potravin v krutých mrazech na Sibiř. Ve stejné době také bojovalo 20 000 Kalmyků v řadách Rudé armády. Jako vojenští vysloužilci následovali své spoluobčany po skončení války v roce 1945.³²¹ Důsledkem kalmycké deportace bylo tak veliké územní roztroušení, že údaje o jejich počtu jsou pouze odhady. V roce 1939 jich bylo 134 000 a v roce 1954 se jejich počet odhadoval na pouhou třetinu. Je těžké představit si jejich situaci v neznámých pustých krajích. V některých oblastech přežila každá patnáctá rodina, když se mnohdy živilo jen trávou a větvičkami. S propuštěnými kalmyckými vojáky se jednalo jako s vězni gulagu a museli pracovat minimálně dvanáct hodin denně za 700 gramů chleba. V dubnu 1944 hlásil Berija Stalinovi konec deportační akce, kterou prezentoval jako v zásadě bezproblémovou a provedenou „bez incidentů a výstřelků“.³²²

Stejný osud jako Kalmyky potkal i Karačaje a Balkary Tyto národy patřily do turkické větve altajské rodiny. V roce 1943–1944 byly násilně přemístěny do střední Asie.³²³ Na jejich exodus dohlížel Solomon Rafajlovič Milštejn.³²⁴ Tento vysoký důstojník tajné služby se chlubil, že zákazem zavazadel a omezením prostoru na přepravu deportovaných

³²⁰ OVERY, s. 465.

³²¹ AUSKÝ, Stanislav A., Dobrovolníci a druhá světová válka, Havlíčkův Brod 2007, s. 204.

³²² RAYFIELD, s. 321.

³²³ BUGAJ, Nikolaj Fedorovič, GONOV, Askarbi Muaedovič, Kavkaz: Narody v ešelonach (20–60–e gody), Moskva 1998, s. 118–122, 153–156.

snížil počet vlaků, a tím ušetřil peníze sovětského státu. Následkem toho propukla mezi deportovanými tyfová epidemie. Milštejn tvrdil, že to není jeho vinou, neboť lidé měli údajně ve vagonech přijatelné podmínky k přepravě.³²⁵

Po úspěchu dvou genocidních operací se šéf NKVD Beria pustil do příprav deportace Čečenců a Ingušů.³²⁶ Tito horalé vedli prakticky dvě stě let partyzánskou válku proti ruským vetřelcům. Příslušníci těchto hrdých národů bojovali proti carovi a poté v sovětských letech i proti novému zřízení, které odmítli přijmout za své.³²⁷ Jejich národně osvobozenecký boj ve 20. a 30. letech 20. století byl obzvlášť zuřivý. Povstalci zajímali celá sovětská města a mnohdy přinutili GPU a Rudou armádu k ústupu. Jejich odpor byl zlomen nasazením tanků a letadel. Stalin a jeho věrní nezapomněli na tuto potupu a hrdí horší partyzáni zase na zvůli jednotek tajné služby.³²⁸ Stalin, Berija a Bogdan Zacharovič Kobulov³²⁹ byli Gruzíni. Horské národy Čečenců a Ingušů nenáviděli onou antipatii nížinných městských obyvatel k hrdým horským válečníkům. Tato oboustranná animozita je dodnes stále živá.³³⁰ V únoru 1944 Berija Stalinovi oznámil, že je se svými lidmi připraven deportovat během velmi krátké doby problémové národy Čečenců, Ingušů, Osetinců a Dagestánců v počtu asi 460 000 lidí. Snažil se, aby svému vůdci vyjádřil ještě větší loajalitu, a proto se rozhodl řídit tuto akci osobně.³³¹

³²⁴ Solomon Rafailovič Milštejn (1899–1954) byl vysoký důstojník NKVD, zodpovědný za etnické deportace Čečenců, Ingušů, Balkarů a Karačajů. V roce 1954 byl za Chruščovovy vlády odsouzen a zastřelen.

³²⁵ BRITOVŠEK, s. 174–175; RAYFIELD, s. 322.

³²⁶ COURTOIS, s. 20; FIDLER, s. 51; ŠVANKMAJER, s. 408.

³²⁷ KATAMIDZE, s. 109; MONTEFIORE, s. 203.

³²⁸ COURTOIS, s. 198; MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 279.

³²⁹ Bogdan Zacharovič Kobulov (1904–1953) byl sovětský politik a vysoký důstojník NKVD. Po Stalinově smrti byl odstaven, odsouzen a zastřelen.

³³⁰ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 139; MONTEFIORE, s. 228; SOLONĚVIČ, s. 328.

³³¹ BUTLER, s. 83; KATAMIDZE, s. 108.

Berija násilím donutil čečenské vojenské i náboženské vůdce, aby svým lidem vymluvili kladení odporu proti přesunům. Příslušníci NKVD obklíčili všechny dostupné vesnice. Jejich obyvatelé byli svoláni na shromáždění, ze kterých bylo jenom nemnohým dovoleno vrátit se domů pro svoje osobní věci. Důsledkem tohoto exodu bylo zahlceno 14 200 uzavřených a 1000 otevřených nákladních vagonů železničních tratí na Ural a Sibiř. Tyto deportace proběhly v období války, kdy bylo třeba každého vagonu k dopravě vojenských dodávek na frontu.³³²

Berija slíbil Stalinovi hladkost průběhu deportace a dokonce termín pouhých osmi dní. Z důvodu velmi špatného počasí, sněhových závějů a vánic však tato akce neprobíhala takovou rychlostí, jakou si NKVD představovala. Berija posílal do Moskvy telegramy o bezproblémovosti deportací, ale skutečnost byla jiná. Obyvatele, kteří se z nějakých důvodů nevešli v určeném termínu do transportů, příslušníci NKVD zavírali do mešit a stodol a zaživa je tam upalovali. Šlo především o děti a starce, o kterých NKVD cynicky usoudila, že by dlouhou cestu nevydrželi. Tímto hrůzným způsobem byly dodrženy Berijou stanovené kvóty, které slíbil svému vůdci.³³³ Čečenští a ingušští vyhnanci byli zvyklí na tvrdý život v horách, jímž byli zoceleni. Dokázali přežít v těžkých podmínkách jako málokterý národ. Překonali svůj exodus asi nejlépe z deportovaných etnik, ale i tak jich pětina z celkového počtu půl miliónu do října 1945 zahynula. Čečensko a Ingušsko byly jako autonomní státy zrušeny a vymazány z mapy. Jejich území byla až na malé výjimky připojena ke Gruzii a strújci této akce vyznamenáni vysokými státními vyznamenáními.³³⁴

V roce 1944 došlo také k násilnému vysídlení přibližně 165 000 Tatarů z Krymu, kde žili více než sedm století. Utiskování byli již od roku 1783, kdy poloostrov obsadila ruská vojska. Stále více původních obyvatel

³³² RAYFIELD, s. 322; RUCKER, Laurent, Stalin, Izrael a Židé, Praha 2001, s. 31–33.

³³³ COURTOIS, s. 199; KATAMIDZE, s. 110.

³³⁴ MONGILI, s. 157; RAYFIELD, s. 323.

svoji rodnou zem opouštělo a rozptýlovalo se hlavně po Osmanské říši. S sebou si také odnesli zvláštní variantu své řeči, konkrétněji dialektu turečtiny, kterou mluvilo pouze několik etnik v centrální Asii a Kazachstánu.³³⁵ Tatarští vojáci byli obviněni z dezerce a napomáhání německé okupantské armádě. Berija informoval Stalina o nevhodnosti usídlení Tatarů v pohraniční zóně a zasadil se o jejich přemístění o více než dva tisíce mil napříč střední Asií. V rezoluci, kterou Stalin vydal, bylo nařizeno zabavit Tatarům veškerý dobytek. Dále byli povinni si z vlastních zdrojů zaplatit dopravu související s jejich nuceným přesídlením. Je s podivem, že v době, kdy na frontě byl důležitý každý voják, shromáždily tajné služby NKVD a NKGB³³⁶ 32 000 mužů, kteří se měli zúčastnit zátahu na tatarské obyvatelstvo.³³⁷

Novým domovem krymských Tatarů se měla stát území nacházející se v Uzbekistánu, Kazachstánu a Tádžikistánu. Jejich cesta trvala až čtyři týdny rozpálenou stepí letního Kazachstánu. Byli nacpáni do vagonů pro dobytek, které se pro mnohé staly z důvodu absolutní absence hygieny plynovými komorami. Deportace se týkala i krymských rudých partyzánů, bojovníků bolševického podzemí a stranických funkcionářů. Krymští vojáci bojující na frontě po boku Rudé armády se téhož osudu dočkali na konci války.³³⁸ V místech nového pobytu byly velmi špatné podmínky pro přežití. Přesídlenci se tísnili v barácích bez oken a dostávali denně těžko uvěřitelných 150 gramů chleba na osobu. Důsledkem podvýživy jich za necelý rok zemřelo 16 000 a do konce roku 1948 dalších 45 000. Nedávno byly zpřístupněny dva telegramy z archivů KGB adresované Stalinovi a Molotovovi, jejichž obsahem bylo: „NKVD SSSR oznamuje stav zvláštní operace přesídlení krymských Tatarů. Ke dni 19. května 1944 bylo na

³³⁵ BUGAJ, Josif Stalin, Lavrentiju Beriji: „Ich nado deportirovat“, s. 129–136; BUTLER, s. 84.

³³⁶ NKGB byl název sovětské tajné policie, zpravodajských služeb a kontrarozvědky. Byl v platnosti od 3. února 1941 do 20. července 1941 a znovu od roku 1943 do 1946.

³³⁷ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 173; RAYFIELD, s. 323.

³³⁸ AUSKÝ, s. 205; BUTLER, s. 85; MONGILI, s. 151.

různé železniční stanice dopraveno 165 515 osob. Z toho 136 412 osob bylo naloženo do vlaků a odesláno na místa určení. Operace pokračuje. L. Berija, lidový komisař SSSR.³³⁹

Kobulov hlásil 20. května 1944 Berijovi: „Oznamujeme vám, že operace vysídlení krymských Tatarů, zahájená na váš pokyn 18. května 1944, byla dnešním dnem v 16. 00 hodin ukončena. Celkem bylo vysídleno 173 287 osob v 67 železničních soupravách. Třiašedesát vlaků je na cestě, zbylé čtyři budou vypraveny ještě dnes... Celkem bylo vysídleno 191 044 krymských Tatarů.“³⁴⁰ Po rozdělení vyznamenání za úspěšně splněný úkol však Kobulov zjistil, že kolem Arabské zátoky na jihozápadním okraji Azovského moře bylo několik vesnic opomenuto. Bylo mu jasné, že by Berija dal velmi najevo svou nelibost. Z obavy o vlastní osud vydal rozhodnutí narychlo zabavit loď, do níž nechal shromáždit zbylé Tatary. Po vyvezení na nejhlubší místo Azovského moře ji však nechal potopit. Kdo se rovnou neutopil, skončil kulkami z kulometů Kobulovových mužů. Akce byla skončena. Když probíhala v únoru 1945 na Jaltě známá konference spojenců, nebyl na Krymu ani jediný z jejich původních obyvatel. Místo stržených rybářských domků a zničených vinic byly vězni vybudovány sanatoria a vily pro stranické funkcionáře.³⁴¹

V průběhu Velké vlastenecké války postihly deportace ještě další národy. Na krymském poloostrově žily také početné komunity Bulharů, Řeků a Arménů. Byly obviněny z kolaborantství s Němci a jako trest navrhnul Beria Stalinovi jejich odsun.³⁴² Dne 2. června 1944 podepsal Stalin dokument, jehož obsahem bylo završení vyklizení krymského poloostrova vyhnáním „německých spřeženců“ 37 000 Bulharů, Řeků a Arménů. Byli rozmístěni do několika lokalit, například do Kazachstánu, Sverdlovska, provincie Molotov na Urale, Kemerova a Baškírie. Podle

³³⁹ COURTOIS, s. 200.

³⁴⁰ BUTLER, s. 86.

³⁴¹ BUGAJ, Josif Stalin, Lavrentiju Beriji: „Ich nado deportirovat“, s. 138–143; RAYFIELD, s. 324.

osvědčených metod tato akce proběhla během dvou dnů 27. a 28. června 1944 a bylo deportováno 41 854 osob. V hlášení do Moskvy bylo doslova napsáno, že plán byl splněn na 111%.³⁴³

Zkušenosti s deportacemi Berija využil v takzvaném „dočištění“ Kavkazu. Oběťmi byli opět muslimové. Do střední Asie bylo nahnáno 47 000 Mechů, turecky mluvících Gruzínců, žijících v bezprostřední blízkosti tureckých hranic. Dále 1400 Hemšínů (muslimských Arménů) a asi 30 000 osob údajně nespécifikované národnosti. Následkem útrap spojených s nemocemi jich během krátké doby třetina zemřela.³⁴⁴ Je smutnou pravdou, že Stalin za úspěšné průběhy novodobých exodů odměnil 413 příslušníků NKVD medailemi za „statečnost“ a za „bojové zásluhy“.³⁴⁵

Kremlem nenávidění Ukrajinci unikli deportacím ze zvláštního logického důvodu. Bylo jich příliš mnoho, a tudíž je nebylo kam přesunout. Tento těžce zkoušený národ byl místo deportací likvidován obrovským hladomorem, takže o nějakém výsademjším postavení nelze hovořit. Až tři roky po Stalinově smrti byly tyto novodobé exody odsouzeny. V roce 1956 je Chruščov paradoxně označil za „porušení leninských zásad“. Některé národy se mohli vrátit na svá tradiční území, jiné po odmítnutí sovětské vlády nikoli. Následky tohoto problému prakticky přežívají dodnes, především v oblasti Kavkazu.³⁴⁶

³⁴² BABEROWSKI, Rudý teror, s. 172; ŠVANKMAJER, s. 417.

³⁴³ BUGAJ, L. Berija, J. Stalinu: "Soglasno Vašemu ukazaniu...", s. 197–200.

³⁴⁴ RAYFIELD, s. 325.

³⁴⁵ COURTOIS, s. 201–202.

³⁴⁶ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 180–181; BUTLER, s. 91.

7. STALINISMUS A HOSPODÁŘSTVÍ – PRŮMYSL

Rusko bylo začátkem 20. století zaostalou zemí. Vzhledem k počtu obyvatelstva bylo v zemi poměrně málo průmyslu. Po roce 1917 proběhlo znárodnění všech podniků, továren a bank. Ovšem po vítězné bolševické euforii se dostavila realita. V zemi nastal chaos a lidé začali bezhlavě shánět základní potraviny, jichž byl katastrofální nedostatek. Nastal hlad a bolševici neviděli cestu, která by vedla z nastalé bídy a hladomoru.³⁴⁷ Lenin a jeho souputníci měli obavu z potencionálního nebezpečí nové revoluce, která by je s největší pravděpodobností smetla. Pro zmírnění napětí mezi lidem byla vyhlášena takzvaná Nová hospodářská politika (NEP).³⁴⁸ Vznik NEPu v letech 1921–1922 si kladl za jeden z hlavních cílů zmírnění tlaku na zemědělce. Tato záchranná hospodářská alternativa se týkala také měst, která vězela v bludném kruhu státního obchodního monopolu. Bylo to jakési uvolnění, přičemž důraz byl kladen na hospodářské neadministrativní metody formou částečného liberalismu.³⁴⁹

Stát dál kontroloval banky, zahraniční obchod, dopravu a velké průmyslové závody, které seskupoval do koncernů. Menší podniky, maloobchod a zemědělství se vrátily do soukromých rukou. Soukromí podnikatelé mohli nyní prodávat své produkty na trzích a v obchodech bez účasti státu, což bylo pro běžného spotřebitele velmi důležité.³⁵⁰ Vláda vydala několik zákoníků, mezi nimiž byly trestní, občanský a zemědělský. Ty poskytovaly soukromníkům garance nezbytné k rozvoji jejich činnosti. Napětí mezi lidem se v oblasti hospodářství částečně uvolnilo. Lidé si mohli koupit alespoň základní věci, ale dominovaly hlavně potraviny. Tento

³⁴⁷ REIMAN, Lenin, s. 36–37.

³⁴⁸ MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 56–57; OVERY, s. 367; TUCKER, s. 117.

³⁴⁹ REIMAN, Lenin, s. 109; ŠVANKMAJER, s. 368; VORÁČEK, Emil, Stalinismus a Sovětský svaz 1927–1939, II: Fenomén Stalina, možné alternativy vývoje sovětského typu socialismu a způsob jejich vyústění ve 30. letech. In: Slovanský přehled 89, 2003, 1, s. 105.

³⁵⁰ BULLOCK, s. 203; MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 38–39.

ústupek, který vláda udělala, Stalin v květnu 1928 zrušil a živnostníky zavíral do gulagů jako nepřátele státu.³⁵¹

Koncem 20. let 20. století bylo bolševické vládě jasné, že v průmyslové výrobě Sovětský svaz zaostává za ostatními vyspělými evropskými zeměmi. Jak se ale vypořádat s touto situací a modernizovat zemi, když kapitalistický model hospodářství byl zavržen? Řešení navrhovaly dva politické proudy. První, reprezentovaný Bucharinem, navrhoval postupnou modernizaci, která by zabránila, aby venkov doplatil na investování do průmyslu. V praxi by to byla pokračující politika NEPu. Druhý proud, nejdříve zavrhováný jako trockistický, ale později Stalinem oprášený, kladl důraz na rychlou industrializaci a bezohledný hon za průmyslovým výkonem, kterým by se vyrovnal ekonomice ve vyspělých západních zemích. Cestou k úspěchu druhé cesty měla dle Stalina být pětiletka.³⁵²

Bolševici v průběhu 20. let 20. století postupně upevňovali ideu plánovaného hospodářství a její podobu pojali jako armádní režim. Vláda se vlastně ocitla v podobě generála, která řídí v bitvě svoje vojsko. Modelu, který bolševická vláda navrhla, se mělo sovětské hospodářství podřídit. Tím byl vlastní bolševický nástroj – plán, jenž byl schopen zaručit vyrovnaný rozvoj, zohledňující v první řadě obecné zájmy.³⁵³ Nejméně dva roky pracovaly speciálně k tomu utvořené komise, Gosplan³⁵⁴ a Národohospodářská rada, na podrobnostech a jeho vymezení. Stalin se svými vyvolenými věřili, že novým řešením transformace země získají nástroj k dosažení absolutní moci, a to nejen nad politickou scénou, ale i nad celou společností. Používal k dosažení hospodářského zázraku

³⁵¹ FLORES, s. 63; MARXOVÁ, Alice, Šeptem, nebo jen mlčky: Soukromý život ve Stalinově Rusku. In: Roš chodeš 72, 2010, 3, s. 8; MONGILI, s. 54; SOUKUP, s. 174.

³⁵² COURTOIS, s. 132; FLORES, s. 69; MARCOU, s. 114; REIMAN, Lenin, s. 129–131.

³⁵³ TUCKER, s. 119; WRAGG, s. 37–38.

³⁵⁴ Gosplan neboli státní plánovací komise byl výbor pro hospodářské plánování v Sovětském svazu. Jedním z jeho hlavních úkolů bylo vytváření pětiletých plánů.

plánování, masovou organizaci, socialistickou symboliku, a především všudypřítomnou propagandu.³⁵⁵ Přes protesty skupiny kolem Bucharina schválil sjezd bolševické strany verzi pětiletky, podle níž mělo dojít k radikálnímu hospodářskému růstu. Mezi říjnem 1928 a zářím 1933 měla průmyslová produkce vzrůst o 180%, strojní výroba o 230%, zemědělská výroba o 55%, národní důchod o 103%, platy dělníků a zemědělců měly vzrůst o 67–71% a produktivita práce o 110%. Cíle plánu byly jasně dány, veřejnost s nimi propagandisticky obeznámena a politická vůle všemu nadřazena. Cílem pětiletky bylo dokonalé osamostatnění Sovětského svazu od zahraniční pomoci, o níž Stalin, přes všechn její kladný dopad, mluvil velmi pohrdlivě.³⁵⁶

Stalin propagoval plnou hospodářskou i technologickou samostatnost. Pětiletka měla zaručit výrobu strojů nezbytných pro spotřební průmysl a rozvíjela se rovněž zcela nová odvětví. V USA kupoval Sovětský svaz celé velkozávody a staré podniky byly kompletně přebudovány. Byly postaveny obrovské továrny na traktory, první automobilky a rozvíjel se i chemický průmysl, jenž měl zásadní význam pro rozvoj zemědělství. Doslova na zelené louce vyrostly hutě a továrny na zpracování uhlí a železa.³⁵⁷

Poražená opozice s Bucharinem v čele však poukazovala na problémy, které se později ukázaly jako klíčové, neboť země neměla dostatek surovin, polotovarů a stavebního materiálu. Výsledek byl ten, že stavební materiál byl přísně kontrolován a poskytován jen na stavby dozorované státem. Strana postrádala kvalifikované inženýry, protože bývalí vedoucí pracovníci a ředitelé továren byli buď zastřeleni, nebo

³⁵⁵ FLORES, s. 64; MONGILI, s. 70.

³⁵⁶ Humanitárních akcí byla celá řada. Bolševické Rusko například požádalo o pomoc při katastrofálním suchu v roce 1921 i Československo. Součástí finanční a potravinové pomoci bylo i dočasné začlenění 600 ruských dětí do náhradních rodin v Československu. ŠVANKMAJER, s. 369; ŽUKOV, s. 189–190.

³⁵⁷ MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 70–73; TUCKER, s. 121.

zavření v internačních táborech. Bolševici, způsobem postrádající jakýkoli smysl, zbavili továrny odborníků, kteří měli letité zkušenosti a provinili se mnohdy jenom tím, že svoje funkce vykonávali za minulého režimu.³⁵⁸ Stát nakupoval drahé zahraniční stroje, které neměl kdo obsluhovat. Brzy se rozbíjely, neměl je kdo opravovat a vzhledem k nedostatku expertů se jich využívala jenom část a mnohé zůstávaly ležet ještě nevybalené. Vinou diletantského vedení vzrostla v továrnách obrovská zmetkovitost. Jako příklad může posloužit nová, moskevská továrna na kuličková ložiska, která měla vyhovující výrobky nanejvýš z 35%. Největší překážkou se však ukázala nedostatečná dopravní síť. V dopravním sektoru počítal stát s minimálními investicemi, z nichž navíc byla uskutečněna pouze třetina. Stáří vlakových souprav sahalo hluboko do carismu. Bylo jich navíc málo, neboť počet přepravovaných lidí a zboží v důsledku stěhování do měst za prací neustále narůstal. Nehody na tratích proto byly na denním pořádku. Důsledek, tedy nedostatek financí na dopravu, byl vidět na každém kroku.³⁵⁹

SSSR byl výrazně militaristický stát, kde bylo vše podřízeno armádě. Když se vyhrotila mezinárodní situace, továrny na spotřební zboží přešly na válečnou výrobu a například závody na traktory začaly téměř ihned s výrobou tanků.³⁶⁰ V roce 1929 se politbyro rozhodlo ještě více ohromit svět a vyhlásilo splnění pětiletého plánu za čtyři roky. Veškeré výrobní programy a cíle se uměle propagandisticky nadsazovaly. Politická euforie šla tak daleko, že některé továrny si předsevzaly svou výrobu přesáhnout dokonce čtyřikrát. V prvním roce vzrostla průmyslová produkce o 20%, tedy mírný pokles, neboť plán počítal bezmála s 22%. V Kremlu však bylo rozhodnuto, že v druhém roce pětiletky se výroba musí zvednout o 32%.³⁶¹ Stalin dokonce na XVI. sjezdu bolševiků velikášsky prohlásil, že plán lze

³⁵⁸ REIMAN, Lenin, s. 132–134.

³⁵⁹ MONGILI, s. 75.

³⁶⁰ MONTEFIORE, s. 228; TUCKER, s. 122; ŽUKOV, s. 191–195.

³⁶¹ BRITOVŠEK, s. 182–183; BULLOCK, s. 276.

v rozsáhlé části průmyslových sektorů splnit za tři, nebo dokonce za dva a půl roku. Nicméně realita byla jiná, ale všude přítomná propaganda ohlásila splnění plánu po čtyřech letech a třech měsících.³⁶²

Navzdory obrovským problémům se země v tomto období skutečně změnila. Celá země vynaložila obrovské úsilí a lidé s primitivními nástroji postavili stovky průmyslových závodů a továren v místech, kde dříve byla step. Vyrostla zcela nová města a nové průmyslové regiony. Ruský historik a spisovatel Roj Alexandrovič Medveděv³⁶³ ve svých pracích uvádí, že v období první a druhé pětiletky bylo v Sovětském svazu postaveno 1500 velkých podniků. Byla to například největší evropská elektrárna na Dněpru, metalurgické komplexy v Magnitogorsku a Kuzněcku, výrobní zemědělských strojů v Rostově, traktorové závody v Čeljabinsku, Stalingradě a Charkově, automobilové závody v Moskvě a Sormovu, závody těžkého strojírenství v Kramatoru a mnoho dalších.³⁶⁴ Plánování se stalo zcela oficiálním trendem, které znamenalo souhlas s režimem. Stálo to ale nezměrné úsilí, než se bývalí zemědělci naučili chodit do továren a disciplíně, kterou jako bývalí námezdní rolníci postrádali. Ředitelé podniků měli značné problémy s dodržováním pracovní doby dělníků. Ti chodili na pracoviště pozdě, nebo nepřišli vůbec a opouštěli svá pracovní místa, jak se jim zachtělo. Nezřídka sabotovali výrobu, schválně ničili drahé stroje a fluktuace dosáhla obrovských rozměrů.³⁶⁵

Vláda zakročila tvrdě a represivně. Byly zavedeny vnitrostátní pasy, které dělníky připoutávaly k místu pracoviště. Bylo nemožné se stěhovat bez předchozího schválení příslušného úřadu. Každý dělník musel vlastnit

³⁶² ŠVANKMAJER, s. 371.

³⁶³ Roj Alexandrovič Medveděv (nar. 1925) je ruský historik a spisovatel. V roce 1960 začal samizdatově publikovat a kritizoval Stalina a stalinismus z marxistického hlediska. V roce 1969 byl vyloučen z komunistické strany. Byl jedním z podporovatelů Andreje Sacharova v boji za demokracii a lidská práva. Po roce 1991 se stal stoupencem sociální demokracie.

³⁶⁴ BULLOCK, s. 277; FLORES, s. 65; NEUTATZ, Dietmar, Nadšení, nebo krize? Nálady sovětského obyvatelstva ve stalinských třicátých letech. In: Dějiny a současnost 22, 2000, 4, s. 26.

³⁶⁵ BULLOCK, s. 283; MONGILI, s. 77; OVERY, s. 270.

takzvanou pracovní knížku, do níž mu byla zaznamenávána případná pracovní nekázeň. V listopadu 1930 stát uzavřel úřady práce v důsledku prohlášení, že v zemi neexistuje nezaměstnanost. Člověk, který nepracoval, se v očích společnosti stal parazitem. Byly zrušeny podpory v nezaměstnanosti a milióny lidí se tak ocitly bez prostředků. V zemi výrazně vzrostla kriminalita. Podél silnic a železničních tratí se potloukaly davy lidí bez legální existence.³⁶⁶ Dělníci v továrnách museli povinně vstupovat do odborů, které však nechránily jejich zájmy. Náplní odborů bylo pořádání socialistických soutěží k dosažení maximální produktivity. Vítězům těchto soutěží se říkalo úderníci, nebo také stachanovci. Jako propagandistický příklad posloužil horník Andrej Grigorjevič Stachanov,³⁶⁷ jenž v roce 1935 vytěžil více než sto tun uhlí a čtrnáctkrát tak překročil průměrnou normu.³⁶⁸ Jeho výkon, který byl plodem týmové práce, se stal posvátným emblémem snad v každé sovětské továrně. V celé zemi vznikaly pracovní kolektivy, které se snažily Stachanova překonat. Hnutí nazvané stachanovismus bylo podporované státem a zvýhodňováno různými privilegii. Stalo se synonymem pro výkonnost a disciplínu, i když propagandistický dopad byl mnohem větší než konkrétní výsledky.³⁶⁹

V 30. letech 20. století se rapidně zhoršily životní podmínky obyvatelstva. Nedostatkovými se staly základní potraviny, maso, máslo, vejce, které zmizely z obchodů a trhu. Chléb byl na příděl. Situaci navíc zhoršily neustále rostoucí ceny základních životních potřeb.³⁷⁰ Lidé neměli kde bydlet. V jednom bytě se obvykle tísnilo několik rodin. Celková stísněnost obyvatelstva byla důsledkem neutěšeného životního stylu. Lidé dřeli do úmoru s vidinou lepšího života alespoň pro svoje děti. Režim usoudil, že je třeba vychovat z nové generace nové kádry, oddané věci

³⁶⁶ MONGILI, s. 78; SLÁDEK, *Stalinská éra*, s. 467.

³⁶⁷ Alexej Grigorjevič Stachanov (1906–1977) byl legendární horník z Donbaské pánve.

³⁶⁸ OVERY, s. 229.

³⁶⁹ FLORES, s. 71; TUCKER, s. 360.

³⁷⁰ TUCKER, s. 219–220.

revoluce, a vytvořit tak novou třídu proletářských odborníků. Do nových továren na vedoucí místa byli zprvu dosazováni úderníci. Časem se ale přišlo na to, že tito jedinci schází ve výrobě, proto se od těchto praktik počátkem 30. let 20. století ustoupilo.³⁷¹

Na technických školách a univerzitách dostávaly přednost děti úderníků, kterých zde přednostně studovalo více než 70%. V letech 1930–1933 působily dvě třetiny ředitelů továren ve svých funkcích méně než jeden rok. Direktivní místa zaplnili jedinci studující v období první pětiletky. Tito prominenti byli oporou režimu. Neustále jim bylo zdůrazňováno, že za vše, čeho dosáhli, vděčí Stalinovi a straně bolševiků.³⁷² V té době probíhal obrovský příliv obyvatelstva do měst. Každým rokem vzrůstal, takže ve 30. letech 20. století činil roční nárůst obyvatelstva více než 10%. Těžko uvěřitelných 27 miliónů nových dělníků, bývalých rolníků, na venkově přirozeně scházelo v produkci potravin. Byl to začarovaný kruh, ale bída na venkově vyháněla lidi tradičně se zabývající zemědělstvím do měst za novým a propagandou vyzdvihovaným sociálním životem. Společnost se měnila a namísto tradiční rolnické populace vznikala městská dělnická třída. Byla především vzdělanější a zároveň sloužila jako politická podpora režimu.³⁷³

První bolševický pětiletý plán byl rovněž spojen s obrovským plýtváním finančních zdrojů. Po skončení první pětiletky zůstaly tři čtvrtiny investic v nedokončených stavbách. Vláda se při sestavování plánu domnívala, že potřebné finance bude moci čerpat ze zemědělství. Nepočítala však se skutečností, že násilná kolektivizace uvrhne zemědělství do tak katastrofálního stavu, z něhož se po několik generací nevzpamatuje. V období prvního pětiletého plánu se více než zčtyřnásobil

³⁷¹ MONGILI, s. 79.

³⁷² OVERY, s. 230; TUCKER, s. 126–127.

³⁷³ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 97; MONGILI, s. 80.

objem peněz v oběhu, stejně jako inflace, která rovněž vzrostla čtyřikrát.³⁷⁴ Lidé platili stále vyšší daně, z kterých byla pětiletka financována. V roce 1931 byly vládou lidu nařízeny nucené půjčky. Pod pohrůžkou GPU museli lidé odevzdat svoje zlato. Přes všechna tato opatření obyvatelstvo neustále chudlo. Stát za to sliboval účast na kolektivní moci a v nedaleké budoucnosti zisk pro všechny. Tvůrci propagandy se předháněli v tvorbě pozitivního, lákavého a spravedlivého obrazu života v prvním socialistickém státě na světě.³⁷⁵

Sovětský model přeměny ze zaostalého státu v průmyslovou velmoc byl řízen logikou bezohledné ekonomie. Na prvním místě byla politická vůle neberoucí žádné ohledy na konzumní potřeby obyvatelstva a až na místě dalším ekonomická racionalita.³⁷⁶ Byla to ekonomika drancování země a jejích obyvatel. Vracela plody otrocké práce v podobě gigantických přehradních hrází, vodních elektráren a průmyslových komplexů. V nich se mnohdy velmi primitivními prostředky vyráběly produkty z ocele, dělníci a v neposlední řadě trestanci těžili uhlí, dřevo, zlato a další suroviny.³⁷⁷

Sovětský průmysl ohlašoval světu moc bolševického státu a schopnost jeho obyvatel podávat maximální výkony. Byla neustále zdůrazňována síla a odhodlanost bolševického člověka vydupávat ze země nová města. Pro sovětského člověka neměly existovat překážky.³⁷⁸ Dělník byl hnán do lámání výrobních rekordů a nucen podřizovat všechny své potřeby společnosti. Byl podmaňován, vykořisťován a tato forma vnitřního kolonialismu sloužila jen pro slávu komunistického státu. Bolševici propagovali patent a monopol na lidské štěstí. Vytvářeli ekonomickou morálku, která vydávala blahobyt lidu za jakýsi dar státu.³⁷⁹ Na druhé

³⁷⁴ FLORES, s. 70.

³⁷⁵ MONGILI, s. 81.

³⁷⁶ BULLOCK, s. 279; MARCOU, s. 116.

³⁷⁷ TUCKER, s. 116–118.

³⁷⁸ VORÁČEK, II, s. 103.

³⁷⁹ BULLOCK, s. 284.

straně způsob bolševického hospodaření uvrhl lid do bídy. Tento stav rozkládal ekonomický systém Sovětského svazu a lidé si začali uvědomovat, že společenská utopie je nenasytí. Sovětský dělník tak neustále bojoval o holé přežití.³⁸⁰

Sovětské hospodářství bylo založeno na vojenském principu, v němž dělníci byli vojáky, vláda veliteli a společně sváděli boje na výrobních frontách. Plánování bylo chaotické a pro stranické vedení nebylo důležité nic jiného, než cíl, jenž byl třeba samozřejmě překonat. Stalin a jeho věrní viděli možnost úspěchu industrializace v použití moderní techniky.³⁸¹ Modernizace země byla bojem a kdo v něm selhal, toho stihl hněv diktátora a mocenského aparátu. Za jakýmkoli nezdarem a lidským selháním byla viděna protistátní činnost třídních nepřátel a viníkům hrozily vysoké tresty.³⁸² Každý nezdar musel být potrestán. Za každou cenu musel být nalezen jeho původce, jenž byl následně odsouzen k mnohaletému pobytu v Gulagu, nebo zastřelen.³⁸³ Bylo nezbytné zachovat zdání, že zvolená cesta je správná a neúspěchy jsou pouze výsledkem neschopnosti jedinců. Kampaně úderníků, vybičované soutěžení a častá výměna vedoucích pracovníků poškozovaly výrobu. Existovaly případy, kdy bylo nutno zbourat přehradní hráze, elektrárny, továrny a domy bezprostředně po jejich postavení. Byly sice hotové v udaném termínu, ale postrádaly základní parametry, bez nichž je nebylo možno uvést do provozu. Tyto skutečnosti vyžadovaly investice navíc, které zákonitě chyběly jinde. V důsledku všeobecného plýtvání nebyly často k dostání ty nejzákladnější životní potřeby.³⁸⁴

Bolševici brali dělníky, inženýry a ředitele továren jako poddané, které je třeba držet ve střehu stále číhajícím terorem. Měli vlastně společný

³⁸⁰ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 95.

³⁸¹ REIMAN, Lenin, s. 157.

³⁸² MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 74–75; MOULIS, Běsové, s. 12–13.

³⁸³ MARCOU, s. 115; VORÁČEK, II, s. 109–110.

³⁸⁴ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 96; TUCKER, s. 125.

osud, neboť dělník za špatnou práci a ředitel za špatné rozhodnutí skončili buď v lágru, nebo na popravišti. Socialismus vstoupil do života novodobých poddaných jako civilizační diktatura. Trockij, v jednom ze svých exilových děl, tuto propagovanou proměnu barbarských dělníků v disciplinované proletáře nazval militarizací práce.³⁸⁵

³⁸⁵ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 99.

8. STALINISMUS A HOSPODÁŘSTVÍ - ZEMĚDĚLSTVÍ

Stalin považoval modernizaci zemědělství za nutnou podmínku pro rozvoj země, ale hlavně jako zdroj financí pro průmysl. Bolševické špičky byly přesvědčeny, že bez zemědělské základny nebudou moci rozvinout plány na výstavbu průmyslu. Do roku 1927 se ekonomům kolem Bucharina podařilo prosadit zakládání zemědělských družstev podporovaných spojováním pozemků s ornou půdou do účelnějších podniků.³⁸⁶ Byl to pomalý proces, jehož cílem byla modernizace zemědělství v nesoukromém sektoru. Stalinovi se toto řešení zdálo pomalé, a proto v roce 1928 prosadil politiku násilné transformace.³⁸⁷ Stalin se s Bucharinem prakticky v ničem neshodl a viděl v něm hlavně propagátora málo radikálního řešení, které svou pomalostí brzdilo celkový rozvoj.³⁸⁸

Diktátor spatřoval v tradičních zemědělciích pouze negativní sílu, která se stavěla odmítavě k ideálům revoluce. Ruský mužik, negramotný, pověřčivý a skeptický vůči politice, stavící se do opozice proti jakémukoli pokroku byl v jeho očích velkou překážkou. Musel být jako takový zničen a nahrazen novým, povolným, zemědělským „otrokem“.³⁸⁹ Ostře vystupoval proti rolníkům, kteří se vzepřeli příkazu odevzdávat své obilí. Nejvíc mu byli trnem v oku kulaci,³⁹⁰ schopnější zemědělci, kteří byli pro nové zřízení propagandistickou hrozbou. Pro Stalina samotného se stali symbolem odporu proti socialismu.³⁹¹ Diktátor věřil, že kulaci jsou zlo, které souvisí s lidskou ničemností a neschopností sloužit socialistickému ideálu. Pod jeho velením vznikl systém, jehož důsledkem bylo odstranění každého,

³⁸⁶ BRITOVŠEK, s. 25–26; MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 52–53.

³⁸⁷ MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 48–49; MURPHY, s. 21.

³⁸⁸ MONGILI, s. 82; SOUKUP, s. 171; TUCKER, s. 156.

³⁸⁹ COURTOIS, s. 133; FLORES, s. 66.

³⁹⁰ Kulak, ruský pěst, byl původně řídce používaný výraz pro vesnické lichváře. V dobách stalinismu se velmi rozšířil a označoval střední až bohaté rolníky.

³⁹¹ BULLOCK, s. 211; FLORES, s. 67; MARCOU, s. 109.

o němž se domníval, že se mu chce postavit na odpor. Jeho známá fráze „odstraníme-li člověka, odstraníme tím i problém“ to jasně dokazovala.³⁹²

Stalin a jeho věrní dospěli k názoru, že modernizaci vesnice lze vyřešit jen systémem kolektivizace. Rozhodli, že více než 25 miliónů individuálních rolnických hospodářství se sloučí do kolektivních družstev, kolchozů³⁹³ a sovchozů,³⁹⁴ které bude možno centralisticky řídit pomocí stranických kádrů. Tímto způsobem se poslední, relativně nezávislá oblast sovětského hospodářství, začlenila do monopolního systému sovětské ekonomiky.³⁹⁵ Kolchoz byl typickým útvarem stalinistického zemědělství. Těchto podniků byla většina a měly patřit těm, kteří v nich pracovali. Stát jim k tomu propůjčil půdu do trvalého užívání. Lidé si volili na dva roky svého zástupce, samozřejmě za povinného dohledu místní bolševické organizace. Práce byla organizována do pracovních čet či brigád, které půdu obhospodařovaly. Jako mzdu měly dostávat určitý druh výkonnostního odměňování na základě takzvané „trudodně“ (v překladu pracovní den). Kolchozy nesměly mít svoje vlastní výrobní prostředky, ty jim půjčoval stát. Byly centralizovány v traktorových stanicích, spadajících pod lidový komisariát zemědělství se sídlem v Moskvě. Toto však bylo pouhou fikcí, neboť od výsadby až po výkup produktů bylo vše bedlivě řízeno a sledováno státem. Stát se po sklizni, v mnoha případech násilím, zmocnil celé produkce, takže v konečném účtování kolchozy nic nevydělávaly.³⁹⁶

Jediným zanedbatelným aspektem kolchozu, který mnohdy jako jediný pomohl zemědělcům přežít, byla malá soukromá políčka. Většinou však i o tuto úrodu, na kterou měli nárok, přišli, protože rekvírovací komise nerozlišovaly státní a soukromou úrodu. Pokud se rolníkům podařilo nějaké

³⁹² MONGILI, s. 83; OVERY, s. 64.

³⁹³ Kolchoz byla v SSSR forma kolektivního zemědělství, obdobná jako JZD v ČSSR.

³⁹⁴ Sovchoz byl státem vlastněný zemědělský podnik v bývalém SSSR.

³⁹⁵ BULLOCK, s. 262; TUCKER, s. 83.

³⁹⁶ MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 59–60; MONGILI, s. 88.

produkty schovat, mohli je prodat na tržištích. Ty byly státem povolené a některé rodiny tímto způsobem dočasně unikaly hrozícímu hladomoru.³⁹⁷ Není bez zajímavosti, že až 75% masa se vyprodukovalo a prodalo na trzích jako soukromé. Státní maso v zásadě neexistovalo. Oproti kolchozům existovaly také sovchozy, jakési zemědělské podniky, jejichž vlastníkem byl stát. Lidé pracovali za plat, který byl samozřejmě velmi nízký a k obživě rolníků nedostatečný.³⁹⁸ Rolníci byli ve velké většině proti kolektivizaci, ale násilí, které režim v případě nesouhlasu aplikoval, je zlomilo. Represemi začalo nejdříve řešení kulaků, což bylo takzvané rozkulačování. Postihlo několik milionů zemědělců, kteří byli i se svými rodinami vystěhováváni ze svých domovů.³⁹⁹ Heslem stranických funkcionářů, verbujících rolníky do družstev, bylo: „Kdo nejde do kolchozu, je nepřítelem sovětské vlády.“⁴⁰⁰ Rolníci se bouřili. V letech 1928–1929 na mnoha místech vypukla ozbrojená povstání, která vláda pacifikovala pomocí vojska.⁴⁰¹

V kolchozech docházelo k omezení soukromého sektoru. Výrobní prostředky včetně dobytka byly plně znárodněny. Tento gigantický experiment připravil sovětskou ekonomiku o podstatnou část zvířectva. Místo toho, aby rolníci dali svůj dobytek do společného hospodaření, ho raději hromadně vybíjeli. Maso prakticky ihned snědli, nebo naložili do soli a schovali před všudy přítomnými kontrolními komisemi.⁴⁰² Opatřením vlády byl v tomto případě zákaz volného prodeje soli, čímž vláda chtěla donutit zemědělce k omezení zabíjení hospodářských zvířat. Opak se stal realitou. Rolníci raději maso nechali zkazit, než by dobrovolně svůj dobytek vydali. Stalinistické údaje o vybíjení živého inventáře v období kolektivizace

³⁹⁷ MARCOU, s. 110–111; REIMAN, Lenin, s. 148.

³⁹⁸ MONGILI, s. 89; SOUKUP, s. 172.

³⁹⁹ FISHMANN, s. 44; FLORES, s. 66; HAYEK, Fridrich August, Cesta k nevolnictví, Praha 1991, s. 73–74.

⁴⁰⁰ BULLOCK, s. 263.

⁴⁰¹ BRITOVŠEK, s. 159–162; VORÁČEK, III, s. 257.

⁴⁰² BULLOCK, s. 264; MARCOU, s. 112–113.

v letech 1928–1933, uveřejněné až po diktátorově smrti uvádějí závratná čísla. Bylo vybito celkem 26 600 000 kusů hospodářských zvířat. Konkrétně to bylo 46,6% hovězího dobytka, 47% koní a 65,1% ovcí.⁴⁰³ Kolektivizace šla ruku v ruce s přesídlováním různých etnik. Například desítky miliónů kusů dobytka uhynuly v důsledku násilného přesídlování kočovných pastevců.⁴⁰⁴

Režim si usmyslel usadit tisíce let putující kočovníky, kteří neuměli a nechtěli pracovat na polích. Odmítli se rovněž nechat ideově přesvědčit a budovat s tradičními zemědělci socialistické zemědělství.⁴⁰⁵ Považovali to za nepřijatelný zásah do svých tradic a v několika oblastech Kavkazu povstali proti komunistům. Zabíjeli čekisty a napadali rekvírovací komanda. Obživu si mnohdy obstarávali jako lupiči, kteří přepadávali vlaky vezoucí potraviny. Vláda považovala za nepřípustné, že by se někdo protivil její vůli a na nomády nasadila ozbrojené oddíly GPU. Tato komanda je vybíjela jako zvěř. Kočovníci, kteří tuto genocidu přežili, se smířili se svým osudem a po násilném přesídlení hromadně umírali.⁴⁰⁶

Stalin vytyčil plán pro první pětiletku, jehož náplní byla také kolektivizace 20% soukromých hospodářství. V listopadu 1929 jich bylo kolektivizováno necelých 8% a vůdci se zdálo, že je tento proces vleklý a málo razantní. Proto v prohlášení k výročí Říjnové revoluce odsoudil postupnou kolektivizaci jako pomalou a nařídil, že k ní musí být venkov donucen násilím. Jednoznačně z této situace obvinil kulaky jako třídu, která musí být neprodleně zničena.⁴⁰⁷ Schopnější zemědělce tedy chápal jako třídního nepřítele, jehož je třeba zlikvidovat jakýmkoli způsobem. Nařídil zabavovat jejich majetky, deportovat je, nebo rovnou popravovat. Definice kulaka byla velmi rozporuplná. Kdo vlastně byl kulakem? Jeho příjem měl

⁴⁰³ OVERY, s. 65; TUCKER, s. 212.

⁴⁰⁴ MOULIS, Běsové, s. 19; ŠVANKMAJER, s. 373.

⁴⁰⁵ MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 62–63.

⁴⁰⁶ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 92; KATAMIDZE, s. 39.

⁴⁰⁷ FLORES, s. 68; TUCKER, s. 166.

činit minimálně 300 rublů ročně, měl provozovat obchodní činnost, pronajímat různé stroje či budovy. Tato velmi povrchní a nanejvýš rozporuplná definice se dala vztáhnout na čtyři až pět miliónů lidí. Stačilo, aby rolník splňoval jednu z těchto podmínek, a rázem se z něho stal třídní nepřítel.⁴⁰⁸

Tříčlenné komise, nechvalně známé trojky, složené z místního šéfa tajné služby, tajemníka strany a předsedy sovětu vytvářely seznamy rolníků, kteří měli být rozkulačeni.⁴⁰⁹ V praxi to znamenalo popravu, deportaci do Gulagu, nebo v nejlepším případě nucené vystěhování do jiné, většinou sibiřské oblasti. Robert Conquest⁴¹⁰ ve své knize *The Great Terror* píše, že tímto způsobem byla řešena existence až 11 miliónů osob. Úmrtnost deportovaných byla odhadována na 20%. Mrtvé většinou tvořili starci, ženy a děti.⁴¹¹ Stalin dokázal vytvořit také takzvané „podkulačníky“, což byla skupina lidí pocházející ze střední a spodní vrstvy. Tato část zemědělského obyvatelstva buď pomáhala kulakům, nebo byla nedostatečně agilní ve veřejných procesech s nimi. Milióny těchto lidí byly vyhnány ze svých domovů. Stali se z nich vyvrženci, které vláda pronásledovala. Žili prakticky na ulici a kolem železničních tratí, kde čekali, zda někdo z vlaku nevyhodí zbytky nějakého jídla.⁴¹²

V letech 1930 až 1931 byla kolektivizace venkova dokončena. V kolchozech se nacházelo přes 80% rolnických hospodářství, 90% půdy a výrobních prostředků. Stalin a jeho vláda rozhodli, že tímto krokem vznikly podmínky k tomu, aby z venkova byly odčerpány veškeré výnosy a výrobky do měst. V nich bylo třeba alespoň zčásti nakrmit stále nespokojenější dělnickou třídu. Vláda nařizovala stále vyšší dodávky obilí, které nemohli

⁴⁰⁸ COURTOIS, s. 135; MONGILI, s. 84; RAYFIELD, s. 159.

⁴⁰⁹ MARCOU, s. 112.

⁴¹⁰ George Robert Acworth Conquest (narozen 1917) je anglo-americký historik a básník píšící o sovětských dějinách. Je zasloužilým výzkumným pracovníkem na Stanfordově univerzitě.

⁴¹¹ BULLOCK, s. 275; MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 63–65.

⁴¹² FISHMANN, s. 45; MONGILI, s. 86.

zemědělci splnit. Za nesplnění dodávek následoval trest, jenž se vymykal jakýmkoli dosavadním praktikám. Rolníkům byla odebírána veškerá úroda, včetně osiva na příští rok.⁴¹³ Jelikož z vesnic bylo odváženo vše, z čeho šlo vyrobit jídlo, vypukl hlad, jaký země pamatovala pouze v případech katastrofální neúrody. Lidé houfně umírali hladem a opouštěli vesnice v naději, že ve městech seženou něco k jídlu. Bylo spočítáno, že během kolektivizace zemřelo pět miliónů lidí následkem hladu.⁴¹⁴

Režim samozřejmě o hladomorech věděl, ale tvrdošíjně o nich mlčel. V tisku se o nich neobjevilo ani slovo, naopak novináři pěli chválu na reformy, které měly ze zaostalého venkova učinit ráj na zemi.⁴¹⁵ Bylo smutným paradoxem, že se v tisku 30. let 20. století objevovaly zprávy o hladomorech například v Polsku a Československu a mnozí sovětští občané tomu věřili. Sovětský svaz byl hermeticky uzavřenou oblastí, kam nemohla proniknout zahraniční média. Informovanost obyvatel o cizích zemích byla proto na velmi nízké úrovni. Sovětský spisovatel Michail Alexandrovič Šolochov⁴¹⁶ se odvážil Stalina upozornit na nelidské zacházení s rolníky a následný hladomor. Diktátor mu však odpověděl, že na venkově probíhají pouze hladové sabotáže, které si rolníci vymysleli, aby mohli vydírat stát. Obvinil je ze snahy dostat zemi na kolena, proti čemuž je třeba tvrdě vystoupit.⁴¹⁷ Když se dozvěděl o kanibalismu na Ukrajině, obvinil místní funkcionáře ze lži, kterou chtějí zemědělci přesvědčit vládu k rozdělení posledních potravinových zásob.⁴¹⁸ Prominentní spisovatel Maxim Gorkij, ospravedlňující zločiny režimu, mluvil o „rolnické zášti“ a momentální kritickou situaci nazval „sprostou skutečností“. V jednom svém románu tento spisovatel napsal, že rolníci

⁴¹³ BRITOVŠEK, s. 54–55; BULLOCK, s. 266–268.

⁴¹⁴ COURTOIS, s. 137; ŠVANKMAJER, s. 374.

⁴¹⁵ FLORES, s. 70; TUCKER, s. 220–222.

⁴¹⁶ Michail Alexandrovič Šolochov (1905–1984) byl sovětský spisovatel, v roce 1965 obdržel Nobelovu cenu.

⁴¹⁷ BULLOCK, s. 269–271; COURTOIS, s. 152.

⁴¹⁸ COURTOIS, s. 150–151.

„musejí být vyrváni z kořenů a jejich tradice musí zmizet z paměti lidské duše“.⁴¹⁹ V roce 1933 vznikala na vesnicích politická oddělení s neomezenými pravomocemi. Byla namířena proti lidem nesplňujícím povinné dodávky zemědělských produktů. Byla to jakási prodloužená ruka vlády, která tvrdě trestala viníky za špatné hospodaření. Sovětský systém zaplatil obrovskou cenu za svoji představu o efektivitě velkovýroby. Ta se v konečné fázi ukázala jako scestná. Způsob násilné kolektivizace, odměňování postrádající motivaci a v první řadě uměle stlačené výkupní ceny měly za následek, že se tolik propagované socialistické zemědělství stalo neúčinným břemenem sovětského hospodářství.⁴²⁰

Stalin věděl, že kolektivizace neměla očekávanou odezvu a byla spíše katastrofou. Místo řešení, které by vedlo k nějakým výsledkům, nařídil najít a potrestat viníky. Znovu byli vším vinni kulaci, údajní škůdci sovětského hospodářství, mstící se socialistickému režimu. Vláda si nepřipouštěla, že bývalí pomocníci v hospodářství, čeledíni a nádeníci neumějí hospodařit. Ti schopní, co to uměli, byli buď mrtvi, nebo čekali na smrt v pracovních táborech a vyhnaneckých koloniích. Znovu stovky vlaků odvážely odsouzence na Sibiř. Stát musel nechat postavit nové pracovní tábory, neboť trestanců bylo tolik, že je často nebylo kam zavírat.⁴²¹ Sovětská zemědělská modernizace plnila gulagy, které měly stálý přísun otroků a tento stav neskončil ani po dovršení kolektivizace.⁴²² Paradoxem bylo, že k deportaci minimálně na deset let stačila krádež mnohdy jen několika rajčat či hrstí obilí. Vláda zakázala rolníkům odcházet z kolchozů. Mnoho vesnic bylo obklíčeno oddíly GPU, aby tak bylo zabráněno odchodu rolníků. Ti se ze zoufalství bouřili. V 30. letech 20. století letěch musel režim potlačovat více než tisíc rolnických povstání.⁴²³ Kolektivizace

⁴¹⁹ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 93.

⁴²⁰ FLORES, s. 68.

⁴²¹ BULLOCK, s. 260; MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 66.

⁴²² BABEROWSKI, Rudý teror, s. 94; COURTOIS, s. 178–179.

⁴²³ TUCKER, s. 221.

degradovala rolníky na poddané. Neproměnila je v proletáře, nýbrž v chudáky. Režim je mohl kdykoli okrádat, neboť postupně sprovodil ze světa kulaky a vesnici si podmanil násilím. Tím se bolševici dostali do podvědomí rolníků pouze jako symbol násilí a zvěle.⁴²⁴

⁴²⁴ COURTOIS, s. 119; RAYFIELD, s. 160.

9. STALINISMUS A INTELEKTUÁLOVÉ

Bolševici pro udržení své moci potřebovali lid jako manipulovatelnou masu, která by přijala bez výhrad jejich vůli. V roce 1922 komise ve složení Vladimír Lenin, Felix Dzeržinskij, Vjačeslav Menžinskij a Josef Unszlicht⁴²⁵ sestavila seznam 160 nepřátel revoluce, takzvaných nežádoucích intelektuálů, mezi nimiž byli většinou filosofové, akademici, vědci a novináři. Ti měli být deportováni z nově vzniklého bolševického státu.⁴²⁶ Tímto delikátním úkolem, který znamenal vyhnání čelních představitelů inteligence, pověřil Lenin Stalina. Ten jeho představu o takzvaném očištění Ruska od vzpurných a nepoddajných jedinců jednou pro vždy realizoval.⁴²⁷ V podzimních měsících roku 1922 vypluly z Petrohradu dva parníky Oberbürgermeister Haken a Preussen, které vešly do historie pod přezdívkou „Parníky filosofů“, na kterých opustil Rusko výkvět inteligence.⁴²⁸ Tito vyhnanci, z nichž asi nejslavnější byl filosof Nikolaj Alexandrovič Berďajev,⁴²⁹ hledali dočasný či nový domov v několika zemích Evropy. Vytvořili tak nepřehlédnutelnou komunitu v Paříži, Berlíně a Praze a v jejich kulturních dějinách zanechali nesmazatelnou stopu.⁴³⁰

Koncem září 1922 bolševický deník Pravda vyhnání ruské inteligence oznámil. Byla to však jediná zpráva o této události, neboť během celé sovětské vlády se k tomuto tématu prakticky již nikdo nevyjadřoval. Britský národní deník The Times o tomto incidentu psal a jmenoval ve svém článku několik nejvýznamnějších vyhnanců. Již zmiňovaný Nikolaj Berďajev v něm byl nazván geniálním představitelem

⁴²⁵ Josef Unszlicht (1879–1938) byl ruský revolucionář polského původu a sovětský politik.

⁴²⁶ LIBERDA, s. 83; REIMAN, Lenin, s. 26.

⁴²⁷ SOLŽENICYN, Souostrovi Gulag, s. 211.

⁴²⁸ STRÖBINGER, s. 24.

⁴²⁹ Nikolaj Alexandrovič Berďajev (1874–1948) byl ruský křesťanský filosof a publicista, blízký personalismu.

⁴³⁰ CHAMBERLAINOVÁ, Lesley, Parník filosofů: Lenin a vyhnání inteligence, Praha 2009, s. 13; RAYFIELD, s. 113.

náboženské filosofie. Dále to byli Michail Andrejevič Osorgin,⁴³¹ spisovatel, novinář a známý dopisovatel z Itálie a profesor Alexandr Kizevetter,⁴³² významný historik a zakládající člen konstituční demokratické strany kadetů.⁴³³ Ti již v roce 1917 vystoupili proti Leninovi. Profesor Kizevetter ho na mítincích veřejně kritizoval. Dalšími jmenovanými britským deníkem byli filosofové Semjon Ljudvigovič Frank,⁴³⁴ Lev Platonovič Karsavin,⁴³⁵ Nikolaj Onufrijevič Losskij,⁴³⁶ Ivan Alexejevič Iljin⁴³⁷ a známý a oblíbený literární kritik Julij Isaevič Ajchenvald.⁴³⁸ V roce 1922 nevyšlo v Rusku skoro žádné literární ani odborné dílo, neboť inteligence byla dokonale zavražďena a umlčena.⁴³⁹

Tato bolševická akce, uzákoněná dekretem z 10. srpna 1922, byla velkým skandálem. Mezi deportovanými byli veřejně známí a nejkvalifikovanější lidé Ruska. Psali knihy a noviny, které umírněná a vzdělanější vrstva hojně četla. Pracovali jako vyučující na univerzitách, institutech a různých školách, kam v té době ještě i skalní bolševici posílali svoje děti. Byli výjimeční v akademických a novinářských profesích, které tehdy prožívaly renesanci, jdoucí ruku v ruce s liberalizací a profesionalitou v posledním desetiletí carismu.⁴⁴⁰

Mnozí byli kvalifikovaní činitelé a vrcholní administrátoři univerzit, kteří se těšili přízni lidu pro svou službu veřejnosti. V jediném okamžiku, kterým byl střet s totalitním režimem, přišli tito myslitelé o své domovy

⁴³¹ Michail Andrejevič Osorgin (1878–1942) byl ruský spisovatel, novinář a esejista.

⁴³² Alexander Kizevetter (1866–1933) byl ruský badatel, který se po deportaci z Ruska v roce 1922 usadil v Praze.

⁴³³ SAVICKÝ, s. 210.

⁴³⁴ Semjon Ljudvigovič Frank (1877–1950) byl ruský náboženský filozof.

⁴³⁵ Lev Platonovič Karsavin (1882–1952) byl ruský náboženský filozof a historik středověku.

⁴³⁶ Nikolaj Onufrijevič Losskij (1870–1965) byl ruský filosof, představitel ruského intuicionismu, personalismu a etiky založené na svobodě.

⁴³⁷ Ivan Alexejevič Iljin (1883–1956) byl filosof, publicista a hlasatel nesmiřitelného boje proti bolševikům.

⁴³⁸ Julij Isaevič Ajchenvald (1872–1928) byl ruský literární kritik a esejista. Do ruštiny přeložil kompletní dílo A. Schopenhauera. SAVICKÝ, s. 213; SOLŽENICYN, Souostroví Gulag, s. 211.

⁴³⁹ CHAMBERLAINOVÁ, s. 14; LIBERDA, s. 83.

a vlast. Byli přesvědčeni, že nové Rusko bude ztraceno, pokud se zřekne bolševiky zatracovaného náboženství, mající dle jejich mínění nezastupitelnou úlohu v sociálním programu. Byli to většinou konzervativní jedinci a silní zastánci náboženského smýšlení. V této chaotické době byl však náboženský konzervativismus odsouzen k zániku.⁴⁴¹

Téměř všichni, kteří se ocitli na Leninově seznamu filosofů, politických novinářů, literárních kritiků, vydavatelů a ekonomů vděčili svému exodu protibolševické kampani. Pokud se jejich aktivity dostaly do zorného úhlu Rady lidových komisařů, bylo velice pravděpodobné, že budou deportováni. Protibolševická opozice nebyla v žádném případě jednolitá. Sami bolševici se ale propagandou na Západ velmi snažili o rozšíření obrazu jednolitosti takzvaných ideologických nepřátel revoluce. Nesnažili se ani zjistit, proč byli určití jedinci proti revoluci, neboť odpor proti ní přicházel z mnoha stran. Nelze je shrnout do jednoho „bělogvardějského“ nebo „reakcionářského“ elementu, jak se snažil prosadit Lenin a po něm Stalin.⁴⁴² Opozice měla mezi sebou velké rozpory, což bylo výhodou pro bolševiky. Těžko mohli najít programově společnou řeč zastánci absolutní svobody, vlastenci, křesťanští socialisté, nacionalisté, sociální demokraté evropského stylu a kooperativisté. Přes rozdílnost svých vizí však měli společné to, že se všichni zúčastnili konce ruského státu.⁴⁴³

Rusko tak přišlo o odborníky ve svém oboru, kteří se již neměli nikdy vrátit. Mezi vyhnance patřil i Roman Osipovič Jakobson,⁴⁴⁴ špičkový filolog a literární teoretik. Pod tíhou bolševické skutečnosti opustil Rusko již o dva roky dříve.⁴⁴⁵ Jakobson jako modernista byl svým způsobem blízký revoluci. Jeho emigrace a následná kariéra v zahraničí se odrazila v jeho

⁴⁴⁰ COURTOIS, s. 119.

⁴⁴¹ SAVICKÝ, s. 213–217.

⁴⁴² CHAMBERLAINOVÁ, s. 15.

⁴⁴³ RAYFIELD, s. 111.

⁴⁴⁴ Roman Osipovič Jakobson (1896–1982) byl ruský lingvista, představitel strukturalismu a jeden z nejvýraznějších představitelů lingvistiky 20. století.

⁴⁴⁵ AUGUST, s. 50.

pracích. Přes veškerou averzi k novému režimu ukázaly možnost přenesení určitých ruských idejí do Evropy. Následujícími vyhnanci byli levicoví ekonomové Sergej Nikolajevič Prokopovič⁴⁴⁶ a jeho žena Jekatěrina Dmitrijevna Kuskovová.⁴⁴⁷ Ve svých dílech dávali přednost před revolucí sociálním reformám.⁴⁴⁸ Dalším „nebezpečným“ intelektuálem byl Dmitrij Fedorovič Selivanov.⁴⁴⁹ Byl původem aristokrat, geniální matematik a nadšený cestovatel. Jeho proviněním byly účasti na mnoha mezinárodních konferencích. Z nich měl mnoho známých z oboru, ale neruské národnosti, což bylo automaticky režimu podezřelé.⁴⁵⁰ Šokovaní vyhnanci, jejichž vinou byla jejich inteligence a rozdílné názory, byli vrženi do nejistého osudu. Na druhé straně mnozí věděli, nebo tušili, že je v rodné zemi nečeká tvůrčí budoucnost. Cesta ze země byla tedy jejich jedinou záchranou. Období pěti let po revoluci přineslo dřívějším kulturně vlivným vrstvám jen ponížení, hlad a věznění. Tento Leninův politický tah byl jen relativně mírným činem, neboť zůstávající inteligence v Rusku byla v následujících letech tvrdě perzekvována.⁴⁵¹

Vůdce bolševiků měl v plánu jakousi svoji vizi racionalizace Ruska. Chtěl vybudovat nový, výkonný a moderní stát, což znamenalo zničit vše staré, co se míjelo s myšlenkami bolševismu. Věděl, že nejvíce mu v tom překážejí náboženští myslitelé a filosofové, kteří ovlivňovali individuální vědomí lidí. Byl to totalitární projekt, který Lenin jen s ohledem na přihlížející Západ nechal uskutečnit relativně mírným způsobem, neboť se v té době chtěl vyhnout mezinárodnímu skandálu. Některé západní politické kruhy si v té době myslely, že Lenin je vyvrcholením osvícenství

⁴⁴⁶ Sergej Nikolajevič Prokopovič (1871–1955) byl ruský statistik, ekonom, publicista a politický činitel.

⁴⁴⁷ Jekatěrina Dmitrijevna Kuskovová (1869–1958) byla ruská ekonomka, novinářka a politička.

⁴⁴⁸ COURTOIS, s. 180.

⁴⁴⁹ Dmitrij Fedorovič Selivanov (1855–1932) byl původem šlechtic, světový matematik, expert na algebru, člen Ruské akademie věd a vynikající lingvista.

⁴⁵⁰ CHAMBERLAINOVÁ, s. 16.

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 17; SAVICKÝ, s. 218–222.

ve své zemi. Například známý anglický spisovatel George Bernard Shaw⁴⁵² se netajil jistým obdivem k sovětskému režimu.⁴⁵³ Čas ukázal, že to byl omyl, neboť myšlení lidí řídil režim. Vzal na sebe v Rusku nový druh politické formy, která se stala pilířem totalitního systému. Ten uvedl po roce 1917 v život militantní praktiky a následný zákaz všech projevů jakékoli víry a zničení lidského individuálního vědomí. Tímto způsobem se režim snažil na druhé straně o stvoření nového člověka, poslušného novému systému. Režim si nepřál, aby myšlení lidí bylo ovlivněno náboženstvím.⁴⁵⁴

Odstraňování inteligence se stalo pro milióny Rusů signálem, že se nový bolševický stát začal uzavírat vnějšímu světu.⁴⁵⁵ Na ochranu informací, které byly poplatné bolševikům, byl založen Glavlit,⁴⁵⁶ což byla cenzorská agentura. Tímto krokem se dostala veškerá literární činnost pod státní kontrolu. Ruku v ruce s tajnou službou Čeka, později GPU, NKVD a KGB, byly od této doby kontrolovány noviny a veškerá publikační činnost uvnitř státu. Na druhé straně bránily nežádoucím informacím dostat se do ruského tisku.⁴⁵⁷ Režim nejenže vykázal a mnohdy násilně umlčel nežádoucí myslitele jejich deportací do zahraničí, ale musel se také postarat, aby se jejich slova nemohla dostat z ciziny mezi lid. V roce 1922 byly již všechny literární a akademické organizace pod dohledem Glavlitu. Výjimku tvořila Akademie věd, která si v té době zachovala jakousi formu nezávislosti. Velmi mocný politik té doby Grigorij Zinovjev se v roce 1922 postaral o zavření Domu spisovatelů, Domu umění a Domu vědců. Byly považovány za málo příznivé porevoluční době.⁴⁵⁸ Za rozvinutého

⁴⁵² George Bernard Shaw (1856–1950) byl anglický dramatik, prozaik a esejista irského původu. Byl rovněž nositelem Nobelovy ceny za literaturu v roce 1925.

⁴⁵³ BULLOCK, s. 284; COURTOIS, s. 120.

⁴⁵⁴ CHAMBERLAINOVÁ, s. 20; MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 87.

⁴⁵⁵ SAVICKÝ, s. 256–260.

⁴⁵⁶ Glavlit, Generální ředitelství pro ochranu státního tajemství v tisku v rámci Rady ministrů SSSR byla oficiální instituce cenzury a ochrana státního tajemství v Sovětském svazu. Byla založena v roce 1922 pod názvem „Hlavní správa pro literární a vydavatelské záležitosti v RSFSR Narkompros“, zkráceně Glavlit.

⁴⁵⁷ TUCKER, s. 126.

⁴⁵⁸ RAYFIELD, s. 114.

stalinismu po roce 1929 velmi vzrostla kontrola režimu nad myšlením občanů. Bolševickou špičkou byl vyvíjen tlak na fungování takzvaných „rudých profesorů“, kteří měli za povinnost vychovávat novou inteligenci, která by měla více reprezentovat dělníky a rolníky.⁴⁵⁹

Vzhledem ke stupni vzdělanosti širších vrstev národa si ve 20. letech 20. století málo lidí uvědomovalo nepřítomnost ruské filosofie. Zčásti je to logické, neboť v té době nebylo lehké se uživit a filosofie nebyla pro život tak důležitá jako dostatek jídla. Ruská filosofie v tradiční formě upadala. Tato akademická disciplína byla na začátku 30. let 20. století stavěna na základech, které úplně vypustily náboženskou minulost. Nová ideologie zajišťovala, že nové generace Rusů vyrostou v nenávisti ke klasické filosofii. Představitelé takzvané „staré školy“ zmizeli. Byli buď vyhnáni, zavražděni, nebo zavražděni.⁴⁶⁰ Například historik umění a náboženský myslitel Pavel Alexandrovič Florenskij⁴⁶¹ a fenomenolog Gustav Gustavovič Špet⁴⁶² byli zastřeleni během čistek v roce 1937. Významný filosof Alexej Fjodorovič Losev⁴⁶³ byl poslán do Gulagu. Literární vědec Michail Michajlovič Bachtin⁴⁶⁴ byl vypovězen do provincie. Skrýval své zájmy a nepublikoval a bylo i mnoho dalších, jejichž osudy zasáhla bolševická revoluce.⁴⁶⁵

Ve 20. letech 20. století poskytlo hlavní město Československa Praha dočasný domov řadě ruských intelektuálů. Praha se v té době stala významným střediskem emigrace. Ve 30. letech 20. století žilo v Praze

⁴⁵⁹ CHAMBERLAINOVÁ, s. 265.

⁴⁶⁰ COURTOIS, s. 119.

⁴⁶¹ Pavel Alexandrovič Florenskij (1882–1937) byl ruský teolog, filozof, matematik a elektroinženýr.

⁴⁶² Gustav Gustavovič Špet (1879–1937) byl ruský idealistický filozof, stoupenec Husserlovy fenomenologie a Hegelovy filozoficko-historické koncepce. Přeložil Hegelovu Fenomenologii ducha a předjímal některé myšlenky hermeneutiky.

⁴⁶³ Alexej Fjodorovič Losev (1893–1988) byl ruský filozof, filolog a kulturolog. Byl jednou z nejvýznamnějších osobností ruského filozofického a náboženského myšlení 20. století.

⁴⁶⁴ Michail Michajlovič Bachtin (1895–1975) byl ruský literární vědec, teoretik kultury a původce pojmů chronotop, monologičnost/polyfoničnost a karnevalismus.

⁴⁶⁵ COURTOIS, s. 120; CHAMBERLAINOVÁ, s. 266.

více než třicet tisíc ruských emigrantů. Československá vláda financovala první setkání ruské akademické a pedagogické diaspory v Praze, kde byla koncem roku 1923 otevřena Ruská lidová univerzita. Jejím prvním rektorem se stal Michail Michajlovič Novikov.⁴⁶⁶ Největší oblibu na ruské univerzitě získala právnická fakulta, na níž se každý rok zapisovalo několik set Rusů. Praha se tak v roce 1924 stala mimo Rusko prvním městem, v němž působila skupina expertů na ruské problémy.⁴⁶⁷

Leninovo a poté Stalinovo vnímání lidského potencionálu záviselo na tvrdém a neomezeném využití lidské vůle pro problémy společnosti jako celku. V jejich myšlení neměla místo jakási nadčasová realita, která limitovala lidské uvažování. Tvrdě tlačili lidskou mysl na formulaci jakéhosi plánu a chtěli, aby podle toho lidé jednali.⁴⁶⁸ Bolševická politika stavěla částečně na koncepci liberálně humanistického světa a tvrdila, že koncept a existence Boha jsou v moderní době zbytečné. Problémem liberálních humanistů 30. let 20. století bylo, jak souhlasit s racionalitou jako byla bolševická realita s neracionálními křesťanskými socialisty ruského typu, jako byl například Berďajev.⁴⁶⁹ Nemohli se nikdy shodnout na pojmu ateismus a jeho významu pro společnost. Pochybnosti, jestli znamená pokrok a zda se má podporovat, byly nasnadě. Realita tohoto názoru je pro tuto dobu velmi obtížně definovatelná, neboť bolševici byli schopni tolerovat Boha jen jako nejistou pověru. V případě, že by to mělo znamenat něco víc, s tím nemohli absolutně souhlasit, to se vymykalo jejich programu.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Michail Michajlovič Novikov (1876–1965) se stal profesorem Svobodné ruské univerzity v Praze, smluvním profesorem UK, posléze spoluzakladatelem a profesorem PŘFKU v Bratislavě. Na jaře 1945 se uchýlil před sovětskou tajnou policií do Mnichova.

⁴⁶⁷ CHAMBERLAINOVÁ, s. 194; SAVICKÝ, s. 211–212.

⁴⁶⁸ HILDERMEIER, Manfred, Interpretationen des Stalinismus. In: Historische Zeitschrift 264, 1997, 3, s. 655.

⁴⁶⁹ LIBERDA, s. 83.

⁴⁷⁰ CHAMBERLAINOVÁ, s. 273.

Jestliže měl sovětský lid nějaké zastání a naděje dříve než teror zahubí jeho svědomí a zdravý rozum, tak to bylo v tvůrčí inteligenci, zejména ve spisovatelích. V době carismu se stavěli do role ochránců národa básníci, romanopisci a filosofové, často riskující ostouzení či vyhnání na Sibiř. Například spisovatel Lev Nikolajevič Tolstoj⁴⁷¹ a filosof Vladimír Sergejevič Solovjov⁴⁷² riskovali represe pro záchranu života mnoha lidí, které chtěl carský režim zlikvidovat.⁴⁷³ Jejich pokračovateli byl například Vladimír Vladimirovič Majakovskij,⁴⁷⁴ nejznámější osobnost futurismu, který se v roce 1930 zastřelil, zanechav stručný dopis na rozloučenou s lakonickým závěrem: „Vážně – není vyhnutí. Zdravím.“⁴⁷⁵ Michail Afanasjevič Bulgakov⁴⁷⁶ se před mocí bolševického režimu raději sklonil, aby mohl tvořit.⁴⁷⁷ Jednou z výjimek byl básník Osip Emilevič Mandelštam,⁴⁷⁸ jenž měl odvahu čelit v jakékoli záležitosti Stalinovi a Menžinskému. Postavil se na stranu svobody svědomí a svobodného práva, které povýšil nad vlastní život a usilování o vlastní štěstí.⁴⁷⁹

Stalin byl nesporně krutější nežli všichni carové před ním a o to bylo přivírání očí sovětských intelektuálů nad jeho činností horší, než souhlas s útlakem carismu v 19. století. Paradoxem je, že zbabělost mnoha sovětských intelektuálů vedla k stejnému trestu, jaký by přivedila jejich odvaha. Byli drženi v psychické pasti a starost o osud svých nejbližších

⁴⁷¹ Lev Nikolajevič Tolstoj (1828–1910) byl ruský spisovatel, filozof a představitel realismu. ŠVANKMAJER, s. 279–280.

⁴⁷² Vladimír Sergejevič Solovjov (1853–1900) byl vlivný ruský filosof, publicista, univerzitní učitel, teolog a mystik.

⁴⁷³ ŠVANKMAJER, s. 302.

⁴⁷⁴ Vladimír Vladimirovič Majakovskij (1893–1930) byl ruský prozaik, básník a dramatik. Stal se zakladatelem ruského futurismu, který ovlivnil celou sovětskou literaturu. Psal také filmové scénáře a dětskou literaturu. V roce 1930 spáchal sebevraždu. MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 285.

⁴⁷⁵ OVERY, s. 305.

⁴⁷⁶ Michail Afanasjevič Bulgakov (1891–1940) byl sovětský prozaik a dramatik.

⁴⁷⁷ MONTEFIORE, s. 114.

⁴⁷⁸ Osip Emilevič Mandelštam (1891–1938) byl ruský prozaik, esejista, překladatel, literární kritik a jeden z největších ruských básníků 20. století.

⁴⁷⁹ MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 289–290; TUCKER, s. 603; VASILJEVOVÁ, s. 181–182.

umožnil režimu dělat si s nimi, co chtěl. Často se v jejich rodinách angažovaly tajné služby. Vybraly si vždy nějakou oběť bez ohledu na loajalitu k režimu, takže jejich zbabělost a spolupráce s režimem vyzněla mnohdy naprázdno.⁴⁸⁰

Stalin se chtěl vypořádat s inteligencí, ale protože na spisovatelích, tvůrcích filmu a hudebních skladatelích závisela jeho vlastní zábava, byl nucen postupovat opatrněji. Jiné skupině obyvatelstva se této „výsady“ nedostalo. Stalin věděl, že nové inženýry si režim za čas vyškolí, traktory mohou nahradit rolníky, zdecimované politbyro se mohlo snadno doplnit z řad horlivých jedinců Ústředního výboru, ale najít nové a alespoň trochu schopné spisovatele, skladatele, herce a malíře bylo mnohem těžší. Mladí proletářští spisovatelé produkovali pod nátlakem jen málo děl, které by se nedaly nazvat brakem. To si sovětský vůdce plně uvědomoval. Dobře věděl, že někteří umělci jsou prostě nenahraditelní.⁴⁸¹ Glavlit byl nenáviděn a cenzurní tlak narůstal. Sklady antikvariátů byly pod dohledem a často pročišťovány. Knihovny byly zbavovány takzvané špíny proti ideologii. Několika státním knihovnám však byly povoleny speciální uzavřené sklady zakázaných knih.⁴⁸² Pavel Ivanovič Lebeděv-Poljanskij,⁴⁸³ vysoký funkcionář Glavlitu, snažící se o soužití loajálních i méně přizpůsobivých spisovatelů v té době prohlásil: „Celá fronta soudobé literatury úpí. Nemůžeme být sebou samými a naše umělecké svědomí je neustále znásilňováno... Kdyby se dnes mezi námi objevil Dostojevskij, ... musel by i on strčit zpátky do šuplíku všechny své rukopisy označené razítkem Glavlitu ‚zakázáno‘.“⁴⁸⁴

V květnu 1928 skončila poněkud volná doba NEPu. Po ní následovaly persekuce, velký nárůst daní a zanikla také do té doby

⁴⁸⁰ COURTOIS, s. 181; RAYFIELD, s. 147.

⁴⁸¹ RAYFIELD, s. 148; SLÁDEK, Stalinská éra, s. 468.

⁴⁸² OVERY, s. 314.

⁴⁸³ Pavel Ivanovič Lebeděv-Poljanskij (1881–1948) byl literární kritik a významný cenzor Glavlitu.

⁴⁸⁴ RAYFIELD, s. 149.

nezávislá vydavatelství. Autoři se tak ocitli odříznuti od ruské kultury v zahraničí. Byli zcela závislí na milosti nakladatelských rad a státního vydavatelství v rukou cenzorů Glavlitu. Velcí básníci Augustin Ivanovič Vološin,⁴⁸⁵ Anna Andrejevna Achmatovová⁴⁸⁶ a Osip Mandelštam přestali psát verše. Boris Leonidovič Pasternak⁴⁸⁷ opustil lyriku. Sergej Alexandrovič Jesenin⁴⁸⁸ spáchal sebevraždu, zanechav na rozloučenou báseň napsanou vlastní krví a satirická próza Michaila Bulgakova se znelíbila cenzorovi.⁴⁸⁹

V Bulgakovově díle *Osudná vejce*, jehož děj byl zasazen do roku 1922, byl zobrazen marxismus jako vejce plazů. Ta byla zaměněna za vejce slepičí a zpusťovala zemi, místo aby ji nakrmila. Stalin pilně četl mezi jinými i tyto autory. Seběmenší narážku, kterou by v díle vytušil, nechával tvrdě potrestat. Například dílo Borise Andrejeviče Pilňaka⁴⁹⁰ *Psí srdce* líčí lidské bytosti jako křížence psa a člověka Homo sovieticus. V dalším díle *Pověst o nezhašeném měsíci* vypráví autor o smrti známého velitele občanské války Michaila Vasiljeviče Frunzeho,⁴⁹¹ o jehož břišní operaci v náznacích napsal, že byla vlastně Stalinem objednanou vraždou.⁴⁹² Bolševický vůdce byl velmi rozzloben a autor a vydavatel přísně potrestáni. Později zahynuli v pracovním táboře na Sibiři. Humorista Michajl

⁴⁸⁵ Augustin Ivanovič Vološin (1874–1945) byl podkarpatskoruský duchovní řeckokatolické církve, učitel a československý politik.

⁴⁸⁶ Anna Andrejevna Achmatovová (1889–1966) byla významná ruská lyrická básnířka a překladatelka. SCHADOVÁ, Martha, Stalinova dcera: Život Světlany Allilujevové, Praha 2005, s. 117–118.

⁴⁸⁷ Boris Leonidovič Pasternak (1890–1960) byl ruský básník, spisovatel a nositel Nobelovy ceny za literaturu z roku 1958.

⁴⁸⁸ Sergej Alexandrovič Jesenin (1895–1925) byl ruský spisovatel a hlavní představitel ruského imażinismu, lze ho řadit i mezi tzv. „selské básníky“.

⁴⁸⁹ MONGILI, s. 168; RAYFIELD, s. 150; SCHADOVÁ, s. 119–120; TUCKER, s. 634.

⁴⁹⁰ Boris Andrejevič Pilňak (1894–1938) byl ruský prozaik a oběť stalinského teroru. Zpočátku inklinoval k filozofii dekadence a vitalistického modernismu. Později razil v ruské próze 20. let 20. století typ tzv. sekané prózy, uplatňující kinematografickou montáž dokumentárních faktů, reportážních líčení i rozjímání o osudu Ruska za občanské války i v dalších letech.

⁴⁹¹ Michail Vasiljevič Frunze (1885–1925) byl sovětský politik, vojenský činitel a významná osobnost ruské občanské války.

⁴⁹² MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 140; RAYFIELD, s. 149.

Michajlovič Zoščenko⁴⁹³ napsal zvířecí bajku, v níž je popisován útěk opice ze zoologické zahrady. Ta žila jeden den mezi lidmi v sovětské zemi a po něm se dobrovolně vrátila do své klece. Bolševičtí cenzoři napadli tuto bajku jako utajovanou protisovětskou propagandu, neboť odmítali souhlasit s tím, že opice mohla dát přednost kleci před „skvělou“ sovětskou realitou.⁴⁹⁴

Jedním ze spisovatelů, kteří se hráli na výsluní oblíbenosti režimu, byl Maxim Gorkij.⁴⁹⁵ Přes počáteční neshody s Leninem a poté i Stalinem posloužil jako spisovatelská ikona sovětské propagandy. Gorkij byl jedním z těch, kteří založili první legální bolševické noviny „Novaja žizň“ (Nový život) v roce 1905. V té době se také seznámil s Leninem. Po několika nucených pobytech v zahraničí se v roce 1913 vrátil do Ruska, kde založil nakladatelství „Všemirnaja literatura“ (Světová literatura). Bylo paradoxem, že na jedné straně poskytoval ochranu některým spisovatelům před rozpínajícím se režimem, ale na straně druhé aktivně podporoval útlak a pronásledování církve.⁴⁹⁶ Časté pobyty v zahraničí ve 20. letech 20. století umocňovaly jeho rozpolcenost ve vztahu k Sovětskému svazu. Několik let žil na italském ostrově Capri, kde i literárně tvořil. Jeho pobyty však byly monitorovány tajnou službou. Stalin si ho vyhlédl jako vzor sovětských spisovatelů, po němž budou v budoucnu pojmenovány ulice, továrny a města. Po návratu do vlasti v roce 1931 byl oslavován. Stal se prominentem režimu a v roce 1934 byl zvolen předsedou Svazu spisovatelů Sovětského svazu. Smutnou pravdou byly jeho reakce k medializovaným soudním procesům 30. let 20. století, v nichž souhlasil s tvrdými tresty pro třídní nepřátele.⁴⁹⁷

⁴⁹³ Michail Michajlovič Zoščenko (1895–1958) byl ruský spisovatel, satirik a dramatik. Psal krátké satirické povídky, kritizující morálku a mezilidské vztahy v porevoluční sovětské společnosti.

⁴⁹⁴ BULLOCK, s. 888; MONGILI, s. 168; SCHADOVÁ, s. 117.

⁴⁹⁵ Maxim Gorkij, vlastním jménem Alexej Maximovič Peškov (1868–1936) byl ruský spisovatel, dramatik, básník a revolucionář. Bývá považován za průkopníka socialistického realismu.

⁴⁹⁶ COURTOIS, s. 28; FLORES, s. 39; LIBERDA, s. 74.

⁴⁹⁷ GREKOVA, s. 102–103; OVERY, s. 302; TUCKER, s. 131.

Na adresu gulagů doslovně napsal, že se jedná o „bezprecedentní, fantasticky úspěšný pokus převýchovy společensky nebezpečných lidí v podmínkách svobodné, společensky prospěšné práce.“⁴⁹⁸ Stalin Gorkého pochválil za klamavý lesk, který dal spisovatel gulagům.⁴⁹⁹ V roce 1935 začala jeho obliba u diktátora klesat. Svoji úlohu v sovětské propagandě splnil a mohl být tedy odstraněn.⁵⁰⁰ Zemřel 18. června 1936 ve městě, které neslo jeho jméno. Podezření, že byl usmrčen lékařským zásahem na přímý příkaz Stalina, se nikdy plně neprokázalo.⁵⁰¹

Když se Berija stal lidovým komisařem vnitra, přidělil mu Stalin zinscenovaný proces s intelektuály, které obvinil ze špionáže. Desítky intelektuálů učinily stovky doznání, která prakticky inkriminovala každého spisovatele, který momentálně nebyl zatčen. Dva roky trvala vyšetřování, která končila většinou popravami. Do úplného konce se Stalin tento proces nakonec rozhodl nedotáhnout. Nebylo to jeho zvykem, vždyť zinscenované procesy byly připravovány vždy velmi pečlivě a tresty velmi tvrdé. Většina obžalovaných byla vždy téměř ihned zastřelena. V té době se jeho zájem začal ubírat jiným směrem.⁵⁰² Veškerou pozornost Stalina totiž koncem roku 1939 zaujal pakt s Hitlerem a následné dělení Evropy. Diktátor usoudil, že někteří z jeho potencionálních obětí by mohli být Sovětskému svazu ještě užiteční. Došla na ně řada později, neboť Stalinova zásada byla, nenechávat v tomto ohledu věci nedokončené.⁵⁰³

Nejznámější obětí tohoto období stalinismu se stal novinář Michail Jefimovič Kolcov,⁵⁰⁴ jehož provázela pověst novinářského odborníka. Pokud ve 30. letech 20. století otiskl deník Pravda nějaký článek, který jím

⁴⁹⁸ RAYFIELD, s. 184.

⁴⁹⁹ LIBERDA, s. 75; RUBCOV, s. 82–83; TUCKER, s. 403.

⁵⁰⁰ GREKOVA, s. 230; MOULIS, Běsové, s. 22.

⁵⁰¹ FISHMANN, s. 64; GREKOVA, s. 185; RAYFIELD, s. 192; s. 61; TUCKER, s. 49.

⁵⁰² BUTLER, s. 72.

⁵⁰³ GLANTZ, s. 35–38; LUKACS, s. 25–26; SOUKUP, s. 149; WRAGG, s. 39.

⁵⁰⁴ Michail Jefimovič Kolcov (1898–1940) byl populární, kontroverzní sovětský novinář a publicista. Mezi jeho nejznámější díla patří Španělský deník.

byl podepsán, měl režim záruku, že ho bude číst široká veřejnost. Kolcov byl také válečným zpravodajem ve Španělské občanské válce. To však stačilo k tomu, aby byl režimu podezřelý. Dobrovolníci, kteří se vraceli ze Španělska, byli většinou prvními oběťmi zinscenovaných procesů.⁵⁰⁵ Byl také oblíbencem režimu, ale jeho satirou byl Stalin mnohdy rozladěn. Jeho nejznámější dílo Španělský deník byl znám po celé Evropě. Tím víc se sovětská veřejnost divila jeho obvinění ze špionáže. Byl odsouzen a 1. prosince 1940 zastřelen.⁵⁰⁶

Jedna z mála institucí, která nebyla ještě zrušena a následně podřízena státu, byla Akademie věd. Její řady prořídly, neboť i ona byla postižena emigracemi, vězněním, popravami a deportacemi. Stále ji však reprezentovalo dost jedinců s mezinárodní prestiží. Jako poslední útočiště nezávislého myšlení byla neustále obezřetně sledována Stalinem a jeho OGPU. Do roku 1925 její název zněl Ruská akademie věd, ale poté byla 25. července 1925 přejmenována na Všesvazovou. Ještě v roce 1934 jako jedna z mála důležitých institucí neměla sídlo v Moskvě, nýbrž v Leningradě. Do stejného období volila své členy i z bolševiky negativně medializovaných, kapitalistických zemí.⁵⁰⁷

Za akademiky byli přijati například světoznámý vědec Albert Einstein⁵⁰⁸ z Německa, nebo lord Rutherford⁵⁰⁹ z Velké Británie. Stalin a jeho politbyro měli velký zájem dostat všemi dostupnými cestami do Akademie věd vlastní kandidáty. Upláceli proto stávající akademiky v té

⁵⁰⁵ KOŠELEV, s. 55–58.

⁵⁰⁶ RAYFIELD, s. 291.

⁵⁰⁷ TUCKER, s. 611.

⁵⁰⁸ Albert Einstein (1879–1955) byl teoretický fyzik a jeden z nejvýznamnějších vědců všech dob. Je rovněž označován za největšího vědce 20. století. V roce 1921 byl oceněn Nobelovou cenou za fyziku.

⁵⁰⁹ Ernest Rutherford, 1. baron Rutherford z Nelsonu (1871–1937) byl novozélandský fyzik. Bývá považován za zakladatele jaderné fyziky. Zkoumal radioaktivní rozpad chemických prvků a v roce 1908 obdržel Nobelovu cenu za chemii.

době velmi ojedinělými cestami do zahraničí. Ti jim však nevděčně odmítli zvolit v roce 1928 do Akademie tři vlastní komunistické kandidáty.⁵¹⁰

Do Akademie si přál být zvolen i Nikolaj Bucharin, sovětský ekonom a politik. Proti němu se postavil fyziolog Ivan Petrovič Pavlov⁵¹¹ a jako důvod uvedl, že „jeho ruce jsou zbrocené krví“.⁵¹² Pod nátlakem však musel Pavlov ustoupit. Tímto krokem mělo politbyro v Akademii věd jednoho zástupce. Akademik Pavlov byl výjimečnou autoritou. Lenin již v roce 1920, v době národnostních nepokojů a občanské války, nařídil Zinovjevovi, aby bylo o něj, jeho nejbližší spolupracovníky a pokusná zvířata dobře postaráno. Pavlov se proslavil pokusy dokazující podmíněné reflexy, při kterých u oddělených psích hlav vyvolal pomocí zvonku slinění.⁵¹³

V roce 1928 se Pavlov již jako slovutný stařec a světoznámý vědec nebál smrti. Klidně veřejně prohlásil za největší lidskou bytost Ježíše Nazaretského a ne Lenina a politbyro počastoval těžko publikovatelnými jmény. Je znám jeho projev u příležitosti stého výročí narození biologa Ivana Michajloviče Sečenova⁵¹⁴ v roce 1929, jenž Pavlov začal slovy: „Ó přísný a vznešený soudruhu! Jak byste trpěl, kdybyste byl zůstal mezi námi! Žijeme pod dominancí krutého principu: státní moc je vším, individuální osobnost není ničím. Na tomto základě, pánové, nelze budovat kulturní stát ani stát dlouhého trvání.“⁵¹⁵ Na tento opovážlivý projev vzpomínaly stovky lidí. Pavlov přítomné vyzval, aby povstali a oni tak učinili třesouce se strachem před možnými následky. Věděli, že se Stalin a jeho věrní budou mstít na nich. V Akademii se všichni chvěli, kdykoli Pavlov

⁵¹⁰ RAYFIELD, s. 150.

⁵¹¹ Ivan Petrovič Pavlov (1849–1936) byl ruský fyziolog, psycholog a lékař, který se zabýval studiem trávicích procesů a s nimi spojených reflexů. V roce 1904 obdržel za své výzkumy Nobelovu cenu za fyziologii a medicínu.

⁵¹² RAYFIELD, s. 151.

⁵¹³ ŠVANKMAJER, s. 308.

⁵¹⁴ Ivan Michajlovič Sečenov (1829–1905) byl ruský psycholog a zakladatel experimentálního fyziologického výzkumu centrální nervové soustavy, zejména mozku.

promluvil. Ve 30. letech 20. století byl jediný kromě Stalina, kdo říkal, co si myslí, bez ohledu na následky. To diktátor nikomu neodpouštěl. Na přímý příkaz Stalina nechávala OGPU Pavlova na pokoji. Byli však perzekvováni ostatní akademici, zvláště ti, co měli spolupracovníky v zahraničí. Ti si vysloužili nařčení ze špionáže a následný trvalý dohled tajné služby.⁵¹⁶

Stalin akademickou vzpurnost neodpustil. Pověřil Menžinského, aby připravil zinscenovaný proces se sto padesáti vedoucími učiteli a vědci. Měli být obžalováni z ukrývání státního tajemství ve svých archivech. Zatýkání začalo v roce 1929. Nejprve byli zatčeni čtyři vedoucí historici, mezi nimiž byl i známý a uznávaný vědec Sergej Fjodorovič Platonov.⁵¹⁷ Ten, vědom si svého pokročilého věku, řekl do očí vyšetřovatelům, že je přesvědčeným monarchistou a bývalým učitelem cara i jeho bratra.⁵¹⁸ Dalším ze zatčených byl i akademik Jevgenij Viktorovič Tarle.⁵¹⁹ Pod nátlakem doznal, že Akademie skrývá v Puškinově domě v Leningradu zbraně a střelivo. Vyšetřovatelé vybrali šestnáct akademiků, většinou historiků ze sto padesáti zatčených, které mučením připravili na veřejný proces. Pro mnohé skončil tvrdými tresty.⁵²⁰

Do roku 1936 vzdorovala Akademie věd přestěhování do Moskvy, kde poté byla pod trvalým dohledem všemocné strany. Tajná služba terorem ovlivnila některé akademiky natolik, že se zrekli nejznámějších členů Akademie a ti následně skončili v Ljubjance.⁵²¹ Na jejich místa přijala členy, mezi nimiž byl například prokurátor Andrej Vyšinskij a Trofim

⁵¹⁵ RAYFIELD, s. 152.

⁵¹⁶ TUCKER, s. 126.

⁵¹⁷ Sergej Fjodorovič Platonov (1860–1933) byl ruský historik, který vedl oficiální Petrohradskou univerzitu carské historiografie před a po ruské revoluci.

⁵¹⁸ TUCKER, s. 127.

⁵¹⁹ Jevgenij Viktorovič Tarle (1875–1955) byl ruský, posléze sovětský historik a profesor na univerzitách v Leningradu a Moskvě.

⁵²⁰ MEDVEDEV, Stalin a stalinismus, s. 79.

⁵²¹ Lubjanka byl hovorový název velitelství sovětské tajné služby a smutně proslulé věznice.

Děnisovič Lysenko.⁵²² Stalin v té době začal projevovat zájem o akademické výzkumy v oboru lingvistiky, matematiky a hlavně genetiky.⁵²³ Ruská věhlasná biologie skončila svoji činnost s nástupem kolektivizace. V té době také začaly šílené pokusy, které měly vést k údajnému blahobytu. Mezi ty nejkontroverznější patřily pokusy s chovem klokanů, afrických oryxů a na severu země se do pluhů zapřahali losi. Desítkami jiných absurdit se novodobí šarlatáni pokoušeli obelstít přirozenost přírody. Mezi ty nejznámější se jistě zapsal ukrajinský rolník s výučním listem zahradníka Trofim Lysenko. Ten tvrdil, že objevil řešení, jak přizpůsobit obilniny chudším půdám a nepříznivým klimatickým podmínkám.⁵²⁴ Bylo zcela absurdní, že Lysenko získal doktorát. Neuměl moc psát, pravopis mu byl úplně cizí a dokonce byl jmenován akademikem. Podle poznámek, jež si Stalin dělal k jeho článkům, si nejspíše myslel, že je šarlatán, nicméně ho nechal ničit letité dílo ruské vědy.⁵²⁵

Pochybných vědců, co se z vlastní vypočítavosti rozhodli sloužit bolševické propagandě a dokázali se dostat do Stalinovy přízně, však bylo mnoho. Na konci roku 1935 byla moderní genetika zavržena jako zpátečnická, kontrarevoluční a kapitalistická. Těch několik odvážných, věhlasných biologů, kteří se snažili Lysenka kritizovat, bylo neprodleně zatčeno pro sabotáž. Nejznámější obětí kritiky Lysenka se stal proslulý genetik Nikolaj Ivanovič Vavilov.⁵²⁶ Bolševický vědec Lysenko vedl boj proti genetice a tvrdil, že se jedná o podvrh. Rozhodující byla podle jeho názoru intenzita podnětů, která vede k požadovanému výsledku.⁵²⁷ Například

⁵²² Trofim Děnisovič Lysenko (1898–1976) byl sovětský agronom, který v období stalinismu zcela ovládl sovětskou biologii. Získal řadu vědeckých hodností, mj. akademika AV SSSR. Mnoho Lysenkových experimentů je dnes považováno za diletantské pokusy nesplňující požadavky pro vědeckou práci, nebo za úmyslné podvody. HOLLOWAY, s. 28–29.

⁵²³ MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 202–203; TUCKER, s. 612.

⁵²⁴ HOLLOWAY, s. 31–32; OVERY, s. 218; RAYFIELD, s. 295.

⁵²⁵ BULLOCK, s. 922–923; MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 203–205; MONGILI, s. 169.

⁵²⁶ Nikolaj Ivanovič Vavilov (1887–1943) byl sovětský biolog a propagátor genetiky v SSSR. Procestoval celý svět, aby sbíral rostliny, které chtěl pěstovat v Sovětském svazu. Svými pokusy se snažil o řešení nedostatku potravin a nasycení hladovějících obyvatel. RUBCOV, s. 75.

⁵²⁷ MOULIS, Běsové, s. 175–178.

krávy by mohly dojit fialové mléko, pokud by je k tomu někdo vhodně stimuloval. Měl úzký vztah s politbyrem a díky stykům se Stalinem byl na Vavilova vydán zatykač, jenž osobně podepsal Berija. Na jeho základě byl 6. srpna 1940 Vavilov zatčen. Následovalo obvinění, že ve 30. letech 20. století zavinil v SSSR hladomor.⁵²⁸ Soudní proces trval pět minut. Byl odsouzen k trestu smrti, který mu byl v roce 1942 zmírněn na dvanáct let vězení. V saratovském⁵²⁹ vězení na následky vyčerpání v roce 1943 zemřel.⁵³⁰ Dále záhadným způsobem zemřeli dva Vavilovovi spolupracovníci Nikolaj Konstantinovič Kolcov⁵³¹ a Nikolaj Nikolajevič Ivanov.⁵³² Decimace Akademie došla tak daleko, že akademik Dmitrij Nikolajevič Prjanišnikov⁵³³ s dobrým úmyslem zachránit v Akademii věd alespoň některé vědecké obory prosil Beriju, aby propustil na svobodu Vavilovovy žáky, kteří byli rovněž zatčeni. Pokud však tajná služba někoho zatýkala, tak s jednou osobou jich bylo zatčeno dalších dvacet či třicet. Berija se k tomuto problému odmítl vyjádřit. Akademie věd byla s tichým souhlasem nejvyšších míst téměř zdecimována.⁵³⁴

Stalin měl v oblibě, když lidé jím jmenovaní do vysokých funkcí byli jeho morálními rukojmími. Většina z nich měla mezi svými nejbližšími popravené, nebo odsouzené. To v diktátorovi vzbuzovalo pocit vlastního uspokojení a jakési bezpečnosti. Příkladem byl mladší bratr Nikolaje Vavilova Sergej Ivanovič Vavilov,⁵³⁵ fyzik, kterého Stalin v roce 1945 jmenoval do funkce předsedy Akademie věd.⁵³⁶ Když se zajímal o osud svého bratra, dostalo se mu cynického vysvětlení. Došlo údajně

⁵²⁸ MEDVEDĚV, Neznámý Stalin, s. 69; TUCKER, s. 613.

⁵²⁹ Saratov je město v evropské části Ruska, na pravém břehu Volgogradské přehradní nádrže na řece Volze, asi 750 km jihovýchodně od Moskvy.

⁵³⁰ HOLLOWAY, s. 54; SOLŽENICYN, Souostrovi Gulag, s. 251.

⁵³¹ Nikolaj Konstantinovič Kolcov (1872–1940) byl ruský biolog, který se věnoval srovnávací anatomii obratlovců a získal významné výsledky zejména v oblasti cytologie a genetiky.

⁵³² Nikolaj Nikolajevič Ivanov (1894–1940) byl ruský a sovětský biolog a člen Akademie věd.

⁵³³ Dmitrij Nikolajevič Prjašnikov (1865–1948) byl ruský a sovětský biolog a člen Akademie věd.

⁵³⁴ COURTOIS, s. 181; RAYFIELD, s. 296.

⁵³⁵ Sergej Ivanovič Vavilov (1891–1951) byl sovětský fyzik a předseda Akademie věd SSSR.

⁵³⁶ HOLLOWAY, s. 55–57.

k politováníhodné události, při které genetik Vavilov v táborové laboratoři zemřel. Dokonce mu byla vyslovena kondolence. V těchto případech to bylo běžné a režim tímto způsobem úmyslně udržoval příbuzné svých obětí ve stísněném stavu.⁵³⁷

Stalina v té době také zaujal lingvista Nikolaj Jakovlevič Marr.⁵³⁸ Po roce 1917 vynalezl marxistickou lingvistiku, tedy teorii, která se z myšlenky jednoty kavkazských jazyků rozrostla do naprostého šílenství. V něm dominovala myšlenka o vzniku jazyků společně s evolucí společenských tříd.⁵³⁹ Po jeho smrti v roce 1934 rozvíjeli toto tvrzení jeho pokračovatelé. Byla to cesta, jak si zajistit rychlou kariéru a v neposlední řadě také pozornost politbyra. O lingvistech, držících se tradičního vědního proudu, režim tvrdil, že byli agenti zahraničních zpravodajských služeb.⁵⁴⁰

Prakticky neexistovala v Sovětském svazu kulturní činnost, na kterou by se Stalin nezaměřil. Přál si mít přehled o dění v kultuře a tímto dozorem pověřil Andreje Alexandroviče Ždanova.⁵⁴¹ Ten vytvořil na přání svého vůdce přísný ideologický kodex, známý pod pojmem „ždanovština“.⁵⁴² Stavěl kulturu a umění na socialistickém realismu odsuzujícím umělce, jež se tohoto nedrželi, jako buržoazní a reakční živly.⁵⁴³ Mimo jiné měl také dohled nad hudebními skladateli takové velikosti, jako byli Aram Iljič Chačaturjan,⁵⁴⁴ Sergej Sergejevič Prokofjev⁵⁴⁵ a Dmitrij Dmitrijevič

⁵³⁷ GREKOVA, s. 277; TUCKER, s. 614.

⁵³⁸ Nikolaj Jakovlevič Marr (1864–1934) byl sovětský kontroverzní lingvista, který proslul jafetickou teorií.

⁵³⁹ MEDVĚDĚV, Neznámý Stalin, s. 219–223.

⁵⁴⁰ RAYFIELD, s. 297.

⁵⁴¹ Andrej Alexandrovič Ždanov (1896–1948) byl sovětský komunistický politik a ideolog. BRITOVŠEK, s. 269–271.

⁵⁴² Ždanovova doktrína v kultuře, známá jako ždanovismus, nebo ždanovština, ovlivnila celou sovětskou kulturní produkci až do konce 50. let 20. století. Její vliv na umění byl rovněž patrný v zemích pod vlivem Sovětského svazu, včetně Československa.

⁵⁴³ BULLOCK, s. 888; OVERY, s. 308.

⁵⁴⁴ Aram Iljič Chačaturjan (1903–1978) byl rusko-arménský a sovětský hudební skladatel, klavírista a dirigent.

Šostakovič.⁵⁴⁶ Ti byli obviněni ze skládání hudby, nemající sovětský charakter. Jinými slovy hudba tvořená těmito velikány měla být krajně nevhodná pro dělníky a rolníky, neboť si ji vzhledem ke své složitosti nemohli pohvizdovat cestou do práce.⁵⁴⁷ Tyto umělce si pozval k sobě do úřadu, kde naprosto diletantským vyťukáváním rytmu na klavír šokovaným skladatelům svoji představu demonstroval.⁵⁴⁸ Dále byli kritizováni, že selhali při oslavách třicátého výročí revoluce. Dekret z února 1948 je činil vinnými z formalismu a psaní avantgardních kompozic pro omezený okruh posluchačů, namísto melodického hudebního apelu na masy k oslavě sovětských vymožeností.⁵⁴⁹

Skoro každý umělec pocítil v dobách stalinismu směs útlaku cenzury a politického teroru. Ti, kteří dosáhli navzdory represím úspěchu, museli během své umělecké kariéry manévrovat v deprimujícím bludišti sovětské kultury. Jedním z těch, které režim jednou zatracoval a podruhé oslavoval, byl i Dmitrij Šostakovič. Aby mohl pracovat, musel se sklonit před režimními represemi.⁵⁵⁰ Řada jeho známých a příbuzných byla uvězněna či popravena a jeho nejbližší byli pod neustálým dohledem. Je smutným paradoxem, že světoznámý hudební skladatel stál po nocích na zápraží domu a čekal, až ho přijdou zatknout. Jak se svěřil známému režisérovi Jurii Petroviči Ljubimovovi,⁵⁵¹ měl strach, aby tím v noci nevydělil svoji rodinu. Šostakovič byl zlomen a v roce 1951 se stal poslancem Nejvyššího

⁵⁴⁵ Sergej Sergejevič Prokofjev (1891–1953) byl ruský a sovětský hudební skladatel, klavírista a dirigent, který ovládl mnoho hudebních žánrů a je považován za jednoho z nejvýznamnějších skladatelů 20. století.

⁵⁴⁶ Dmitrij Dmitrijevič Šostakovič (1906–1975) byl slavný ruský a sovětský skladatel, klavírista a jeden z nejvýznamnějších představitelů hudební moderny 20. století.

⁵⁴⁷ MOULIS, Běsové, s. 160–161; OVERY, s. 303.

⁵⁴⁸ BUTLER, s. 115.

⁵⁴⁹ BULLOCK, s. 889.

⁵⁵⁰ OVERY, s. 316; TUCKER, s. 606.

⁵⁵¹ Jurij Petrovič Ljubimov narozen 1917 je sovětský a ruský herec a režisér spojený s mezinárodně uznávaným divadlem Taganka, které založil. Je jedním z předních jmen v ruském divadelním světě.

sovětu.⁵⁵² V roce 1960 vstoupil do komunistické strany. Před vstupem do strany zvažoval alternativu sebevraždy a to se také odrazilo i v jeho díle. Od té doby se jeho skladby vyznačovaly ponurostí a uzavřeností.⁵⁵³

Režim všemožnými způsoby umělce omezoval. Sovětský svaz se stal zemí průměrných skladatelů a básníků, kteří svá díla zasvětili osobě milovaného vůdce, otce a učitele Josifa Stalina. Například malíři mohli získat zakázky pouze v případě, když jejich díla dostatečně oslavovala ekonomické a sociální úspěchy sovětského zřízení. Jako příklad by mohl posloužit malíř Issak Izrajlevič Brodskij.⁵⁵⁴ Velmi často portrétoval Lenina a Stalina, kteří se charizmatičtějšími vůdci mohli stát také proto, že lidé na každém kroku naráželi na jejich portréty, na nichž byli vždy zobrazeni větší než ostatní.⁵⁵⁵ K tomu zněly z rozhlasu do nekonečna chvalozpěvy na jejich nadlidské vlastnosti. Návštěvníci galerií byli provázeni pouze oficiálními ideologicky vyškolenými průvodci. Dostávali pouze katalogy zpracované podle pokynů Všesvazové umělecké komise. Tu jako posudkový a ideologicky čistý orgán jmenoval přímo Stalin.⁵⁵⁶

Velmi příznačně působí na adresu spisovatelů článek, jenž byl otištěn v roce 1951 v časopise Bolševik: „Jedním z nejdůležitějších úkolů sovětských spisovatelů je boj proti zhoubnému vlivu buržoazní kultury Západu a Ameriky, boj proti nízké podlézavosti této úpadkové kultury. V Sovětském svazu se utvořila autentická lidová kultura založená na pokročilejším učení Marxe, Engelse, Lenina a Stalina.“⁵⁵⁷ Cílenou proletarizaci kultury podporovaly dvě organizace: RAPP, zkráceně ruská asociace proletářských spisovatelů, a RAPM, což byla zkratka ruské

⁵⁵² Nejvyšší sovět byl nejvyšší orgán státní moci přímo volený občany v Sovětském svazu. Existoval v letech 1938–1989. Jmenoval vládu, měl zákonodárnou moc a byl jedinou institucí státu, která měla právo měnit ústavu.

⁵⁵³ BUTLER, s. 114.

⁵⁵⁴ Isaak Izrailevič Brodskij (1884–1939) byl sovětský malíř, grafik a jeden z prvních propagátorů socialistického realismu.

⁵⁵⁵ OVERY, s. 303.

⁵⁵⁶ MONGILI, s. 102.

asociace proletářských hudebníků. Vše, co obklopovalo intelektuály, spisovatele a umělce bylo dokonale provázáno v omezující spleť nesmyslných příkazů a zákazů. Stále jim hrozilo nebezpečí zatčení, deportace a smrti a pod tímto tlakem vznikala většinou jen díla poplatná režimu.⁵⁵⁸

Od 30. let 20. století byli spisovatelé systematicky vedeni a nuceni k vytváření replik standartní zápletky: mladý proletářský hrdina, většinou muž, málokdy to byla žena a lstivý buržoazní odborník. Dále to byly zdánlivě nepřekonatelné výzvy výrobních úkolů a podpora hodné ženy, samozřejmě bez intimností. Veřejnost byla stále vybízena, aby četla Stalinovy projevy. V nich byla vyzdvižována hutnost, srozumitelnost a „křišťálová čistota“ jeho jazyka. Diktátor nechal vypracovat seznam dvanácti socialisticky realistických textů. Obsahovaly těžkopádná dramata o průmyslové výstavbě.⁵⁵⁹

Jako příklady děl poplatných režimu, která byla vyzdvižována, by mohla posloužit *Mladá garda* od spisovatele Alexandra Alexandroviče Fadějeva,⁵⁶⁰ *Jak se kalila ocel* Nikolaje Alexejeviče Ostrovského,⁵⁶¹ čtyřdílný *Tichý don* Michaila Šolochova, *Cement* od Fjodora Vasiljeviče Gladkova,⁵⁶² *Čapajev* od Dmitrije Andrejeviče Furmanova⁵⁶³ a další.⁵⁶⁴ Stalin a jeho věrní rozhodovali, co je dobré a co ne. Co číst, co poslouchat, na co se dívat, vše bylo podřízeno bolševické ideologii. Vše vyčnívající

⁵⁵⁷ MONGILI, s. 171.

⁵⁵⁸ OVERY, s. 306; ŠVANKMAJER, s. 360.

⁵⁵⁹ RUBCOV, s. 81.

⁵⁶⁰ Alexandr Alexandrovič Fadějev (1901–1956) byl sovětský spisovatel, předseda Svazu spisovatelů SSSR a člen Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu.

⁵⁶¹ Nikolaj Alexejevič Ostrovskij (1904–1936) byl ukrajinský revoluční a sovětský spisovatel.

⁵⁶² Fjodor Vasiljevič Gladkov (1883–1958) byl ruský a poté i sovětský spisovatel, jenž ve svých dílech líčil tovární život dělníků. Stal jedním z tvůrců proletářské literatury.

⁵⁶³ Dmitrij Andrejevič Furmanov (1891–1926) byl ruský a sovětský spisovatel. Nejznámější je jeho dílo *Čapajev*, které napsal v roce 1923. Druhou známou knihou tohoto spisovatele se stal román *Vzpouza z období Ruské občanské války v Turkmenistánu* v roce 1924.

⁵⁶⁴ OVERY, s. 308.

z řady bylo podezřelé, a tudíž potencionálně nebezpečné.⁵⁶⁵ Inteligence se v době stalinismu změnila. Stará carská byla vystřídána mladou, někdy nadšenou, ale zpravidla méně kvalifikovanou inteligencí sovětskou. Humanistická inteligence, která přežívala, byla stále pronásledována.⁵⁶⁶ Stalin se nejen hluboce zajímal o sovětskou kulturu, ale nechával ji i podle svých nápadů upravovat. V literatuře, divadle, kinematografii, hudbě, malířství, architektuře, školství, humanitních a přírodních vědách, tam všude se projevila ideologie režimu a jeho způsob myšlení.⁵⁶⁷

⁵⁶⁵ BUTLER, s. 116; SCHADOVÁ, s. 123.

⁵⁶⁶ SLÁDEK, *Stalinská éra*, s. 468.

⁵⁶⁷ BRITOVŠEK, s. 186–187; TUCKER, s. 603.

10. STALINISMUS A CÍRKEV

V Rusku měla církev vždy silnou pozici. Duchovní, kulturní a společenskou podobu ruského národa výraznou měrou spoluvytvářelo pravoslaví, které bylo velmi těsně spojeno s carským trůnem. Církev učila lid, že car existuje z milosti Boží a zastupuje ho na zemi, z čehož vyplývalo, že Bůh nařizuje poslouchat cara. Dále tady byla idea takzvaného třetího Říma, kdy Moskva měla být centrem východní víry. S tím souviselo i její nadřazené vedoucí postavení. Pravoslaví utvrzovalo lid, že je jakýmsi strážcem toho nejčistšího křesťanství.⁵⁶⁸ Postupně to vyústilo v jakési specifické pohrdání západními církvemi, v první řadě římským katolicismem.⁵⁶⁹ Po řadu generací věřila ruská inteligence v blahodárný přínos spojení církve s carismem. Opak se však stal skutečností, když pravoslavná církev ztratila svoji samostatnost. Patriarchát jako instituce duchovní moci byl zrušen a místo něj vznikl Nejsvatější svatý synod, což byl úřad, který řídil carem jmenovaný státní úředník.⁵⁷⁰

Navzdory snahám o obrodu pravoslavné církve ve druhé polovině 19. století, důvěra Rusů v ní v téže době výrazně upadala.⁵⁷¹ Především po revolučním roce 1905 se církev v očích lidu zkompromitovala otevřeným hájením carského režimu proti jakékoli opozici, ale hlavně proti jakékoli revoluci. Stala se zastánkyní a mnohdy i tvořitelkou reakčních politických svazů. Nejznámější byly takzvané Černé sotně,⁵⁷² z nichž se vykristalizovala poslušná a vše vykonávající instituce carské libovůle.⁵⁷³ Církev se zdiskreditovala svojí pasivitou k bídě lidí ve městech i na venkově. Potírala sebemenší náznak liberalismu a revoluční činnosti jako

⁵⁶⁸ BABEROWSKI, Jörg a kol., Stalinismus und Religion. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 52, 2004, 4, s. 488–493; HARTFELD, s. 8–9.

⁵⁶⁹ MONGILI, s. 11.

⁵⁷⁰ ŠVANKMAJER, s. 300.

⁵⁷¹ CHAMBERLAINOVÁ, s. 55–56.

⁵⁷² Černé sotně byly v Rusku přelomu 19. a 20. století tajnou organizací, jejímž cílem bylo bránit carské impérium před jakýmkoli liberálním či levicovým vlivem.

⁵⁷³ SOUKUP, s. 112; REIMAN, Ruská revoluce, s. 51.

loajální carský služebník. Za to sklízela nepřízeň radikálních revolucionářů i umírněné protirežimní opozice.⁵⁷⁴ V roce 1917 byl zvolen moskevským patriarchou Tichon.⁵⁷⁵ Mezi klérem byl znám svojí askezí a umírněnými názory na činnost církevních reformátorů.⁵⁷⁶ Neměl však lehkou pozici. Několik dní po převratu vyzval věřící a všechny ostatní občany Ruska k modlitbám na obranu pravoslaví před satanem. Myšleni tím byli samozřejmě bolševici.⁵⁷⁷

Ve svém revolučním programu a těsně po revoluci bolševici proklamovali svobodu náboženského vyznání. V roce 1920 dokonce povolili Armádu spásy.⁵⁷⁸ O rok později však dali pravoslavné církvi, v níž viděli služebnici nenáviděného carismu, jasně najevo nesmiřitelné nepřátelství.⁵⁷⁹ Vzorem pro jejich odmítavý postoj k jakémukoli náznaku víry bylo dílo Karla Marxe. Jeho slavná věta, že „náboženství je opium lidu“, se stala jednou z priorit bolševického programu. Jedním z mnoha důkazů proklamované proticírkevní nenávisti byl i dopis Lenina Gorkému v roce 1913. Doslova v něm napsal: „Náboženství je nejnebezpečnější ohavnost a nejostudnější nákaza. Zbožnost je ideologická nekrofilie a Bůh slouží jen jako prostředek k uspávání třídního boje.“⁵⁸⁰ S Leninem v tomto ohledu souhlasili i Stalin s Trockým.⁵⁸¹ Řešením tohoto problému pověřili Menžinského, známého svým zaníceným ateismem, který se postavil k instituci církve s otevřeným nepřátelstvím. Likvidace kléru se stala logickým vyústěním ekonomického a vojenského vítězství bolševiků. Církev se nestala cílem bolševického antiklerikalismu náhodou. Bolševici

⁵⁷⁴ ŠVANKMAJER, s. 301.

⁵⁷⁵ Tichon, Vasilij Ivanovič Bělavin (1865–1925) byl jedenáctý de facto dvanáctý patriarcha Moskvy a celé Rusi, který tuto funkci vykonával v letech 1917–1925.

⁵⁷⁶ OVERY, s. 241.

⁵⁷⁷ COURTOIS, s. 114; ŠVANKMAJER, s. 302.

⁵⁷⁸ Armáda spásy je křesťanská organizace s polovojenskou strukturou. Byla založena v Anglii v roce 1865. Postupem času se z ní stala organizace působící v mnoha státech světa.

⁵⁷⁹ OVERY, s. 238.

⁵⁸⁰ REIMAN, Lenin, s. 72.

⁵⁸¹ COURTOIS, s. 117; CHAMBERLAINOVÁ, s. 61–62.

v ní viděli jednak pozůstatek starého režimu, mající vliv na obyvatelstvo, ale jejich pozornost byla zaměřena hlavně na její bohatství. To nabízelo možnost řešit tíživou ekonomickou situaci po revoluci, reparace vyplývající z Brestlitevského míru a v neposlední řadě megalomanské plány do budoucna.⁵⁸²

V letech 1921–1922, v období hladomoru, žádala pravoslavná církev bolševickou vládu o povolení k zorganizování pomoci hladovějícím, které však nedostala. Místo ní bylo vyhověno americké organizaci American Relief Agency⁵⁸³ rozdávat v Povolží těm nejpotřebnějším pšenici s pomocí příspěvků získaných od agentur, jako byla například organizace Fridtjofa Nansena.⁵⁸⁴ Humanitární pomoc výrazně pomohla přežít nejen rolníkům, ale i hladovějícím městům v Povolží. Je smutným paradoxem, že bolševici na jedné straně vyváželi ukrajinskou pšenici, kterou násilím brali družstevníkům i s osivem, a na straně druhé v jiných oblastech členové humanitární organizace pšenici rozdávali lidem jako poslední záchranu před smrtí hladem.⁵⁸⁵ Nabídka církevní pomoci hladovějícím vnikla tajně službě nápad: Nejlépe církev pomůže své těžce zkoušené zemi, když dobrovolně odevzdá své poklady novému státnímu zřízení. Humanitární pomoc tak vyústila v legalizovanou krádež.⁵⁸⁶

Bolševické špičky si byly jisty, že prodejem církevního bohatství získají miliardy zlatých rublů, které budou moci být investovány do zahraničního obchodu. Jednou z prvořadých investic z vyvlastněných církevních peněz mělo být zakoupení západních strojů, jichž se

⁵⁸² RAYFIELD, s. 115; SOUKUP, s. 113.

⁵⁸³ American Relief Administration byla americká pomoc poslaná do Evropy a později i do post-revolučního Ruska po 1. světové válce. Jejím ředitelem byl budoucí prezident Spojených států amerických Herbert Hoover. Po 1. světové válce ARA dodala více než čtyři miliony tun humanitárních dodávek do 23 válkou zničených evropských zemí. V Rusku a posléze Sovětském svazu provozovala svoji činnost do roku 1923.

⁵⁸⁴ Fridtjof Nansen (1861–1930) byl norský průzkumník, vědec a diplomat. V roce 1922 obdržel Nobelovu cenu za mír.

⁵⁸⁵ COURTOIS, s. 116; RAYFIELD, s. 114.

⁵⁸⁶ REIMAN, Lenin, s. 123; SOLŽENICYN, Souostroví Gulag, s. 197–199.

Sovětskému svazu zoufale nedostávalo. Smutným příkladem potencionální investice byl návrh Trockého, že církevní peníze by mohly posloužit jako válečná pokladnice, které je třeba se zmocnit dřív, než se stane díky plánované celosvětové revoluce obětí devalvace.⁵⁸⁷

Hodnota kořisti však byla velmi přeceněna. Drahocenné předměty byly násilím zabavovány tak nešetrně a například zlato seškrabované z předmětů tak diletantsky, že za celkovou kořist dostali bolševici jen čtyři milióny zlatých rublů. Z těchto ukořistěných peněz musela vláda navíc uvolnit jeden milión rublů na podporu hladovějícím.⁵⁸⁸ Není bez zajímavosti, že ohromná část ukradeného bohatství se do státní pokladny vůbec nedostala. Rozkradli ho sami bolševici, kteří měli dohlížet nad likvidací církevních chrámů a kostelů. Marně moskevský patriarcha Tichon prosil novou vládu, aby farnostem byly ponechány alespoň liturgické předměty.⁵⁸⁹ Církevní půda a budovy byly vyvlastněny. Roztavovaly se zvony, bořily chrámy a cenné předměty byly uměle podhodnocovány.⁵⁹⁰

Odporem proti konfiskaci jejího majetku, protesty proti nelidskému teroru vůči bezbrannému obyvatelstvu a prakticky nesouhlasem s jakýmkoli bolševickým rozhodnutím stála církev v opozici proti bolševické z vůli.⁵⁹¹ Nepokrytě obviňovala státní úředníky, že zabavený majetek obyvatelstva končí mnohdy v kapsách jeho zabavovatelů.⁵⁹² V některých oblastech dokonce vyzývala své farníky, většinou rolníky, aby se bránili proti zabavování svého majetku. Povzbuzovala je v předem prohraném boji o svoje obilí. Důsledky odporu byly pro kněze a mnichy katastrofální.⁵⁹³ Lenin se netajil svým radikálním řešením církevního problému, které předložil na zasedání politbyra bolševické strany 19. března 1922, v němž

⁵⁸⁷ OVERY, s. 510; RAYFIELD, s. 116.

⁵⁸⁸ LIBERDA, s. 70.

⁵⁸⁹ COURTOIS, s. 114; ŠVANKMAJER, s. 358.

⁵⁹⁰ KATAMIDZE, s. 24.

⁵⁹¹ REIMAN, Lenin, s. 122.

⁵⁹² MONGILI, s. 110.

⁵⁹³ MOULIS, Běsové, s. 11.

doslova řekl: „Čím více představitelů reakčního duchovenstva postavíme před popravčí četu, tím lépe.“⁵⁹⁴ Někteří umírnění bolševici protestovali, ale jejich názory nebyly brány v potaz. Nejvyšší představitel Čeky Dzeržinskij se proti těmto protestům obrátil slovy: „Církev je v rozkladu, proto musíme tomuto procesu napomoci, v žádném případě bychom ji však neměli v obnovené formě vzkřísit. Čeka proto musí mít dohled nad církevní politikou.“⁵⁹⁵

Lenin a jeho věrní církev slepě nenáviděli.⁵⁹⁶ Když se například farníci na obranu církve ve městě Šuja vzbouřili, neváhali na ně poslat ozbrojené čekistické oddíly, které je nemilosrdně postřílely. Lenin napsal 22. března 1922 politbyru: „Nastal jedinečný okamžik, kdy můžeme nepříteli rozbít hlavu s devětadevadesátiprocentní šancí na úspěch... Teď a právě jenom teď, kdy je v oblastech hladomoru kanibalismus a stovky, ne-li tisíce těl leží na silnicích, můžeme (a tudíž musíme) provést konfiskaci církevních cenností s nejuživější a nejneúprosnější energií a nezastavit se před ničím... Jeden chytrý spisovatel o politických otázkách Machiavelli⁵⁹⁷ správně řekl, že je pro dosažení politického cíle třeba přikročit k sérii zvěrstev, pak musí být provedena co nejenergičtěji a v době co nejkratší, protože lidové masy prodlužování zvěrstev nesnesou... Docházím proto k nevyhnutelnému závěru, že musíme v tuto chvíli svést nejrozhodnější a nelítostnou bitvu s tmářským duchovenstvem a rozdrtit jeho odpor s takovou krutostí, že na to několik desetiletí nezapomene.“⁵⁹⁸

V dobách hladomoru se zejména rolnické obyvatelstvo přes všudypřítomnou bolševickou ideologii upínalo ke své víře jako k poslední naději. Vyčerpaní, hladoví a odevzdaní lidé začali věřit na zázrak.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ KATAMIDZE, s. 25.

⁵⁹⁵ RAYFIELD, s. 116.

⁵⁹⁶ BRITOVŠEK, s. 363.

⁵⁹⁷ Niccolò Machiavelli (1469–1527) byl italský politik, diplomat, spisovatel, historik a vojenský teoretik.

⁵⁹⁸ RAYFIELD, s. 117.

⁵⁹⁹ BULLOCK, s. 263.

Reakcí bolševiků na tuto skutečnost byl Stalinův výnos, takzvaný pětiletý plán ateismu. Byl zveřejněn formou vyhlášky lidových komisařů 15. května 1932 a zněl takto: „V prvním roce musí být vypracován přesný plán uzavření kostelů a rozpuštění náboženských obcí. Během druhého roku musí být likvidovány všechny věřící osoby. Věřící osoby budou propuštěny ze všech státních podniků a úřadů. Náboženská literatura a obchody s náboženskými uměleckými předměty budou zakázány. Bude vyrobeno sto padesát protináboženských filmů. Budou se promítat po celém Sovětském svazu, především ve školách. Těžištěm třetího roku bude zakládání buněk bezbožnosti. Plánuje se odstranění všech stoupenců náboženských kultů, kteří se nezřeknou svých řádových obcí. Během čtvrtého roku budou všechny kostely, synagogy a kaple předány místním sovětům. Ty je změní na kina, kluby a místnosti pro využití volného času. Cílem pátého roku je prohloubení výsledků, dosažených na ateistické frontě. V žádném domě na území SSSR by se už nemělo modlit, z lidí musí být vymýceny i nejmenší myšlenky na Boha.“⁶⁰⁰ Tento Stalinův výnos vyvolal takřka revoluci. OGPU byla připravena a sebemenší náznak revolty byl tvrdě potlačen dříve, než mohl propuknout. Obyvatelstvo proti tomuto nařízení protestovalo, ale jaksi nepřímou, tajně, neboť jakýkoli odpor znamenal mnohaletý Gulag či popravu.⁶⁰¹

V 30. letech 20. století nabraly útoky proti pravoslavné církvi na intenzitě. Náboženská sdružení byla pod trvalým dohledem tajné policie. Zavíraly se kostely a za zakázané církevní obřady hrozily vysoké tresty.⁶⁰² Lidu bylo znemožňováno slavit církevní svátky. Nejen z tohoto důvodu režim nařídil nepřetržitý pracovní týden a neděle jako den pracovního klidu byla zrušena. Místo církevních byla nařízena všeobecná oslava sovětských svátků, kterými se bolševici snažili vymýtit po generace udržované

⁶⁰⁰ FISHMANN, s. 48.

⁶⁰¹ COURTOIS, s. 157; FISHMANN, s. 49.

⁶⁰² OVERY, s. 242; TUCKER, s. 366.

náboženské zvyky. Místy měli úspěch, ale velká část populace potají lpěla na starých zvycích. V případě překrývajících se sovětských a náboženských svátků docházelo často ke střetům bolševických průvodů s procesími věřících, které mnohdy vyústily v násilí. V oblastech, kde vznikaly kolchozy, režim zároveň zavíral kostely a mešity, jejichž vybavení bylo veřejně ničeno. Místo obrazů svatých visely v oltářních koutcích podobizny Lenina a Stalina.⁶⁰³

Když propukla v sovětské společnosti kulturní revoluce, došlo i na duchovní, kteří byli oceňováni jako asociální živly. Tajná policie o nich musela vést podrobnou dokumentaci. Tito lidé neměli žádná práva a stali se z nich psanci, kteří mohli být kdykoli a kýmkoli beztrestně zabiti. Režim fakticky likvidoval ideovou konkurenci, neboť bolševici nemohli vedle sebe snést jiné vykladače světa.⁶⁰⁴ Představitelé náboženství vraždil, nebo posílal do táborů. Bolševici těmito metodami slavili úspěch, protože ve větších městech se jim skutečně podařilo vypudit církve z veřejného života. Nedokázali však umlčet zbožnost na venkově. V počátcích kolektivizace se rolníci často střetávali s bolševiky a nemalou podporu v jejich zoufalém a předem prohraném boji jim poskytovali právě místní duchovní.⁶⁰⁵ Náboženští představitelé byli zařazeni mezi nejnebezpečnější nepřátele státu a podle toho s nimi bylo také jednáno. Ve 20. letech 20. století začali být všichni věřící houfně propouštěni z úřadů, vysokých funkcí v továrnách, bankách a jiných státních institucí.⁶⁰⁶ Lidé byli perzekvováni mnohdy za jediný svatý obrázek, který u nich při prohlídce tajná služba našla. V mnoha případech stačila pomluva souseda a věřící člověk byl režimem označen jako nepřítel bolševického zřízení. Mohl být vystěhován z bytu na ulici, neměl nárok na potravinové lístky a jeho děti nemohly studovat. Režim ho pojmenoval asociálním živlem, což byl v té době bolševiky velmi oblíbený

⁶⁰³ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 84.

⁶⁰⁴ LIBERDA, s. 81.

⁶⁰⁵ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 85.

⁶⁰⁶ COURTOIS, s. 72.

termín.⁶⁰⁷ Bolševický režim chtěl vymýtit z myšlení lidí jakýkoli náznak víry. Dělal to však postupně, což mělo své opodstatnění. V žádném případě to nebylo z důvodu soucitu s církví, ale z obavy z případné kontrarevoluce. Lenin i Stalin se shodli v názoru, že okamžitá genocida církevních představitelů by vyvolala nepokoje takového rázu, že by to ve velmi krátké době zachvátilo celou zemi. Bylo jim jasné, že nepokoje takového rozsahu by kapacitně nezvládli.⁶⁰⁸

Co se týče dokumentů o likvidaci církve, měli bolševici vzorně vedenou agendu. Z ní například pochází dokument z 12. září 1933, který podrobně vypovídá o kolosálním vandalismu při rušení církevních budov. Dále je v něm uvedeno, že mezi lety 1920–1930 bylo jen v Moskvě a nejbližším okolí zcela zničeno 150 chrámů. Dalších 300 bylo přestavěno na ubytovny, věznice, kluby, nemocnice, sirotčince a jiné státní instituce. V roce 1931 byl na přímý rozkaz Stalina nejdříve vyrabován a posléze zbořen unikátní Chrám Krista Spasitele, což byl největší a nejbohatěji zdobený chrám v Rusku.⁶⁰⁹ O této události psal monarchistický spisovatel Vladimír Alexejevič Solouchin⁶¹⁰ jako o symbolu ničení a násilí, které je tím největším ponížením ruského národa. Je smutnou pravdou, že ještě dnes se najdou uctívači Stalina, kteří přivírají oči nad hrůzostrašnou genocidou věřících, mnohokrát přesahující pronásledování křesťanů ve starověkém Římě. V posledních letech carismu bylo v Rusku dle statistik 54 692 chrámů, 1025 monastýrů,⁶¹¹ které spravovalo 51 105 kněží a 15 035 diákonů.⁶¹² Ve 30. letech 20. století byly téměř všechny monastýry zničeny

⁶⁰⁷ BABEROWSKI, Rudý teror, s. 86.

⁶⁰⁸ OVERY, s. 244.

⁶⁰⁹ COURTOIS, s. 158; JÁCHYM, Je možné rehabilitovat Stalina? In: Hlas pravoslaví 65, 2010, 2, s. 15.

⁶¹⁰ Vladimír Alexejevič Solouchin (1924–1997) byl ruský básník a spisovatel, který byl znám svojí aktivitou o zachování předrevolučního ruského umění a architektury.

⁶¹¹ Monastýr je termín označující pravoslavný klášter, společný příbytek mnichů a místo pro monastický (mnišský) život.

⁶¹² Diákon, neboli jáhen je v křesťanských církvích označení pro pověřeného člověka, který vykonává službu charitativního a administrativního charakteru. Aktivně se podílí na bohoslužbách, je vysvěcen a předčítá posvátné texty.

a z chrámů zůstalo jen malé procento.⁶¹³ Za smutný příklad může posloužit informace ze statistiky, že jen v Moskvě bylo před bolševickou revolucí 500 chrámů. V roce 1932 jich zůstalo pouze 87. Proticírkevní nenávisť bolševiků dosáhla takové výše, že v roce 1939 zůstalo v celém Sovětském svazu funkčních pouze 100 chrámů. Ostatní byly nenávratně zničeny.⁶¹⁴

Zvláštní a těžko uvěřitelnou kapitolou byla likvidace ruského duchovenstva. K ní dal Stalin pokyn svým pověstným „Dekretem o druhé pětiletce“. V něm určuje cynický cíl, že k 1. květnu 1937 musí být jméno Boží zapomenuto na celém území státu. Duchovní byli zatýkáni po tisících a po formálních výsleších byli většinou odsuzováni k trestu smrti a neprodleně zastřeleni. V roce 1937 bylo popraveno 85 300 pravoslavných kněží z 136 900 zatčených. O rok později jich bylo popraveno 21 500 z 28 300 zatčených a tisíce dalších byly likvidovány v následujících letech. Genocida ruského duchovenstva měla mít hlavně zastrašovací charakter, jehož výsledkem měl být plánovaný ateismus. Přes všechny represe museli bolševici sami uznat, že se jim tento plán nezdařil. Při sčítání lidu v roce 1937 bylo zjištěno, že více než polovina sovětského obyvatelstva, konkrétně 57,7% se hlásilo k víře. Tímto zjištěním pronásledování církve neskončilo, ale částečně zesláblo.⁶¹⁵

Největší vliv na to mělo vypuknutí Velké vlastenecké války. V jejím průběhu si Stalin a jeho mocní naplno uvědomili, že k obraně země potřebují účast celého národa, tedy věřící i ateisty. V poválečném období, konkrétně od roku 1948, se represe proti věřícím opět rozpoutaly v předválečné míře. Pokračovaly až do Stalinovy smrti v březnu 1953. Znovu se systematicky zavíraly svatostánky, které věřícím ještě zbyly, a klérus a věřící opět končili na popravištích, nebo v lepším případě

⁶¹³ COURTOIS, s. 181.

⁶¹⁴ OVERY, s. 42; ŠVANKMAJER, s. 359.

⁶¹⁵ COURTOIS, s. 182.

v pracovních táborech.⁶¹⁶ Je paradoxem, že krátce po Stalinově smrti se rozšířila informace, že diktátor na sklonku života navštěvoval blaženou matku Matronu.⁶¹⁷ Tuto informaci většina historiků nepokládá za podloženou, neboť blažená Matrona byla režimem pronásledována. Musela se skrývat a kanonizační komise, která později zkoumala dokumenty z jejího života, nenašla žádnou písemnou zprávu o návštěvě diktátora.⁶¹⁸

⁶¹⁶ HARTFELD, s. 35–38.

⁶¹⁷ Matrona Dmitrijevna Nikonova (1885–1952), známá jako moskevská Matrona, je proslulou svatou ruské pravoslavné církve. Údajně už od útlého dětství měla dar duchovního zraku a uzdravovat.

⁶¹⁸ JÁCHYM, s. 16.

11. ZÁVĚR

V historii existovaly a ještě dnes existují pokusy pochopit Stalina jako člověka a porozumět režimu, u jehož zrodu stál. Byl zrůdný, ale ne vždy byl takto interpretován. Nejvíce komplikovaná je přitom zřejmě sama Stalinova osobnost. Portréty bolševického vůdce se často liší v závislosti na epoše, v níž vznikly. Dnešní historici ho hodnotí jako paranoidního a podezřavého tyrana, ale nebylo tomu tak vždy. Za svého života byl nazírán jako milovaný vůdce, moudrý a skromný, a to jak v Sovětském svazu, tak mnohdy i v zahraničí. Starý obraz zbožňovaného vůdce formovala dobová, bolševická a masová propaganda. Ten nový, z něhož vyšel jako jeden z nejhorších vrahů všech dob, tvořily týmy historiků.

Stalin trpěl intenzivním strachem ze státního převratu a ztráty neomezené moci. Každý byl pro něj potencionálním nepřítelem, nikomu nedůvěřoval a nevyjímal z toho ani členy své rodiny a nejbližší spolupracovníky. Byl ideologickým pokračovatelem Lenina a žil svojí utopickou vizí, jejíž naplnění spatřoval v realitě bolševické společnosti. Snažil se uzavřít svoji zem ostatnímu světu a ochránit ji před negativně propagovaným „špatným“ kapitalismem. Tento postoj nebyl výplodem choromyslného člověka, byl rovněž zakořeněn i v západní kultuře a Stalin byl obdivován nejen svými poddanými, ale i významnými osobnostmi z řad západních intelektuálů. Stalin byl strůjcem politického, sociálního a hospodářského mocenského systému. Sám ho formoval a v dnešní době je nazýván stalinismem. Nemohl by vzniknout ani existovat, kdyby se neopíral o tři složky: stranu, stát a tajnou policii.

Další pomocnou složkou jeho vlády byla všudypřítomná propaganda. Byl prvním z významných bolševiků, který dokázal docenit její nezbytnost. Žádný z jeho odpůrců neuměl využít této metody lépe než on. Kina, rádia, knihy, tisk a loajální umělci nepřetržitě velebili jeho genialitu. Původní strana bolševiků byla nahrazena jakýmsi Stalinovým řádem, který se skládal z vybraných a loajálních elit. Nad vším bděla všudypřítomná tajná

policie, která se stala ochotnou vykonavatelkou rozkazů Stalina a jeho věrných. Kontrolovala vše a nikdo a nic jí nedokázalo uniknout. Bez této složky by Stalin nedokázal vybudovat neoabsolutistický systém založený na represích. Diktátor nechal postupně odstranit skoro všechny Leninovy revoluční spolupracovníky a nahradil je svými oddanými stoupenci. Byl to vlastně jakýsi koloběh, kdy téměř všichni významní bolševici byli popraveni, nebo zavřeni v gulazích, aby na jejich místo nastoupili noví, straně a Stalinovi bezmezně oddaní jedinci, kteří měli rovněž dopředu určenou politickou i fyzickou životnost. Celý systém směřoval ke stále větší centralizaci a jeho řídicí jednotkou a faktickým středobodem byl všemi zbožňovaný vůdce. Byl to takzvaný kult osobnosti, jenž byl jakousi korunovací despotické vlády, nad níž neexistovala kontrola a neměla žádnou konkurenci.

Stalinismus rovněž zahrnoval projekt socialistické modernizace Ruska a ostatních zemí Sovětského svazu. Ten zároveň přispěl k odstavení někdejší ruské buržoazie a bránil vzniku buržoazie nové, moderní. Z hlediska Stalina to byl akt politického rázu, neboť hospodářství pokládal pouze za nástroj moci. První pětiletky měly vytyčeny konkrétní politické a hospodářské cíle, které pozbývaly racionality. Ty následující pouze propagandisticky podporovaly zaběhlý systém se všemi jeho dysfunkcemi. Stalinský režim se v této oblasti snažil o industrializaci hospodářství jako celku. Nové stavby, továrny, elektrárny a jiná díla vznikaly prakticky z ničeho. Režim se chlubil novým druhem centralizovaného hospodářství do celého světa a noviny nepřetržitě chrlyly zprávy o hospodářských úspěších. Skutečnost však byla jiná, neboť byl upřednostňován těžký a vojenský průmysl a výroba běžného spotřebního zboží a sociálních služeb stagnovala.

V zemědělství se Stalin domníval, že se změnou vlastnictví půdy a ostatních po generace trvajících vlastnických vztahů, přijde automatické zvýšení produkce, ale opak byl pravdou. Nedostatek základního

provozního potenciálu, chybějící traktory, chemická hnojiva, zemědělské stroje, vykořisťování kolchozů ze strany státu a všudypřítomná tajná policie měly za vinu jednu z největších hospodářských katastrof století. Předrevoluční ruské zemědělství mělo obrovský potenciál, ale v dobách stalinismu začalo vykazovat ztráty. Obyvatelstvu se nedostávalo základních potravin a na mnoha místech propukl hladomor. Jelikož režim používal hospodářství jako nástroj moci, znemožnil tím jeho návrat do předkolektivizačního stavu. Industrializace a kolektivizace byly provázeny hlubokou sociální transformací. Města vykazovala prudký nárůst obyvatelstva. Mladí lidé opouštěli kolchozy, protože v nich považovali svůj život za málo perspektivní. Hromadně se stěhovali do nově vybudovaných měst v okolí nových obřích továren. Během dvou desetiletí vyrostla ve městech první porevoluční generace mladých lidí, která vytvořila novou společenskou třídu. Děti nekvalifikovaných a nevzdělaných rolníků se stávali řediteli továren, škol a výzkumných ústavů. Jelikož jim bylo stále zdůrazňováno, že za svoje společenské zařazení vděčí Stalinovi a straně, podporovali bezvýhradně bolševický režim. Propaganda se velmi snažila, aby Sovětský svaz působil jako země neomezených možností. Při bližším zkoumání však zahraniční novináři i průmyslový odborníci odhalili zpátečnickou strukturu zaviněnou centralizací veškerých výkonných orgánů a přísnou hierarchickou organizací.

Stalinský režim má na svědomí milióny obětí. Každodenní policejní represe zasáhly v několika obdobích různé společenské skupiny obyvatelstva. Konec 20. let 20. století se nesl ve znamení takzvaného rozkulačování, tedy odstranění každého jedince, který vzdoroval kolektivizaci. Ta tragicky zasáhla 8,5 až 9 miliónů lidí. Po ní následoval hladomor, který zasáhl především Ukrajinu a jižní oblasti Sovětského svazu. Dále byli likvidováni zahraniční experti, známí jako „buržoazní specialisté“ řídící sovětské továrny. Byli obviňováni za neúspěchy industrializace, které byly konkretizovány jako sabotáže „nepřátel lidu“. Čistky zasáhly rovněž politickou scénu. Když byli odstraněni „skalní

bolševici“ pamatující Lenina, přišli na řadu opozičníci uvnitř strany. V neposlední řadě toto běsnění postihlo i armádu, která po zásahu teroru zůstala prakticky bez velení. Bylo odhadnuto, že během čistek 30. let 20. století bylo jen do gulagů odvezeno 4,5 až 5,5 miliónů lidí.

Stalinova chybná politická rozhodnutí měla vliv na počáteční katastrofální neúspěchy Rudé armády v prvních měsících války. Vojáci, kteří byli zajati na počátku konfliktu a měli to štěstí, že přežili německé koncentrační tábory, byli po svém propuštění okamžitě posláni do gulagů jako zrádci a nepřátelé státu. Avšak ani válka nezastavila stalinské represe. Celé národy byly deportovány za údajné či skutečné kolaborantství. Desítky tisíc příslušníků menšin byly nuceně přesídleny ze svých domovů mnohdy tisíce kilometrů daleko. Po skončení války přišla nová vlna represí, která zasáhla vojenské veterány, umělce, vědce, náboženské představitele, ale i milióny obyčejných lidí. Například předrevoluční věhlasnou ruskou Akademii věd se režimu podařilo skoro zdecimovat a na místa světoznámých vědců nastoupili kariéristé dokonale loajální k bolševickému režimu. Ve 30. letech 20. století postihly stalinské represe údajně 5,5 až 6,5 miliónů lidí. Po skončení války následovaly milióny dalších. Celkově zasáhl stalinský teror údajně 19,5 až 22 miliónů lidí, z nichž minimálně třetina přišla o život na popravištích, nebo vinou otrocké práce v gulazích.

Obětí stalinismu byla celá sovětská společnost. Bolševická hospodářská politika dala vzniknout systému, který byl příčinou neobyčejného úkazu. Na jedné straně stál, sice s problémy, ale mocný průmysl a stále vzdělanější obyvatelstvo a na straně druhé neuvěřitelně nízká úroveň běžného průmyslu spotřebního. Když odezněl ideál revoluce, byla ideologie za vydatné podpory mediální propagandy ztotožněna s ideální podobou státu a kultem jeho moci. Sovětský občan byl chudý, ale pyšný na hospodářskou dynamičnost své země. Ta však stála vzhledem k ostatním evropským státům na okraji hospodářské produkce. Vzniklo

nové impérium, které bez ohledu na oběti hospodářsky expandovalo. Stalinismus zanikl s úmrtím svého vůdce. Nahradila ho skupina politiků, která sledovala cestu, již Stalin za svého života vytýčil. V období destalinizace, tedy po roce 1956 hvězda „geniálního“ vůdce značně pomasla, ale jeho jméno dál poznamenávalo sovětskou historii až do pádu Sovětského svazu.

12. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

12. 1. Soudobé práce

1. COUDENHOVE-KALERGI, Richard N., Pan-Evropa, Praha 1993. ISBN 80-900034-7-8.

12. 2. Paměti

1. ABDULIN, Mansur, Krvavá cesta od Stalingradu, Brno 2005. ISBN 80-7217-356-1.

2. EASTLAND, Sam, Oko rudého cara, Praha 2011. ISBN 978-80-7388-098-9.

3. GREKOVA, Tatjana, Tibetský lékař kremelských vůdců, Praha 2006. ISBN 80-204-1411-8.

4. KRUPA, Michael, Mělké sibiřské hroby: Na útěku z tábora smrti, Brno 2006. ISBN 80-7217-385-5.

5. MALAPARTE, Curzio, Kaput, Praha 1988. ISBN nevedeno.

6. MOULIS, Vladislav, Neobyčejný život Nikity Sergejeviče: N. S. Chruščov a jeho doba, Praha 2006. ISBN 80-7363-088-5.

7. SOLONĚVIČ, Ivan, Koncentrační tábor: Rusko, Praha 2000. ISBN 80-85980-20-7.

8. SOLŽENICYN, Alexandr, Jeden den Ivana Děnísoviče a jiné prózy, Brno 1965. ISBN nevedeno.

9. SOLŽENICYN, Alexandr, Souostroví Gulag, Praha 1990. ISBN 80-900270-0-8.

10. ŠTAJNER, Karlo, 7000 dní na Sibiři, Praha 2011. ISBN 978-80-206-1218-2.

11. ŽUKOV, Georgij Konstantinovič, Vzpomínky a úvahy: Část první, Praha 2005. ISBN 80-206-0794-3.

12. 3. Monografie a studie

1. AXELL, Albert, Válka a Stalin očima sovětských generálů, Praha 2005. ISBN 80-206-0761-7.

2. AUGUST, František, Ve znamení temna, Praha 2001. ISBN 80-7220-110-7.

3. AUSKÝ, Stanislav A., Dobrovolníci a druhá světová válka, Havlíčkův Brod 2007. ISBN 978-80-7229-177-9.

4. BABEROWSKI, Jörg, Rudý teror: Dějiny stalinismu, Praha 2004. ISBN 80-7243-216-8.

5. BABEROWSKI, Jörg, Stalinismus als Demokratie? Anmerkungen zu Luciano Camora (Stalinism as Democracy? Comments on Luciano Canfora). In: Geschichte und Gesellschaft 32, 2006, 3, s. 385–397. ISSN 0340-613X.

6. BABEROWSKI, Jörg a kol., Stalinismus und Religion. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 52, 2004, 4, s. 481–583. ISSN 0021-4019.

7. BRITOVŠEK, Marjan, Stalinův thermidor, Praha 1991. ISBN 80-206-0275-5.

8. BROŽ, Ivan, Manažeři války, Praha 2003. ISBN 80-86328-31-7.

9. BUGAJ, Nikolaj Fedorovič, Josif Stalin, Lavrentiju Beriji: „Ich nado deportirovat“, Moskva 1992. ISBN 5-285-00049-1.

10. BUGAJ, Nikolaj Fedorovič, L. Berija, J. Stalinu: "Soglasno Vašemu ukazaniju...", Moskva 1995. ISBN 5-88735-019-9.
11. BUGAJ, Nikolaj Fedorovič, GONOV, Askarbi Muaedovič, Kavkaz: Narody v ešelonach (20-60-e gody), Moskva 1998. ISBN 585840-295-X.
12. BUDIL, Ivo T., Totalitarismus, Ústí nad Labem 2005. ISBN 80-903412-3-3.
13. BULLOCK, Alan, Hitler a Stalin: Paralelní životopisy, Praha 1993. ISBN 80-7309-264-6.
14. BUTLER, Rupert, Nástroje stalinského teroru: ČEKA, OGPU, NKVD, KGB: Od roku 1917–1991, Praha 2010. ISBN 978-80-7352-602-3.
15. BYSTROV, Vladimír, Průvodce říší zla, Praha 2006. ISBN 80-200-1482-9.
16. CAWTHORNE, Nigel, Největší vojevůdci v dějinách, Brno 2006. ISBN 80-7362-359-5.
17. COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jean-Louis, Černá kniha komunismu: Zločiny, teror, represe, 1. díl, Praha, Litomyšl 1999. ISBN 80-7185-194-9.
18. DEUTSCHER, Issac, Josef Stalin: Eline politische Biographie, II: 1934–1953, Berlin 1979. ISBN neuvedeno.
19. DULLINOVÁ, Sabine, Stalinovi diplomaté v Evropě 1930–1939, Praha 2004. ISBN 80-7312-036-4.
20. FIDLER, Jiří, Za víru vládce a vlast: Ruští a sovětské maršálové, Brno 2005. ISBN 80-7217-354-5.

21. FISHMAN, Jack, HUTTON, Josef Bernard, Soukromý život Josefa Stalina, Praha 1993. ISBN 80-208-0286-X.
22. FLORES, Marcello, Komunismus, Český Těšín 2008. ISBN 978-80-7309-388-4.
23. GLANTZ, David M., HOUSE, Jonathan M., Souboj titánů, Brno 2005. ISBN 80-7217-357-X.
24. HARTFELD, Hermann, Víra navzdory KGB, Jindřichův Hradec 2000. ISBN 80-238-6552-8.
25. HAYEK, Fridrich August, Cesta k nevolnictví, Praha 1991. ISBN 80-900190-0-5.
26. HILDERMEIER, Manfred, Interpretationen des Stalinismus. In: Historische Zeitschrift 264, 1997, 3, s. 655–674.
27. HOLOWAY, David, Stalin a bomba: Sovětský svaz a jaderná energie 1939–1956, Praha 2008. ISBN 978-80-200-1642-3.
28. CHAMBERLAINOVÁ, Lesley, Parník filosofů: Lenin a vyhnání inteligence, Praha 2009. ISBN 978-80-204-1683-4.
29. CHLEVŇUK, Oleg, Historie Gulagu: Od kolektivizace do „Velkého teroru“, Brno 2008. ISBN 978-80-7381-462-5.
30. JÁCHYM [biskup], Je možné rehabilitovat Stalina? In: Hlas pravoslaví 65, 2010, 2, s. 15–16. ISSN 0323-1089.
31. KATAMIDZE, Slava, Věrní soudruzi, nelítostní kati, Český Těšín 2008. ISBN 978-80-7309-554-3.
32. KOŠELEV, A. D., Velká vlastenecká katastrofa: Tragédie roku 1941, Brno 2008. ISBN 978-7217-615-1.

33. LIBERDA, Vladimír, Otec totalitarismu, Opava 1992. ISBN neuvedeno.
34. LITERA, Bohuslav, WANNER, Jan, Přeměny Rudé armády a sovětské strategické plány 1931–1941, Praha 2000. ISBN 80-7286-005-4.
35. LITERA, Bohuslav, Sovětská armáda a „Velký teror“ 1937–1938. In: Slovanský přehled 89, 2003, 1, s. 43–68. ISSN 0037-6922.
36. LUC, Mary, Poslední dny Romanovců, Praha 2010. ISBN 978-80-7306-415-0.
37. LUKACS, John, Červen 1941: Hitler a Stalin, Praha 2007. ISBN 978-80-7306-273-6.
38. MARCOU, Lilli, Stalin: Soukromý život, Praha 2009. ISBN 9778-80-7309-630-4.
39. MARXOVÁ, Alice, Šeptem, nebo jen mlčky: Soukromý život ve Stalinově Rusku. In: Roš chodeš 72, 2010, 3, s. 8–9. ISSN 1210-7468.
40. MEDVĚDĚV, Žores, MEDVĚDĚV, Roj, Neznámý Stalin, Praha 2003. ISBN 80-2001084-X.
41. MEDVEDEV, Roj, Stalin a stalinizmus, Bratislava 1990. ISBN 80-215-0079-4.
42. MONGILI, Alessandro, Stalin a sovětské impérium, Český Těšín 2006. ISBN 80-7309-350-2.
43. MOULIS, Vladislav, Běsové ruské revoluce, Praha 2002. ISBN 80-86569-07-1.
44. MOULIS, Vladislav, Kirovova smrt. In: Dějiny a současnost 14, 1992, 4, s. 28–30. ISSN 0418-5129.

45. MONTEFIORE, Simon Sebag, Mladý Stalin, Praha, Plzeň 2009. ISBN 978-80-7306-374-0.
46. MURPHY, David E., O čem Stalin věděl: Záhada operce Barbarossa, Praha 2008. ISBN 978-80-200-1653-9.
47. NEUTATZ, Dietmar, Nadšení, nebo krize? Nálady sovětského obyvatelstva ve stalinských třicátých letech. In: Dějiny a současnost 22, 2000, 4, s. 26–30. ISSN 0418-5129.
48. OVERY, Richard, Diktátoři: Hitlerovo Německo a Stalinovo Rusko, Praha, Plzeň 2006. ISBN 80-7306-227-5.
49. PETRUŠEK, Miloslav, RYCHTAŘÍK, Karel, Beneš a „Případ Tučačevskij“. In: Mezinárodní politika 15, 1991, 8, s. 28–30. ISSN 0543-7962.
50. PFAFF, Ivan, Sovětská zrada 1938, Praha 1993. ISBN 80-900111-0-1.
51. RAYFIELD, Donald, Stalin a jeho mistři popravčí: Hodnověrný portrét tyrana a těch, kdo mu sloužili, Praha 2006. ISBN 80-7306-250-X.
52. REIMAN, Michal, Lenin, Stalin, Gorbačov, Havlíčkův Brod 1991. ISBN 80-7106-024-0.
53. REIMAN, Michal, Ruská revoluce: 23. únor – 25. říjen 1917, Praha 1991. ISBN: 80-206-0031-0.
54. REIMAN, Michal, Konec „Velkého teroru“. In: Formování stalinského mocenského systému: K problému tzv. sebedestrukce bolševiků 1928–1939, Praha 2003, s. 267–289. ISBN 80-7286-051-8.
55. RICHTER, Karel, Hranice placená krví: Sovětsko-finské války, Praha 2006. ISBN 80-86328-97-X.

56. RUBCOV, Jurij, Mechlis: Fanatický přísluhovač Stalinovy krutovlády v sovětském Rusku, Brno 2008. ISBN 978-7217-624-3.
57. RUCKER, Laurent, Stalin, Izrael a Židé, Praha 2001. ISBN 80-86182-53-3.
58. SAVICKÝ, Ivan, Osudová setkání: Češi v Rusku a Rusové v Čechách, Praha 1999. ISBN 80-200-0770-9.
59. SHUKMAN, Harold, Stalinovi generálové, Praha, Plzeň 2001. ISBN 80-86278-95-6.
60. SCHADOVÁ, Martha, Stalinova dcera: Život Světlany Allilujevové, Praha 2005. ISBN 80-249-0622-8.
61. SLÁDEK, Zdeněk, Stalinův totalitarismus: Zničení velitelského sboru Rudé armády. In: Slovanský přehled 77, 1991, 3, s. 226–240. ISSN 0037-6922.
62. SLÁDEK, Zdeněk, Stalinská éra ve vývoji sovětské společnosti: Vybočení, nebo kontinuita? In: Slovanský přehled 76, 1990, 6, s. 464–484. ISSN 0037-6922.
63. SLÁDEK, Zdeněk, Stalinův totalitarismus. In: Slovanský přehled 77, 1991, 2, s. 124–139. ISSN 0037-6922.
64. SOLŽENICYN, Alexander, Dvě stě let pospolu: Dějiny rusko-židovských vztahů v letech 1795–1916, Praha 2001. ISBN 80-200-1140-40.
65. SOUKUP, Josef, Quo vadis, Putine?, Praha 2003. ISBN 80-86221-73-3.
66. SUVOROV, Viktor, Beru svá slova zpět, Praha 2006. ISBN 80-206-0822-2.

67. SUVOROV, Viktor, Očista, Praha 2007. ISBN 978-80-206-0874-1.
68. STRÖBINGER, Rudolf, Stalin stíná hlavy: Případ maršála Tuchačevského, Olomouc 1997. ISBN 80-7198-153-2.
69. ŠVANKMAJER, Milan, VEBER, Václav, SLÁDEK, Zděnek, MOULIS, Vladislav, Dějiny Ruska, Praha 1999. ISBN 80-7106-183-2.
70. TUCKER, Robert C., Stalin: Na vrcholu moci 1928–1941, Brno 2008, ISBN 978-80-7381-333-8.
71. TZOULIADIS, Tim, Opuštění: Z velké krize do gulagu: Naděje a zrada ve Stalinově Rusku, Praha 2010. ISBN 978-80-7381-736-7.
72. VÁGNER, Petr, Smečka, Brno 2002. ISBN 80-7217-185-2.
73. VAN DYKE, Carl, Zimní válka: Sovětská invaze do Finska 1939 až 1940, Brno 2007. ISBN 978-80-7217-476-8.
74. VASILJEVOVÁ, Larisa, Ženy v Kremlu, Praha 1996. ISBN 80-204-0600-X.
75. VORÁČEK, Emil, Stalinismus a Sovětský svaz 1927–1939, I: Přehled nejnovější literatury k problematice stalinismu. In: Slovanský přehled 88, 2002, 4, s. 549–568. ISSN 0037-6922.
76. VORÁČEK, Emil, Stalinismus a Sovětský svaz 1927–1939, II: Fenomén Stalina, možné alternativy vývoje sovětského typu socialismu a způsob jejich vyústění ve 30. letech. In: Slovanský přehled 89, 2003, 1, s. 97–120. ISSN 0037-6922.
77. VORÁČEK, Emil, Stalinismus a Sovětský svaz 1927–1939, III: Vznik, vývoj a praxe moci násilí v Sovětském svazu 1917–1939: Základní problémy a historiografie. In: Slovanský přehled 89, 2003, 2, s. 249–272. ISSN 0037-6922.

78. VORÁČEK, Emil, Stalinismus a Sovětský svaz 1927–1939, IV: Kulminace teroru 1917–1939: Problém historiografického výkladu. In: Slovanský přehled 89, 2003, 3, s. 379–403. ISSN 0037-6922.

79. WILLIAMS, Alan, Berijovy deníky, Praha 1999. ISBN 80-85926-28-8.

80. WRAGG, David, Obětováno Stalinovi, Praha 2008. ISBN 978-80-7381-246-1.

13. RESUMÉ

The objective of this work is the analysis of the consequences of Stalin's terror in the Soviet Union in the 1920s and mainly 1930s of the 20th century. It was a period when the consequences of totalitarianism were perceived by all social groups and all nations of the Soviet Union. This work is based on a study of literature as well as primary sources in Czech, Russian and German.

Stalinism and terror had become synonyms by that time. The system of Stalinist government was based upon unremitting excessive violence. Stalin's desire for power was the reason why he resorted to terror. When he became a dictator with unlimited power, he was constantly haunted by the idea that there would be a state coup and he would lose his power. His pathological distrust in his closest associates as well as in his own family members formed his personality. With the assistance of secret service he implemented terror which had an effect on the entire society. Millions of politically objectionable citizens were either executed or at least sent to gulags.

The Bolsheviks expelled from villages hundreds of thousands of peasants whose only fault was that they were more capable and wanted to farm on their own without the participation of the state. These people were deported to Siberia where only slow death awaited them due to slave drudgery. In kolkhozes and factories the regime introduced draconian punishments which served as the threat to force peasants and workers to follow strict discipline and give a superior performance. During several consecutive famines millions of people died of hunger. Poets, writers, scientists, all clergymen and other population groups who were found undesirable by the regime were persecuted. Any behaviour showing differences that the regime evaluated as disloyal was punished in a harsh and unmerciful way.

National minorities, for instance, were judged as highly hostile and Stalin often had them deported thousands of kilometres away from their original homes. Everybody who did not follow Bolshevik orders and refused their rituals became an enemy. The Bolshevik regime persecuted the so called "class enemy" who

could be found practically everywhere. The worst period came in the 1930s of the 20th century when this severe terror deprived millions of people of their freedom and life. During the period of rapprochement with Nazi Germany the terror was somewhat alleviated, but when the war started on the territory of Russia in 1941, it was reinforced again. After World War II violence was even more intense. The regime executed or sent to camps war captives returning from Germany, terrorised peasants and fought national minorities that were suspected of collaboration with German occupation troops. Stalinism was the symbol of violence. There was a quota, a statistically given number of enemies who had to be expelled from society and eliminated. The power of Stalinist rage had no limits. Nobody could escape the terror. Even the omnipotent party could not protect its prominent functionaries; everybody was under pressure of fear. By implementing purges the party was thus destroying itself.

It was Stalin and his selected fellow partisans who activated this self-destruction. The paradox is that the Stalinist system was not only supported by the governing class, but also by part of the harshly oppressed society. It was caused by pseudo-religious faith in a better future gained through enormous hardship and suffering in the society. The population lacked basic necessities of life. Furthermore, there was the attitude of working-class cadres who had gained management positions. Descendants of former illiterate workers attended schools where the curriculum was based on the official monopolistic ideology of Marxism-Leninism. The idea of having to be grateful to Stalin and Bolshevik ideology for everything was constantly being instilled in them. These people often held very attractive posts and as a sign of gratitude they were expected to show unlimited loyalty. They themselves had become a repressive tool of the Bolshevik society. The main concern of Stalin and his mighty associates was to have an extremely loyal society where loyalty was based on the gratitude to the leader and the party.